

متن مختصر الوقاية في مسائل الهدایة

(للفاضل العالمة صدر الشريعة عبید اللہ بن مسعود بن تاج الشريعة رحمہم اللہ تعالیٰ)

МУХТАСАРУЛ ВИҚОЯ МАТНИ

*(Никоҳ, әмизиши, талоқ, құл озод қилиши, мукотаб, қасам ва
байъ китоблари)*

(Ўзбекча таржимаси билан)

Таржимон:
Афзалжон Аббасов

Тошкент
2016

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

كِتَابُ النِّكَاحِ

يَنْعَقِدُ إِيَّا يَجَابِ وَقَبُولٍ لَفْظُهُمَا مَاضٍ كَرَوْجَحْتُ وَتَرَوْجَحْتُ، أَوْ أَمْرٌ وَمَاضٍ كَرَوْجَنِي فَقَالَ زَوْجَحْتُ وَإِنْ مَمْ
يَعْلَمَا مَعْنَاهُ،

Никоҳ – лафзлари мозийда бўлган (ўтган замон сийгасида) “завважту” (турмушга бердим) ва “тазавважту” (уйландим) лафзлари ёки амр (буйруқ сийгаси) ва мозийда бўлган “заввижний” (менга турмушга бер) ва “завважту” (турмушга бердим) лафзлари ила бўлувчи ийжоб ва қабул ила боғланади. Агар иккови ушбу лафзларнинг маъноларини билмасалар ҳам.

وَقَوْلِهِمَا دَادْ وَ پَذِيرَتِ بِلَامِيْمِ بَعْدَ دَادِيْ وَ پَزِيرَفِتِ كَبِيْعِ وَشِرَاءِ، لَا بِقَوْلِهِمَا عِنْدَ الشَّهُودِ مَا زَنْ
وَشُوْيِيمْ،

Араб тилидан бошқа тилда – худди олди–сотидаги каби – никоҳлаш ва никоҳланиш маъноларидаги лафзлар ила ҳам никоҳ ақди боғланади.

وَيَصِحُّ بِلْفَظِ نِكَاحٍ وَتَزْوِيجٍ وَمَا وُضِعَ لِتَمْثِيلِكِ الْعَيْنِ حَالًا،

Никоҳ ақди – никоҳ, никоҳлаб бериш ва бир нарсанинг айни ўзини ўша ҳолнинг ўзида мулк қилиб беришни англатиш учун истеъмол қилинувчи лафзлар билан ҳам саҳих бўлади.

وَشُرِطَ سَمَاعٌ كُلٌّ مِنْهُمَا لَفْظَ الْآخَرِ، وَحُضُورُ حُرَيْنِ، أَوْ حُرِّ وَحُرَيْنِ، مُكَلَّفِينِ مُسْلِمَيْنِ سَامِعَيْنِ مَعًا

لَفْظَهُمَا.

Икковлари бир-бирларининг лафзини эшитишлари ва икки мукаллаф мусулмон хур эркак ёки бир хур эркак ва икки хур аёл ҳозир бўлган ҳолларида биргаликда иккисининг лафзларини эшитмоқлари шарт қилингандир.

وَصَحٌ عِنْدَ فَاسِقِينَ، وَلَا يُظْهِرُ عِنْدَ الدَّعْوَى،

Никоҳ икки фосиқнинг гувоҳлиги ила дуруст бўлади. Аммо, даъво вақтида икковининг гувоҳлиги эътиборга олинмайди.

وَصَحٌ عِنْدَ ابْنَيْهِمَا أَوْ أَحَدِهِمَا، وَلَا تُقْبَلُ لِقُرْبِ،

Никоҳ икки тарафнинг икки ўғли ёки бир тарафнинг икки ўғли гувоҳлигига дуруст бўлади. Аммо, икковининг гувоҳлиги ўзининг яқини фойдасига қабул қилинмайди.

وَصَحٌ عِنْدَ ذِمَّيْنَ، وَلَا تُقْبَلُ عَلَى الْمُسْلِمِ،

Никоҳ икки зиммийнинг гувоҳлигига дуруст бўлади ва икковининг гувоҳлиги мусулмоннинг зиддига қабул қилинмайди.

وَالْوَكِيلُ شَاهِدٌ إِنْ حَضَرَ مُوكِلُهُ كَالْوَلِيٰ إِنْ حَضَرَتِ الْمَوْلَيَا بِالْغَةِ.

Балоғатга етган аёл никоҳ ақдида ҳозир бўлса ўша аёлнинг валийси гувоҳ бўла олгани каби вакил қилувчининг ўзи ҳозир бўлса, вакил гувоҳ бўла олади.

وَحَرْمَ أَصْلُهُ وَقَرْعَهُ،

Асли ва фаръига,

وَقُرْعٌ أَصْلِهُ الْقَرِيبُ،

Яқин аслининг фаръига,

وَصُلْبَيْةُ أَصْلِهِ الْبَعِيدُ،

Узок аслининг сулбидан бўлганга

وَأُمُّ رَوْجَتِهِ،

Хотинининг онасига,

وَبِنْتَهَا مَوْطُوعٌ،

Жинсий яқинлик қилган аёлининг қизига,

وَزَوْجُهُ أَصْلِهِ وَقَرْعَهُ،

Асли ва фаръининг хотинига,

وَكُلُّ هَذِهِ رَضَاًعًا،

Буларнинг барчаси эмишлик орқали бўлганида,

وَفَرْغٌ مَزِيَّتِهِ وَمَسْوَسَتِهِ وَمَاسَّتِهِ وَمَنْظُورٍ إِلَى فَرِجَّهَا الدَّاخِلِ بِشَهْوَةٍ ، وَأَصْلُهُنَّ

Шунингдек бирга зино қилган аёлга, у аёлни, аёл уни шаҳват билан ушлаганга, фаржининг ичига шаҳқат билан қараганга ва шу аёлларнинг аслларига никоҳланиш ҳаром бўлади.

وَمَا دُونَ تِسْعَ سِنِينَ لَيَسْتُ بِمُشْتَهَاهٍ.

Шаҳват ила ушлаш ва қараш масаласида тўққиз ёшдан кичик бўлган аёллар иштаҳо тортадиган эмаслар.

وَيُحِرِّمُ نِكَاحُ امْرَأَةٍ وَعِدَّتُهَا نِكَاحٌ امْرَأَةٍ أَيْتُهُمَا فُرِضَتْ ذَكْرًا لَمْ تَحَلَّ لَهُ الْأُخْرَى، وَوَطْأُهَا مِلْكًا، وَكَذَا
وَطْؤُهَا مِلْكًا وَطْأَهَا نِكَاحًا وَمِلْكًا، لَا نِكَاحَهَا،

Икки аёлдан бирини эркак деб фараз қилинганда унга наригиси ҳалол бўлмайдиган аёллардан бирининг эрнинг никоҳида ёки талоқ иддасида бўлиши ўша эр учун иккинчи аёлнинг никоҳини ва унга мулк юзасидан яқинлик қилинишни ҳаром қиласди. Шунингдек, икковидан бирига мулк юзасидан жинсий яқинлик қилиш иккинчисига ҳам мулк юзасидан, ҳам никоҳ орқали жинсий яқинлик қилишни ҳаром қиласди. Никоҳнинг ўзини эмас.

فَإِنْ نَكَحَهَا لَا يَطْأُ وَاحِدَةً حَتَّى يُحِرِّمَ الْأُخْرَى.

Агар икковидан бирига никоҳланса, эр бошқасига жинсий яқинлик қилишни ҳаром қиласдиган ҳолатни юзага чиқармагунича унга яқинлик қилмайди.

وَصَحَّ نِكَاحُ الْكِتَابِيَّةِ وَالْأُمَّةِ مَعَ طَوْلِ الْخَرَّةِ، وَالْمُحْرِمُ وَالْمُحْرَمَةُ وَجْبَلَى مِنْ زَوْجٍ، وَلَا ثُوَطًا حَتَّى تَضَعَ،
وَمَنْ ضَعَّفَ إِلَى مُحْرَمَةٍ،

Китобия аёлнинг, хур аёлга уйланишга қодир бўла туриб чўрининг, эхромдаги аёл ва эркакнинг, зинодан ҳомила орттирганинг – унга ҳомиласини түққунча яқинлик қилинмай турилади – ва никоҳ ақдида бир эрга никоҳланган икки аёлдан бири ўша эркакка ҳаром бўлса, ҳаром бўлмаган аёлнинг никоҳлари дуруст бўлади.

لَا نِكَاحٌ أَمْتِهِ وَمَالِكَتِهِ وَلَا كَافِرٌ عَيْرٌ كِتَابِيَّةٌ وَلَا أُخْرَى لِلْخُرَّةِ فِي عِدَّةِ رَابِعَةٍ وَلِلْعَبْدِ فِي عِدَّةِ ثَانِيَّةٍ، وَلَا
يَصِحُّ أَمْةٌ عَلَى خُرَّةٍ أَوْ فِي عِدَّتِهَا، وَلَا حَامِلٌ ثَبَّتَ نَسْبَ حَمْلِهَا، وَلَا الْمُتْعَةُ، وَلَا الْمُوقَتُ.

Ўзининг чўрисига, ўзининг аёл ҳожасига, китобия бўлмаган кофира аёлга, хур эркак учун тўртинчининг иддасида бошқасига, қул эркак учун иккинчисининг иддасида бошқасига никоҳланиш дуруст бўлмайди. Шунингдек хур аёлга никоҳланган ёки унинг иддасида ўтирган ҳолда чўрига, ҳомиласининг насаби сабит бўлган ҳомиладорга никоҳланиш ва мутья, муваққат никоҳлари дуруст эмас.

فَصْلٌ فِي الْأُولَيَاءِ وَالْأَكْفَاءِ

نَقَدٌ نِكَاحٌ خُرَّةٌ مُكَلَّفَةٌ وَلَوْ مِنْ عَيْرٍ كُفْءٌ بِلَا وَلِيٌّ،

ВАЛИЙЛАР ВА НИКОҲДАГИ ТЕНГЛИК ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Хур ва мукаллаф аёлнинг ақдлашган никоҳи – унга тенг бўлмаган кишига ва валийсиз бўлса ҳам – ўтади.

وَلَهُ الْإِعْرَاضُ هُنَا، وَرُوَيْ بُطْلَانُهُ بِلَا كُفُوءٍ،

Бунда валийнинг эътиroz қилиш ҳаққи бўлади. Тенгликсиз бўлган никоҳнинг ботил эканлиги ҳам ривоят қилинган.

وَلَا يُجِرُّ وَلِيٌّ بِالْعَةَ وَلَوْ كَانَتْ بِكُرًا،

Валий балоғатга етган аёлни – у бикр бўлса ҳам – мажбурламайди.

وَصَمْتُهَا وَضِحْكُهَا وَبُكَاؤُهَا بِلَا صَوْتٍ إِذْنٌ، وَمَعْهُ رَدٌ حِينَ اسْتِئْدَانِهِ، أَوْ بُلُوغُ الْحَبْرِ بِشَرْطٍ تَسْمِيَةُ الزَّوْجِ
لَا الْمُهْرِ،

Бикрдан никоҳлаш учун изн сўралганда ёки бунинг хабари унга етказилганида жим туриши, қулиши ва овоз чиқармай йиғлаши никоҳга изндири. Овоз чиқариб йиғлаши никоҳни рад қилишдир. Ундан изн сўралганда ёки хабар етказилганда куёвнинг номи айтилиши шартдир. **Махрни эмас.**

وَلَوْ اسْتَأْذَنَ عَيْرُ وَلِيٍّ أَقْرَبَ فَرِضَاهَا بِالْقَوْلِ كَالثَّقِيبِ،

Бикрдан яқин валийидан бошқа одам изн сўраганда унинг розилиги – жувонники каби – сўзлаш билан бўлади.

وَالرَّائِلُ بَكَارُهَا بِزِنًا أَوْ غَيْرِ جَمَاعٍ كَالْبَكْرِ،

Бикрлиги зино ёки жимоъдан бошқа сабаб билан кетган бикр кабидир.

وَقَوْهُمَا رَدَدْتُ أَوْلَى مِنْ قَوْلِهِ سَكَتِّ، وَتُقْبَلُ بَيْتُهُ عَلَى سُكُونِهَا ، وَلَا تَخْلِفُ هِيَ إِنْ لَمْ يُقْمِ.

Бикрнинг “рад қилғанман” дегани эрнинг “сукут қилғансан” деганидан устунроқдир. Эрнинг аёл сукут қилганига хужжат келтириши қабул қилинади. Ҳужжат келтирмаса, аёл қасам ичиши шарт эмас.

وَلِلّٰهِ إِنْكَاحُ الصَّغِيرِ وَالصَّغِيرَةِ وَلَوْ شَيْءًا،

Валий кичкина бола ва қизни – у жувон бўлса ҳам – никоҳлаб қўя олади.

ثُمَّ إِنْ زَوْجَهُمَا الْأَبُو أَوْ الْجَدُّ لَزِمٌ،

Агар икковини ота ёки бобо никоҳлаган бўлса, никоҳ лозим бўлади.

وَفِي عَيْرِهِمَا فَسَخَ الصَّغِيرَانِ حِينَ بَلَغَا أَوْ عَلِمَا بِالنِّكَاحِ بَعْدَهُ،

Ота ва бободан бошқа валийлар никоҳлаган бўлганида, кичиклар балоғатга етганларида ёки балоғатга етганларидан кейин никоҳдан хабардор бўлганларида ўша никоҳни буза оладилар.

وَسُكُوتُ الْبِكْرِ رِضًا هُنَا، وَلَا يَمْتَدُ خِيَارُهَا إِلَى آخِرِ الْمَجْلِسِ وَإِنْ جَهَلَتْ بِهِ، بِخِلَافِ الْمُعْتَقَدِ،

Бу ҳолатда бикрнинг сукут сақлаши никоҳга розилигидир. Унинг ихтиёр қилиши – ихтиёри чўзилмаслигини билмаса ҳам – мажлиснинг охиригача чўзилмайди. Озод қилинган чўрида бунинг хилофи.

وَخِيَارُ الْعَلَامِ وَالشَّيْبِ لَا يَبْطُلُ بِلَا رِضًا صَرِيحٍ أَوْ دِلَالَةً، وَلَا يَبْطُلُ بِقِيَامِهِمَا عَنِ الْمَجْلِسِ،

Ўғил боланинг ва жувоннинг ихтиёри сарийҳ розиликсиз ёки далолатсиз ботил бўлмайди. Шунингдек икковининг мажлисдан туришлари билан ботил ҳам бўлмайди.

وَشُرِطَ الْقَضَاءُ لِفَسْخٍ مِنْ بَلَغَ، لَا مَنْ عَتَّقْتُ.

Балоғатта етғанларнинг никоҳини бузиш учун қозининг ҳукми шарт. Озод қилинган чўрида шарт эмас.

وَالْوَلِيُّ الْعَصَبَةُ عَلَى تَرْتِيبِهِمْ بِشَرْطٍ حُرْيَّةٍ وَنَكْلِيفٍ، وَإِسْلَامٍ فِي وَلَدٍ مُسْلِمٍ،

Асабалар тартиблари бўйича ҳурлик ва мукаллафлик шарти ила – мусулмон фарзандда ушбу икки шартдан ташқари валий ҳам мусулмон бўлиши шарт қилинади – валий бўладилар.

ثُمَّ الْأُمُّ، ثُمَّ ذُو الرَّحْمَنِ الْأَقْرَبُ فَالْأَقْرَبُ، ثُمَّ مَوْلَى الْمُؤَلَّةِ، ثُمَّ قَاضٍ فِي مَنْشُورِهِ ذَلِكَ.

Сўнгра она бўлади. Сўнгра завил-арҳомларнинг энг яқини бўлади. Сўнгра мавлал-мувалот бўлади. Сўнгра фармонида шу нарса битилган қози бўлади.

وَالْأَبْعَدُ يُرَوِّجُ بَعْيَةً الْأَقْرَبِ، مَا لَمْ يَنْتَظِرِ الْكُفُّرُ الْخَاطِبُ خَبْرَهُ، وَعِنْدَ الْبَعْضِ أَذْنَ مُدَّةِ السَّفَرِ.

Яқинроқ валий ғойиб бўлса ва келиннинг куфуси (тенги) унинг хабарини кутмаса, узоқроқ валий никоҳлайверади. Уламолардан бирининг наздида бу сафар муддатининг энг яқинича бўлган муддатdir.

(الْكَفَاءَةُ فِي النِّكَاحِ)

وَتُعْتَبِرُ الْكَفَاءَةُ فِي النِّكَاحِ نَسْبًا، فَقُرْيَشٌ بَعْضُهُمْ كُفُّوْ لِيَعْضِ، وَالْعَرَبُ بَعْضُهُمْ كُفُّوْ لِيَعْضِ،

НИКОҲДАГИ ТЕНГЛИК

Никоҳдаги тенглик насаб жиҳатидан эътиборга олинади. Бас, Қурайшликнинг бири бошқасига тенгдир. Арабнинг бири бошқасига тенгдир.

وَفِي الْعَجَمِ إِسْلَامًا، فَذُو أَبْوَيْنِ فِي الْإِسْلَامِ كُفُّوْ لِذِي آبَاءِ فِيهِ، لَا دُوْ أَبٍ كُفُّوْ لَهُمَا، وَلَا مُسْلِمٌ بِنَفْسِهِ
لَهُ،

Ажамларда мусулмонлик жиҳатидан эътиборга олинади. Ота-онаси мусулмон бўлган аждодлари мусулмон бўлганга тенгдир. Отаси мусулмон бўлган ота-онаси мусулмон бўлганга тенг эмас. Ўзи мусулмон бўлган отаси мусулмон бўлганга тенг эмас.

وَحُرِّيَّةٌ وَهِيَ كَالْإِسْلَامِ فِيمَا ذَكَرْنَا،

Никоҳдаги тенглик хурлик жиҳатидан ҳам эътиборга олинади.

وَدِيَانَةً فَلَيْسَ فَاسِقٌ كُفُّوْ لِبُنْتِ صَالِحٍ،

Диёнат жиҳатидан ҳам эътиборга олинади. Бас, фосиқ киши солих кишининг қизига тенг бўлмайди.

وَمَا لَا فَالْعَاجِزُ عَنِ الْمَهْرِ الْمُعَجَّلِ وَالنَّفَقَةِ عَيْرُ كُفُّوْ لِلْفَقِيرَةِ، وَالْقَادِرُ عَلَيْهِمَا كُفُّوْ لِلْغَنِيَّةِ،

Мол-мулк жиҳатидан ҳам эътиборга олинади. Аввало бериладиган маҳр (маҳри муъажжал) ва нафақага ожиз бўлган киши фақийр аёлга тенг бўлмайди. Иккисига қодир киши бой аёлга тенг бўлади.

وَحِرْفَةٌ فَحَائِلُ أَوْ حَجَّامٌ أَوْ كَنَاسٌ أَوْ دَبَاغٌ لَيْسَ كُفُّوْ لِعَطَّارٍ وَنَحْوِهِ.

Касб-хунар жиҳатидан ҳам эътиборга олинади. Бас, тўқувчи, қон олувчи, фаррош ёки тери ошловчи атторга ёки унга ўхшашга тенг бўлмайди.

وَإِنْ نَكَحْتُ بِأَقْلَىٰ مِنْ مَهْرِهَا فَلَلَوْلِي إِلَّا عِتَاضٌ حَتَّىٰ يُتَمَّ مَهْرَ مِثْلِهَا، أَوْ يُفَرِّقَ.

Ўзига лойиқ маҳрдан камига никоҳланган бўлса, унинг валийси маҳр мисл тўлиқ берилгунича ёки оралари ажратилиб юборилгунича эътиroz қилиши мумкин.

وَوُقِفَ نِكَاحُ الْفُضُولِيِّ عَلَى إِلْجَازَةِ، وَيَتَوَلَّ طَرَفُ النِّكَاحِ وَاحِدٌ غَيْرُ فُضُولِيٍّ.

Фузулийнинг никоҳи ижозатга мавқуфдир. Фузулийдан бошқа киши никоҳнинг икки тарафига мутаваллий бўлиши мумкин.

فَصْلٌ فِي الْمَهْرِ وَأَحْكَامِهِ

أَقْلُ الْمَهْرِ عَشْرَةُ دَرَاهِمٍ فَتَجِبُ الْعَشَرَةُ إِنْ سَمَّى دُونَهَا،

МАҲР ВА УНИНГ ҲУКМЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Маҳрнинг энг ками ўн дирҳамдир. Ундан камини айтган бўлса, ўн дирҳам вожиб бўлади.

وَإِنْ سَمَّى غَيْرُهُ فَالْمُسَمَّى،

Агар ўн дирҳамдан бошқа нарсани айтган бўлса, ўша айтганини беради.

عِنْدَ مَوْتٍ أَحَدٍ هُمَا، أَوْ عِنْدَ خَلْوَةِ صَحَّةٍ،

Маҳрни – икковларидан бирининг вафоти чоғида ва агар хилвати саҳиха бўлса, ўшанда бериш вожиб бўлади.

وَهِيَ أَنْ لَا يُوجَدَ مَانِعٌ وَطَيْرٌ حَسَّاً أَوْ شَرْعَاً أَوْ طَبْعًا، كَمَرْضٍ يَمْتَعُهُ وَصَوْمٌ رَمَضَانَ وَصَلَاةٌ فَرْضٌ وَإِحْرَامٌ
وَحَيْضٌ وَنِفَاسٌ،

Хилвати саҳиха бу – икковлари орасида ҳиссий (масалан жинсий яқинликдан ман қилувчи касаллик) ёки шаръий (масалан Рамазон рӯзаси, фарз намоз ёки эхромда бўлиш қаби) ёки табиий (хайз ва нифос қаби) жиҳатдан жинсий яқинликни манъ қилувчи нарса бўлмаслигидир.

بِخِلَافِ الْجُبْرِ وَالْعُنَتَةِ وَالْخِصَاءِ،

Жинсий олат кесилган бўлиши, жинсий заифлик ва бичилганлик хилвати саҳихани ман қилувчилар эмас.

وَنِصْفُهُ بِطَلَاقٍ قَبْلَهَا،

Саҳих хилватдан олдин талоқ қилинса айтилган маҳрнинг ярмини бериш вожиб бўлади.

وَإِنْ لَمْ يُسَمِّ فَالْمُتْنَعُ قَبْلَهَا وَمَهْرُ الْمِثْلِ بَعْدَهَا.

Маҳр айтилмаган бўлганда хилвати саҳихадан олдинги талоқда яхшилик ила фойдалантириш, ундан кейинги талоқда маҳри мисл вожиб бўлади.

وَصَحَّ النِّكَاحُ بِلَا ذِكْرٍ مَهْرٍ وَمَعَ نَفِيْهِ وَبِشَيْءٍ عَيْرِ مَالٍ مُتَقَوِّمٍ وَبِمَجْهُولٍ جِنْسِهِ، وَيَحْبُّ مَهْرُ الْمِثْلِ كَمَا
مَرَّ، أَوْ صِفَتِهِ، فَالْوَسْطُ أَوْ قِيمَتُهُ.

Маҳрни зикр қилмасдан, уни нафий қилиб, мол деб баҳоланмайдиган нарса ила, жинси номаълум нарса ила – юқоридагиларнинг барчасида аввал айтилгани каби маҳри мисл вожиб бўлади – ёки сифати номаълум нарса ила бўлганида – сифати номаълум бўлганида ўшанинг ўртачаси ёки қийматини бериш вожиб бўлади – никоҳ дуруст бўлади.

وَلَوْ كَانَ بِخِدْمَةِ النَّوْجِ الْعَبْدِ تَجْبُ هِيَ،

Маҳр учун қул бўлган эрнинг хизмати айтилган бўлса, ўша вожиб бўлади.

وَلَوْ كَانَ بِهَذَا الْعَبْدِ أَوْ هَذَا الْعَبْدِ فَمَهْرُ الْمِثْلِ إِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا، وَيَجِبُ الْأَخْسُونَ لَوْ دُونَةً، وَالْأَعْزُزُ لَوْ كَانَ فَوْقَهُ.

“Маҳр учун ушбу қул ёки нариги қул” деб айтилган бўлиб маҳри мисл иккисининг ўртасида бўлса, маҳри мисл вожиб бўлади. Маҳри мисл арzon қулдан кам бўлса, арzon қулни бериш вожиб бўлади. Маҳри мисл қиммат қулдан қўпроқ бўлса, қиммат қулни бериш вожиб бўлади.

وَإِنْ طَلَقَ قَبْلَ الْوَطْئِ وَالْخُلْوَةِ، فَنِصْفُ الْأَخْسِّ،

Жинсий яқинлик ва хилватдан олдин талоқ қиласа, арzon қул қийматининг ярми вожиб бўлади.

وَإِنْ نَكَحَ بِالْفِتْحِ عَلَى أَنْ لَا يُخْرِجُهَا ، أَوْ بِالْفِتْحِ إِنْ أَقَامَ بِهَا وَبِالْقَيْنِ إِنْ أَخْرَجَ، فَإِنْ وَقَ وَأَقَامَ فَالْفُتْحُ، وَإِنَّ فَمَهْرُ الْمِثْلِ، لَا يُرَادُ عَلَى الْقَيْنِ وَلَا يُنَقَصُ عَنِ الْفِتْحِ.

Агар аёлни олиб кетмаслик шарти ила мингни айтиб никоҳланган бўлганда ёки “аёлни олиб кетмаса минг, олиб кетса икки минг” шарти ила

никоҳланган бўлганда, айтганига вафо қилса ёки аёлни олиб кетмаса, мингни бериш вожиб бўлади. Бўлмаса маҳри мислни беради. Бу ҳолатдаги маҳри мисл икки мингдан ошмайди ва мингдан кам бўлмайди.

وَإِنْ نَكَحْ بِهِدَيْنِ الْعَبْدَيْنِ وَأَحَدُهُمَا حُرٌّ، فَلَهَا الْعَبْدُ فَقَطْ إِنْ سَاوَى عَشْرَةً،

“Ушбу икки қулни бераман” деб никоҳлаб олган бўлганда икковидан бири хур бўлса, маҳрга – қул ўн дирҳамга тенг бўлса – фақатгина қул берилади.

وَإِنْ شَرَطَ الْبَكَارَةَ وَوُجِدَتْ ثَيَّبًا لَزِمَ الْكُلُّ،

Бикрликни шарт қилиб никоҳланганида жувон бўлиб чиқса ҳам маҳрнинг ҳаммасини бериш лозим бўлади.

وَفِي النِّكَاحِ الْفَاسِدِ إِنْ لَمْ يَطِّعْ لَا يَحِبُّ شَيْءٌ، وَإِنْ وَطِئَ يَثْبُتُ النَّسْبُ مِنْ وَقْتِ الْوَطْئِ وَمَهْرُ الْمِثْلِ لَا يُرَادُ عَلَى الْمُسَمَّى،

Фосид никоҳда агар яқинлик қилмаган бўлса, ҳеч нарса вожиб бўлмайди. Агар яқинлик қилган бўлса, яқинлик қилган вақтидан бошлиб насаб сабит бўлади ва айтилгандан зиёда бўлмаган маҳри мисл вожиб бўлади.

وَيُعْتَبِرُ مَهْرُ مِثْلِهَا مِنْ قَوْمٍ أَيْيَهَا سِنًا وَجَمَالًا وَمَالًا وَعَقْلًا وَدِينًا وَبَلَدًا وَعَصْرًا وَبَكَارَةً وَثِيَابَةً،

Маҳри мисл отасининг қавми эътиборидан бўлиб бунда ёшга, жамолга, молга, ақлга, диёнатга, юртга, замонга, бикрлилик ёки жувонликка қаралади.

فَإِنْ لَمْ يُوجِدْ مِنْهُمْ فَمِنَ الْأَجَانِبِ، لَا الْأُمُّ وَقَوْمِهَا إِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ قَوْمٍ أَيْيَهَا.

Ота тарафдан билиб бўлмаса, ўша атрофдагилардан олинади. Онаси отанинг қавмидан бўлмаса онаси тарафдан ва унинг қавмидан олинмайди.

وَصَحَّ ضَمَانٌ وَلِيَهَا مَهْرَهَا وَلَوْ كَانَتْ صَغِيرَةً، وَالْمَعْجَلُ وَالْمُؤَجَّلُ بَيْنَا فَدَاكَ، وَإِلَّا فَالْمُتَعَارِفُ،

Келин кичкина бўлса ҳам валийи унинг маҳрига зомин бўлиши дурустдир. Маҳрнинг муъажжали ва муажжали баён қилинган бўлса, ўша бўлади. бўлмаса, урфдагидек бўлади.

وَقَبْلَ أَخْذِ الْمَعْجَلِ لَهَا مَنْعِهُ مِنَ الْوَطْئِ وَالسَّفَرِ إِلَيْهَا، وَلَوْ بَعْدَ وَطْئٍ بِرِضَاهَا بِلَا سُقُوطِ النَّفَقَةِ، وَالسَّفَرُ
وَالْخُروْجُ لِلْحَاجَةِ بِلَا إِذْنِهِ، وَبَعْدَ أَخْذِهِ يَنْقُلُهَا،

Муъажжал маҳрни олишдан аввал аёл – аввал ўз розилиги билан бўлган жинсий яқинликдан кейин бўлса ҳам – жинсий яқинликни, уни эри тарафидан сафарга олиб кетилишини манъ қилиши ва эрининг изнисиз хожат юзасидан сафарга ва ташқарига чиқиши мумкин. Бу ҳолатда унинг нафақаси соқит бўлмайди. Муъажжал маҳрни олгач эри уни олиб кетса бўлади.

وَقِيلَ لَا يُسَافِرُ إِلَيْهَا، وَبِهِ يُفْتَنُ.

“Уни сафарга олиб чиқмайди” деб ҳам айтилган. Ва шунга фатво берилади.

إِنْ بَعَثَ إِلَيْهَا فَقَالَتْ هُوَ هَدِيَّهُ، وَقَالَ مَهْرُ، فَأَلْقَوْلُ لَهُ، إِلَّا فِيمَا هُبِيَّ لِلْأَكْلِ.

Эр унга бирор нарса юборгач, хотин уни “хадя” деса, эр эса “маҳр” деса – емоқ учун тайёрланган нарсадан бошқада – эрнинг гапи олинади.

فَصْلٌ فِي نِكَاحِ الرَّقِيقِ وَالْكَافِرِ

نِكَاحُ الْقِنْ وَالْمُكَاتِبِ وَالْمُدَبَّرِ وَالْأَمَةِ وَأُمُّ الْوَلَدِ بِلَا إِذْنِ السَّيِّدِ مَوْفُوفٌ، إِنْ أَجَازَ نَفَدًا وَإِنْ وَرَدَ بَطَلَ،

ҚУЛ ВА КОФИРНИНГ НИКОХИ

Қул, мукотаб, мудаббар, чўри ва умму валадларнинг ҳожасининг изнисиз қилган никоҳ ақди мавқуфдир. Ҳожа изн берса, ўтади. Рад қилса, ботил бўлади.

وَإِذَا أَذِنَ بِيَعْ قِنْ لِلْمَهْرِ، وَيَسْعَى الْآخْرَانِ،

Ҳожа изн берса, қул маҳр учун сотилади, қолган иккиси маҳр учун саъй-ҳаракат қиласидилар.

وَالْإِذْنُ بِالنِّكَاحِ يَعْمُ جَاهِزَةً وَفَاسِدَةً،

Никоҳга изн беришлик жоиз никоҳни ҳам, фосидини ҳам ўз ичига олади.

وَمَنْ رَوَجَ أَمْتَهُ لَا يَحِبُّ عَلَيْهِ التَّبَوَئَةُ، وَلَا تَفَقَّهُ إِلَّا إِلَيْهَا،

Чўрисини эрга берган кишига иккови бирга яшashi учун жой қилиб бериши ва унинг эрига нафақа бериши вожиб бўлмайди.

وَيَطْلُبُ الزَّوْجُ إِنْ ظَفَرَ،

Эр шароит топганда яқинлик қиласиди.

وَلَهُ إِنْكَاحُ عَبْدِهِ وَأَمْتِهِ كَرْهًا،

Хожа қули ва чўрисини уларнинг розилигисиз никоҳлаши мумкин.

وَخُرِّثْ أَمَةٌ وَمُكَاتَبَةٌ عُتِّقَتْ تَحْتَ حُرْرٍ أَوْ عَبْدٍ،

Хур ёки қулга хотин бўлган чўри ва мукотаба озод қилинганида унга никоҳ масаласида ихтиёр берилади.

وَإِنْ نُكِحْتُ بِلَا إِذْنٍ فَعُتِّقَتْ نَفْدَ بِلَا خِيَارٍ لَهَا،

Чўри изнисиз никоҳлангач дарров озод қилинса, никоҳ жорий бўлади ва унга ихтиёр берилмайди.

وَمَا سَمَّى فَلِسَيْدِ لَوْ وُطِئَتْ فَعُتِّقَتْ، وَإِنْ عُتِّقَتْ أَوْلَأً فَلَهَا،

Чўри унга эри жинсий яқинлик қилингандан кейин озод қилинган бўлса, келишилган маҳр хожага бўлади. Аввал озод қилинган бўлса, маҳр чўрига бўлади.

وَزَوْجُ الْأَمْمَةِ يَعْزِلُ بِإِذْنِ سَيِّدِهَا، وَالْحُرْرَةُ يَإِذْنِهَا.

Чўрининг эри хожасининг изни ила, хур аёлнинг эри унинг ўзининг изни ила азл қиласди.

وَإِنْ وَطِئَ أَمَةٌ ابْنِهِ فَوَلَدَتْ، فَادَّعَاهُ ثَبَتَ نَسْبَهُ، وَهِيَ أُمٌّ وَلَدِهِ وَوَجَبَ قِيمَتُهَا لَا مَهْرُهَا، وَلَا يَحْبُبْ قِيمَةً وَلَدِهَا.

Ўғлининг чўрисига яқинлик қилгач у бола тугса ва ота бола уники эканлигини даъво қилса, отанинг насиби сабит бўлади ва чўри унинг умму валади бўлади. Бунда отага чўрининг қийматини ўғлига бериш вожиб

бўлади, маҳрини эмас. Боласининг қиймати вожиб бўлмайди.

وَالْجُنُدُ كَالْأَبِ بَعْدَ مَوْتِهِ،

Ота топган бўлса, бобо ота кабидир.

وَإِنْ نَكَحَهَا صَحَّ وَمَ تَصِرُّ أُمُّ وَلَدِهِ، وَيَحِبُّ مَهْرُهَا لَا قِيمَتُهَا،

Ота ўғлининг чўрисини никоҳига олса, дуруст бўлади. Бунда чўри уммувалад бўлмайди. Унинг маҳри вожиб бўлади, қиймати эмас.

وَالْوَلَدُ حُرُّ بِقَرَائِتِهِ،

Бола хожага қариндош (яъни ука) бўлгани учун ҳурдир.

وَالطِّفْلُ يَتَّبِعُ خَيْرَ الْأَبَوْيْنِ دِينًا، وَعِنْدَ عَدَمِهِمَا يَتَّبِعُ الدَّارَ، وَالْمَاجُوسِيُّ شَرٌّ مِنَ الْكِتَابِيِّ.

Бола ота-онасидан қай бирининг дийни яхшироқ бўлса, ўшанга тобеъ бўлади. Ота-она бўлмагандан диёрга тобеъ бўлади. Мажусий китобийдан ёмонроқдир.

وَإِنْ أَسْلَمَ الْمُتَرَوِّجَانِ بِلَا شُهُودٍ أَوْ فِي عِدَّةٍ كَافِرٌ مُعْتَقِدِينِ ذَلِكَ أُقْرَأَ عَلَيْهِ،

Гувоҳсиз ҳолда ва кофирнинг иддасида бўла туриб – бу ҳолатлар тўғрилигига ишонган ҳолда никоҳланганлар – иккиси мусулмон бўлсалар, ўша никоҳларида қолдириладилар.

وَفُرِيقٌ مُتَنَزِّهُجَانٌ مَحْرَمَانِ أَسْلَمَا،

Ўзаро никоҳланган икки маҳрам Исломга кирсалар, оралари ажратиб қўйилади.

وَفِي إِسْلَامِ زَوْجِ الْمَحْوِسِيَّةِ أَوْ اُمْرَأَةِ الْكَافِرِ عُرِضَ إِلِّسْلَامُ عَلَى الْآخَرِ، فَإِنْ أَسْلَمَ فَهِيَ لَهُ وَإِلَّا فُرِقَ
بَيْنَهُمَا، وَهُوَ طَلاقٌ إِنْ أَبَى،

Мажусийянинг эри ёки кофирнинг хотини Исломга кирганида иккинчисига Ислом арз қилинади. Агар мусулмон бўлса, никоҳларида қоладилар. Бўлмаса, оралари ажратилади. Эр Исломга киришдан бош тортиши – талоқдир.

وَلَا مَهْرَ لَهَا إِنْ أَبَتْ إِلَّا لِلْمُوْطَوْءَةِ،

Хотин бош тортганида, маҳр берилмайди. Аммо яқинлик қилинган бўлса, берилади.

وَفِي دَارِهِمٍ تَبَيْنُ بِمُضِيِّ ثَلَاثٍ حِيَضٍ قَبْلَ إِسْلَامِ الْآخَرِ، وَتَبَيْنُ بِتَبَاعِينِ الدَّارِيْنِ لَا السَّيْبِيْ.

Уларнинг диёрида бўлганида уч ҳайз ўтгунча наригиси Исломга кирмаса, эр хотин ораси ажрайди. Диёрнинг турли бўлиши ила эр хотин ораси ажрайди. Асир тушиш билан эмас.

وَارْتَادُ كُلِّ مِنْهُمَا فَسَعَ عَاجِلٌ،

Икковидан бирининг муртад бўлиши никоҳнинг дарҳол бузилишидир.

ثُمَّ لِلْمُوْطَوْءَةِ كُلُّ مَهْرِهَا وَلِغَيْرِهَا نِصْفُهُ لَوْ ارْتَدَّ وَلَا شَيْءَ لَوْ ارْتَدَّ،

Эр муртад бўлганида яқинлик қилинган аёлга маҳрининг барчаси, яқинлик қилинмаган аёлга маҳрининг ярми берилади. Хотин муртад бўлса,

хеч нарса берилмайди.

وَبَقِيَ النِّكَاحُ إِنْ ارْتَدَّا مَعًا فَأَسْلَمَا مَعًا، وَفَسَدَ إِنْ أَسْلَمَ أَحَدُهُمَا قَبْلَ الْآخَرِ.

Иккови баробар муртад бўлгач, яна баробар Исломга қайтсалар, ораларида никоҳ қолади. Агар бири иккинчисидан олдин Исломга қайтса, никоҳ фосид бўлади.

وَكُلُّ الزَّوْجَاتِ فِي الْقُسْمِ سَوَاءٌ إِلَّا الْمَمْلُوَكَةُ، وَلَا نِصْفُ الْحُرَّةِ، وَلَا قَسْمٌ فِي السَّفَرِ، وَالْفُرْعَةُ أُولَئِكَيْ، وَيَصْحُحُ تَرْكُ الْقُسْمِ وَالرُّجُوعُ.

Барча хотинлар тақсимда баробардирлар. Аммо чўрига хур хотиннинг ярми. Сафарда тақсим йўқ. Қуръа ташлаш авлороқ. Аёл ўз улушини тарқ қилиши ва улушини тарқ қилишдан қайтиши дурустдир.

كتاب الرّضاع

يَثْبُتُ بِمَصَّةٍ فِي حَوْلَيْنِ وَنِصْفٍ فَقَطْ أُمُومَةُ الْمُرْضِعَةِ وَأُبُوَّةُ رَوْجٍ لَبَنُهَا مِنْهُ لِلرَّضِيعِ،

ЭМИЗИШЛИК КИТОБИ

Эмишлик фақат икки ярим ёшгacha бўлган ҳолда бир сўриш ила событ бўлади. Бунда эмизган аёлнинг ва сути ундан бўлган эркакнинг эмган болага ота-оналиги событ бўлади.

فَيَحْرُمَانِ مَعَ قَوْمِهِمَا عَلَيْهِ كَالنَّسَبِ،

Бас, икковлари ўз қавмлари билан унга насаддаги каби ҳаром

бўладилар.

وَفُرُوعُهُ وَالرَّوْبَانِ عَلَيْهِما،

Эмганинг фарълари ва эр ёки хотини ҳам икковларига ҳаром бўлади.

وَتَحِلُّ أَخْثُ أَخِيهِ رَضَاعًا كَمَا فِي النَّسَبِ،

Насабдаги каби, ўғай ака ёки укасининг синглиси унга ҳалол бўлади.

وَالْإِحْتِقَانُ بِلَبِنِ الْمَرْأَةِ وَلَبِنِ الرَّجُلِ وَمَا خُلِطَ بِطَعَامٍ لَا يُحِرِّمُ ، وَبِغَيْرِهِ تُعْتَبُ الْعَبَّابُ،

Бошқа йўл ила ичга киргизилган сут, эрқакнинг сути ва таомга аралаштирилган сут ила ҳаромлик событ бўлмайди. Таомдан бошқага аралаштирилганда, ғолиблик эътиборга олинади.

وَيُحَرِّمُ الْإِسْتِعَاطُ وَلَبِنُ الْبِكْرِ وَالْمَيْتَةِ،

Бурундан кирган, бикрнинг ва ўлик аёлнинг сути ила ҳаромлик событ бўлади.

وَإِنْ أَرْضَعْتْ ضَرَرَتْهَا رَضِيعَةً حَرُمَتَا، وَلَا مَهْرَ لِكَبِيرَةٍ إِنْ لَمْ تُوْطَأْ، وَلِلرَّضِيعِ نِصْفُهُ، وَرَجَعَ بِهِ عَلَى الْمُرْضِعَةِ إِنْ قَصَدَتِ الْفَسَادَ.

Ўзининг кундошини (кундош икки ярим ёшдан кичик бўлганида) эмизса, икковлари эрга ҳаром бўладилар. Каттасига – жинсий яқинлик қилинмаган бўлса – маҳр берилмайди. Эмизилганга ярим маҳр берилади. Эмизган фасодни қасд қилган бўлса ўша ярим маҳр ундан тўлатиб олинади.

كتاب الطلاق

يَقْعُ مِنْ مُكَلَّفٍ فَقَطْ، وَلَوْ كَانَ سَكْرَانَ أَوْ عَبْدًا، لَا مِنْ سَيِّدٍ وَنَائِمٍ،

ТАЛОҚ КИТОБИ

Талоқ фақат мукаллаф эркакдан – маст ёки қул бўлса ҳам – воқеъ бўлади. Унинг хожасидан ва уйқудаги кишидан эмас.

وَأَخْسَنُهُ طَلْقَةُ فَقَطْ فِي طُهْرٍ لَا وَطْءَ فِيهِ،

Талоқнинг аҳсани (энг яхшиси) жинсий яқинлик қилинмаган покликда битта талоқ қўйишдир.

وَحَسَنُهُ وَهُوَ السُّيُّ طَلْقَةُ لِعَيْرِ الْمَدْخُولِ إِنَّمَا وَلَوْ فِي حَيْضٍ وَلِلْمُؤْطُوةِ تَفْرِيقُ الشَّالَاثِ فِي أَطْهَارٍ لَا وَطْءَ فِيهَا فِيمَنْ تَحِيلُّ ، وَأَشْهُرٌ فِي الصَّغِيرَةِ وَالْأَيْسَةِ وَالْحَامِلِ وَلَوْ بَعْدَ الْوَطْءِ.

Талоқнинг ҳасани (яхшиси) – уни сунний талоқ деб ҳам аталади – жинсий яқинлик қилинмаган аёлни ҳайзида бўлса ҳам бир талоқ қўйиш, шунингдек жинсий яқинлик қилинган аёлни – у ҳайз кўрадиган бўлса – уч талоқни жинсий яқинлик бўлмаган покликларда биттадан қўйиш, яна кичиклиги ёки ноумид бўлгани учун ҳайз кўрмайдиган ва ҳомиладор аёлни – жинсий яқинлик қилган бўлса ҳам – уч ойда биттадан талоқ қўйиш.

وَبِدْعِيَةٍ وَاحِدَةٍ فِي طُهْرٍ وُطِئَتْ فِيهِ، أَوْ حَيْضٍ مَوْطُوءَةٍ، وَمَا فَوْقَهَا بِلَا رَجْعَةٍ بَيْنَهُ فِي طُهْرٍ،

Талоқнинг бидъийси (ёмони) жинсий яқинлик қилинган покликда бир талоқ қўйиш, шунингдек, жинсий яқинлик қилинган аёлни ҳайзида талоқ

қүйиш, яна биттадан күп талоқ қүйиш ва бир покликда – орасида ражъат қилмай – биттадан күп талоқ қилишдир.

وَيَرْجِعُ إِنْ طَلَقَ فِي الْحِيْضِ، فَإِذَا طَهُرَتْ طَلَقَ إِنْ شَاءَ،

Агар ҳайзда талоқ қўйган бўлса, ражъат қилади. Пок бўлгач, хоҳласа талоқ қилади.

وَطَلَاقُ الْحُسْنَةِ ثَلَاثَةُ وَالْأَمْمَةِ ثُنَّانِ، وَلَوْ زَوْجُهُمَا خِلَافُهُمَا،

Хур аёлнинг талоғи учта, чўриники иккита. Гарчи эрлари бунинг аксида бўлсалар ҳам.

وَصَرِيْحُهُ مَا اسْتَعْمِلَ فِيهِ دُونَ عَيْرِهِ مِثْلُ أَنْتِ طَالِقٌ، وَمُطَلَّقٌ، وَطَلَقْتُكِ، وَتَقَعُ بِهِ رَجْعِيَّةٌ أَبَدًا،

Талоқнинг сарийхи фақат талоққа истеъмол қилиниб бошқа маънолар учун ишлатилинмайдиган лафзdir. Масалан “сен талоқ бўлгувчисан”, “талоқ қилингансан”, “сени талоқ қилдим” Сарийх талоқ лафзи ила доимо битта ражъий талоқ тушади.

وَإِنْ ذَكَرَ الْمَصْدَرَ فَثَلَاثٌ إِنْ نَوَاهَا، وَإِلَّا فَرَجْعِيَّةٌ،

Масдарни зикр қилганида, уч талоқни ният қилган бўлса, уч талоқ, бўлмаса, бир ражъий талоқ тушади.

وَصَحَّ إِضَافَةُ الطَّلَاقِ إِلَى كُلِّهَا وَإِلَى مَا يُعَبَّرُ بِهِ عَنِ الْكُلِّ ، كَرْأَسُكِ أَوْ رَقَبَتُكِ أَوْ رُوْخَكِ أَوْ وَجْهُكِ أَوْ فَرْجُكِ ، وَإِلَى جُزْءِ شَائِعٍ كِبِصْفَكِ،

Талоқни аёлнинг бутунига ёки “бошинг”, “бўйнинг”, “рухинг”, “юзинг” ва “фаржинг” каби бутунликни ифода қилувчи нарсаларга ёки “ярмингга” дейилгандаги каби тана қисмининг кўпини ташкил қилувчи нарсага боғлаб айтса, дуруст бўлади.

لَا إِلَى الْيَدِ وَالرِّجْلِ وَالظَّهْرِ وَالْبَطْنِ،

Кўлга, оёққа, орқага, қоринга боғлаб айтса талоқ дуруст бўлмайди ва тушмайди.

وَبَعْضُ الْطَّلَقَةِ طَلَقَةٌ، وَاثْنَانِ فِي اثْنَيْنِ اثْنَانِ،

“Талоқнинг баъзиси” – талоқдир. “Иккига кара икки талоқ”да икки талоқ тушади.

وَتَصِحُّ نِيَّةً "مَعَ" ، وَابْتِدَاءُ الْغَایَةِ يَدْخُلُ لَا اتْهَاوُهَا،

“Иккига кара икки талоқ”да “ билан”ни ният қилган бўлса, у ҳам ўтади (ва уч талоқ тушади). “..дан ...гача”да бошланиши талоққа киради, тугаши эмас.

وَ "مَا بَيْنَ" كَمِنْ "، وَأَنْتِ طَالِقٌ فِي مَكَّةَ تَنْحِيزٍ، وَفِي دُخُولِكِ مَكَّةَ تَعْلِيقٌ،

“Маа байна (мин)га ўхшашидир. “Сен Маккада талоқсан” дейиш талоқ туширишидир. “Маккага кирганингда талоқсан”да киришга боғлаб қўйишидир.

وَيَقْعُ عِنْدَ الْفَجْرِ فِي أَنْتِ طَالِقٌ غَدًا، أَوْ فِي غَدٍ، وَتَصِحُّ نِيَّةُ الْعَصْرِ فِي الثَّانِي فَقَطْ،

“Эртага талоқсан” ёки “эрта ичида талоқсан” деганда, фажр вақтида

талоқ тушади. Аммо, иккинчисида асрни ният қилса, дуруст.

وَيَقُعُ الْآنِ فِي أَنْتِ طَالِقٌ أَمْسِ، وَإِنْ نَكَحْ بَعْدَهُ فَأَغْرُونَ،

“Кеча талоқсан” деганда, ўша заҳоти талоқ тушади. Никоҳида бўлмаган аёлга шу гапни айтгач уни никоҳига олса, гапи бехуда бўлиб қолади.

وَيَقُعُ آخِرَ الْعُمُرِ فِي أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ لَمْ أُطْلِقْكِ وَسَكَتَ.

“Сени талоқ қилмасам, талоқсан» деса, умрининг охирида талоқ тушади. Қачонки “Сени талоқ қилмасам...” деб жим бўлса, ўша заҳоти тушади.

وَفِي إِذَا يُنَوِّى، فَإِنْ لَمْ يَنْبُو فَكَإِنْ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ.

лафзини ишлатганда (маъноси: қачонки) ниятига қаралади. Агар нияти бўлмаган бўлса, Абу Ҳанифа раҳимахуллоҳ наздиларида ин лафзи (маъноси: агар) кабидир.

وَالْيَوْمُ لِلنَّهَارِ مَعْ فِعْلٍ مُتَدِّكَ كَأَمْرِكِ يَدِكِ يَوْمَ يَقْدَمُ زَيْدٌ، وَلِلْوَقْتِ الْمُطْلَقِ مَعْ فِعْلٍ لَا يَمْتَدُ، كَأَنْتِ طَالِقٌ
يَوْمَ يَقْدَمُ زَيْدٌ.

(ماъноси: кун) лафзи “Зайд келган куни сенинг ишинг ўз қўлингда) каби давом этувчи иш или айтилганда, кундузи учундир. “Зайд келган куни талоқсан” каби давом этмайдиган иш или айтилганда, мутлақ вақтни ифода қиласи.

وَفِي أَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا لِعَيْرِ الْمَدْحُولَةِ، يَقْعُنَ، وَبِالْعَطْفِ تَبِينُ بِالْأَوَّلِ، كَمَا لَوْ عَلَقَ وَقَدَمَ الشَّرْطَ، وَيَقُعُ
الْكُلُّ إِنْ أُخَرَ الشَّرْطُ.

Духул қилинмаган хотинга “сен уч талоқсан” деса, уч талоқ тушади. Атф билан айтганда биринчиси айтган талоқи ила бир боин талоқ тушади. Агар таълиқ қилиб, унинг шартини олдин айтган бўлса ҳам, (духул қилинмаган хотинга) ўша (аввалги бир боин) тушади. Агар шартни охирида айтилган бўлса, ҳаммаси тушади.

وَفِي أَنْتِ طَالِقٌ وَاحِدَةٌ، قَبْلَ وَاحِدَةٍ أُو بَعْدَهَا وَاحِدَةٌ، يَقْعُ وَاحِدَةٌ فِي عَيْرِ الْمَوْطُوَّةِ، وَفِي الْمَوْطُوَّةِ تِنْتَانٍ، وَفِي قَبْلِهَا وَبَعْدِهَا وَمَعَ اثْنَانٍ.

“Сен биттадан олдин битта” ёки “биттадан кейин битта талоқсан” деганда, духул қилинмаган аёлга битта, духул қилинган аёлга иккита талоқ тушади. “Ундан олдин битта”, “ундан кейин битта”, “у билан бирга” ва “бирга”лафзларини айтганда икки талоқ тушади.

وَإِنْ أَشَارَ بِالْأُصْبَعِ يُعْتَبِرُ عَدْدُ الْمَنْشُورَةِ، وَإِنْ أَشَارَ بِظُهُورِهَا فَالْمَضْمُومَةُ.

Бармоқлари ила талоққа ишора қилса, очилган бармоқлари эътибор қилинади. Бармоқларининг орти билан ишора қилса, юмилганлари эътибор қилинади.

وَإِنْ وَصَفَ الطَّلاقَ بِالشِّدَّةِ، أَوِ الطُّولِ، أَوِ الْعَرْضِ، أَوْ شَبَهَهُ بِمَا يَدْلُ عَلَى هَذَا، فَثَلَاثٌ إِنْ نَوَاهَا، وَإِلَّا فَبَائِنَةٌ.

Талоқни шиддат, узунлик ёки кенглик ила васф қилса ёки уни шуларга далолат қилувчи нарсаларга ўхшатса, учни ният қилган бўлса, уч, бўлмаса, бир боин талоқ тушади.

وَكِنَائِتُهُ مَا يَحْتَمِلُهُ وَغَيْرُهُ فَنَحْوُ اخْرُجِيٍّ، وَادْهَيِّ، وَفُؤُمٍ، يَحْتَمِلُ رَدًّا. وَنَحْوُ خَلِيلَةٌ، بَرِيَّةٌ، بَائِنٌ، بَئَنٌ، حَرَامٌ،

يَصْلُحُ سَبَّاً. وَنَحُوْ اعْتَدْ، اسْتَبْرِئِي رَحْمَكِ، أَنْتِ وَاحِدَةٌ، أَنْتِ حُرَّةٌ، اخْتَارِي، أَمْرُكِ بِيَدِكِ، وَسَرَّحْتُكِ، وَفَارَقْتُكِ، لَا يَخْتَمِلُهُمَا.

Кинояли талоқ талоқ ва ундан бошқа нарсанинг эҳтимоли бор нарсадир. Масалан “чиқ”, “кет”, “тур” кабиларда рад қилганлик эҳтимоли бор. “Холийсан”, “безор бўлингансан”, “ажрагансан”, “кесилгансан” ва “харомсан” каби лафзлар сўкишга тўғри келади. “Иdda сана”, “бачадонингни тозала”, “сен биттасан”, “сен хурсан”, “ихтиёр қил”, “ишинг ўз қўлингда”, “сени ечиб юбордим” ва “сендан ажрадим” кабиларда рад қилганликнинг ҳам, сўкканликнинг ҳам эҳтимоли йўқ.

فَفِي الرَّضَاءِ يَتَوَقَّفُ الْكُلُّ عَلَى النِّسَاءِ ، وَفِي الْغَضَبِ الْأَوَّلُ فَقَطُ ، وَإِنْ نَوَى الشَّلَاثَةَ يَعْنِي وَإِلَّا فَبَائِنَةٌ.

(Юқоридаги киноялар) розилик вақтида айтилганда, барчasi ниятга боғлиқ бўлади. Фазаб ҳолатида айтилганда аввалги икки турдагиси ниятга қараб бўлади. Талоқ музокараси бўлиб турганда биринчи турдагиси ниятга қараб бўлади. Кинояли талоқда учтани ният қилса, учта, бўлмаса, битта боин талоқ тушади.

وَفِي اعْتَدِي، وَاسْتَبْرِئِي رَحْمَكِ، وَأَنْتِ وَاحِدَةٌ رَجْعِيَّةٌ، وَيَقْعُ بِإِسْنَادِ الْبَيِّنَاتِ وَالْحَرْمَةِ إِلَيْهِ، لَا الطَّلاقِ.

“Иdda сана”, “бачадонингни тозала” ва “сен биттасан”ларда ражъий тушади. Ора ажраганлиги ва ҳаром бўлишни эрга нисбат бериш билан ҳам боин талоқ тушади. Эрга талоқ нисбатини бериш билан талоқ тушмайди.

فَصْلٌ فِي تَفْوِيضِ الطَّلاقِ

تَفْوِيضُ طَلاقِهَا إِلَيْهَا يَتَقَيَّدُ بِجُلْسِ عِلْمِهَا، إِلَّا أَنْ يَقُولَ كُلَّمَا شِئْتِ، أَوْ مَئَى شِئْتِ، أَوْ إِذَا شِئْتِ،

بِخَلَافِ إِنْ شِئْتِ، وَلَا يَرْجِعُ عَنْهُ.

ТАЛОҚНИ ТАФВИЙЗ ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Хотиннинг талоғи ўзига топширилиши, аёл ўша нарсани билганлик мажлисига тегишли бўлади холос. Аммо, “ҳар хоҳлаганингда”, “қачон хоҳлаганингда” ва “хоҳлаганингда” лафзларида ундан эмас. “Хоҳласанг”да мажлисга тегишли бўлади. Ва эр талоқни топширгач ундан қайта олмайди.

وَإِلَى غَيْرِهَا لَا يَتَقَيَّدُ وَيَرْجِعُ، وَالْمَجْلِسُ إِنَّمَا يَحْتَلِفُ بِالْقِيَامِ، أَوِ الْذِهَابِ، أَوِ الشُّرُوعِ فِي قَوْلٍ أَوْ عَمَلٍ لَا يَتَعَلَّقُ بِمَا مَضَى. وَفُلُكُّهَا كَبَيْتَهَا، وَسَيْرُ دَائِتَهَا كَسَيْرُهَا.

Хотинидан бошқага талоқни топширса, мажлисга боғлиқ бўлмайди ва қайта олади. Мажлис туриш, кетиш, сўз бораётган мавзуга боғлиқ бўлмаган сўз ёки амалга киришиш ила ўзгаради. Хотиннинг кемаси уйи кабидир. Уловининг юриши эса ўзининг юриши кабидир.

وَفِي اخْتَارِي بِنَيَّةِ التَّفْوِيضِ فَقَالَتْ اخْتَرْتُ، لَا يَقْعُ إِلَّا بِأَئِنَّةٍ.

Талоқни тафвийз қилиш нияти ила “ихтиёр қил” деганида, “ихтиёр қилдим” деса, бир боин талоқ тушади холос.

وَشُرِطٌ ذِكْرُ النَّفْسِ مِنْ أَحَدِهِمَا أَوْ قَوْلُهُ اخْتَارِي اخْتِيَارَهُ، فَتَقُولُ اخْتَرْتُ، وَلَوْ كَرَرَهَا ثَلَاثًا فَاخْتَارَتْ إِحْدَاهَا فَثَلَاثٌ.

Бунда икковларидан бирининг (النَّفْس) ўзингни лафзини зикр қилиши ёки эрнинг “ихтиёр қилишла ихтиёр қил” дейиши ва аёлнинг “ихтиёр

қилдим” демоғи шарт қилинган. Эр “ихтиёр қил”ни уч маротаба тақрорласа ва хотин улардан бирини ихтиёр қилса, уч талоқ бўлади.

وَلَوْ قَالَتْ طَلَّقْتُ نَفْسِي، أَوْ اخْتَرْتُ نَفْسِي بِتَطْلِيقَةٍ، فَبَائِنَةٌ. وَلَوْ قَالَ أَمْرُكِ بِيَدِكِ بِنِيَّةً التَّفْوِيضِ، فَطَلَّقْتُ نَفْسَهَا فَبَائِنَةٌ. وَإِنْ نَوْى الْثَّلَاثَ يَقْعُنَ.

Хотин “ўзимни талоқ қилдим” ёки “бир талоқла ўзимни ихтиёр қилдим” деса, бир боин талоқ тушади. Агар эр тафвийз ниятида “ишинг ўз қўлингда” деса ва хотин ўзини талоқ қилса, боин талоқ тушади. Агар эр учни ният қилган бўлса, уч талоқ тушади.

وَفِي أَمْرُكِ بِيَدِكِ فِي تَطْلِيقَةٍ، أَوْ اخْتَارِي تَطْلِيقَةً فَاخْتَارْتُ فَرْجُعِيَّةً. وَفِي أَمْرُكِ بِيَدِكِ الْيَوْمَ وَغَدًا، يَدْخُلُ اللَّيْلُ، وَإِنْ رَدَّتْ فِي الْيَوْمِ لَا يَبْقَى بَعْدَهُ.

“Бир талоқ борасида ишинг ўз қўлингда” деганда ёки “бир талоқни ихтиёр қил” деганда, хотин ихтиёр қилса, ражъий талоқ тушади. “Бугун ва эртага ишинг ўз қўлингда” деганда кечаси ҳам киради. Хотин кундузи рад этса, ундан кейинга қолмайди.

وَإِنْ قَالَ الْيَوْمَ وَبَعْدَ عَدِ، يَخْتِلِفُ الْحُكْمَانِ. وَفِي طَلِقِي نَفْسِكِ إِنْ نَوْى ثَلَاثَةٍ يَقْعُنَ، وَإِلَّا فَرْجُعِيَّةً. وَفِي ثَلَاثَةٍ فَطَلَّقْتُ وَاحِدَةً يَقْعُنَ، لَا فِي عَكْسِهِ.

Агар эр “бугун ва индинга” деса, икки ҳукм тескари бўлади (яъни ўртадаги кун кирмайди ва буган талоқни рад этса, индинга ихтиёри қолади). “Ўзингни талоқ қил” деганда, уч талоқни ният қилган бўлса, улар тушади, бўлмаса, бир ражъий талоқ тушади. “Талоқ қил, учта” деганда, хотин бир талоқ қилса, бир талоқ тушади ва аксинча бўлганда тушмайди.

وَلَوْ أَمْرَ بِالْبَائِنِ وَالرَّجْعِيِّ فَعَكَسْتُ يَقْعُنَ مَا أَمْرَ بِهِ.

Эр боин ёки ражъийга буюрганда, аёл аксини қилса, эрнинг буюргани тушади.

وَالشَّرْطُ فِي أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ شِئْتِ، مَتَّسِيَّةٌ مُنْجَزَةٌ أَوْ مَعَلَّقَةٌ عَمَّا قَدْ عُلِمَ وُجُودُهُ، لَا مَا يُعْلَمُ وُجُودُهُ بَعْدُ، كَمَا لَوْ قَالْتُ شِئْتُ إِنْ شِئْتَ، فَقَالَ شِئْتُ.

“Истасанг, талоқсан” деганда хотиннинг истаги ё тугал истак бўлишига ёки мавжуд эканлиги билиб бўлинган нарсага боғлиқ бўлишлиги шарт. Мавжуд эканлиги билиб бўлинмаган нарсага боғлиқ бўлса, масалан хотин “сен хоҳласанг, мен ҳам хоҳладим” деганида эр “хоҳладим” деса, аввал мавжуд эканлиги билинмаган нарса бўлгани учун талоқ тушмайди.

وَفِي كُلَّمَا شِئْتِ تُطْلِقُ ثَلَاثًا مُتَّفِرِّقَةً لَا بَعْدَ التَّحْلِيلِ. وَفِي كَيْفَ شِئْتِ تَقْعُ بِائِنَةً أَوْ ثَلَاثٌ إِنْ نَوْتُ وَمَمْ تُخَالِفُهَا نِيَّتُهُ، وَإِلَّا فَرَجْعِيَّةً. وَفِي مَا شِئْتِ مِنْ ثَلَاثٍ مَا دُونَهَا.

“Ҳар хоҳлаганингда” деганида аёл тарқоқ ҳолда уч талоқ қила олади. Уч талоқдан сўнг яна эрига ҳалол бўлгач қила олмайди. “Қандоқ хоҳласанг” деганида агар аёл ният қилса ва унинг нияти эрнинг ниятига хилоф бўлмаса, битта боин ёки учта талоқ тушади. Бўлмаса, битта ражъий талоқ тушади. “Учтадан хоҳлаганинг” деганида, ундан ози тушади.

فَصْلٌ فِي التَّعْلِيقِ

شَرْطُ صِحَّةِ التَّعْلِيقِ الْمِلْكُ أَوْ الْإِضَافَةُ إِلَيْهِ، وَالْفَاظُ إِنْ، وَإِذَا، وَمَتَّ، وَمَتَّى، وَكُلُّ، وَكُلَّمَا.

Таълийқнинг саҳих бўлиш шарти мулк ёки мулкка боғлашдир. Унинг лафзлари (агар), (ида мә) (ида ма) (качонки), (мечи ма) (вақтики), (хар бир), (хар доимки) дир.

وَزَوْالُ الْمِلْكِ لَا يُبْطِلُهُ، وَفِي عَيْرِ كُلَّمَا إِنْ وُجْدَ الشَّرْطُ مَرَّةً فِي الْمِلْكِ يَنْحَلُّ إِلَى جَزَاءٍ، وَإِنْ وُجْدَ فِي عَيْرِ الْمِلْكِ لَا إِلَى جَزَاءٍ.

Мулкнинг зоил бўлиши таълийқни ботил қилмайди. (хар доимки)дан бошқада шарт мулкда бир маротаба вужудга келса, таълийқ жазо ила ечилади. Мулқдан ташқарида вужудга келса, жазосиз ечилади.

وَفِي كُلَّمَا يَنْحَلُّ بَعْدَ التَّلَاقِ، فَلَا يَقْعُدُ إِنْ نَكَحَهَا بَعْدَ زَوْجٍ آخَرَ، إِلَّا إِذَا دَخَلَتْ فِي النَّزُوجِ.

(хар доимки)да уч талоқдан сўнг таълийқ ечилади. Бошқа эрдан сўнг никоҳлаб олса, талоқ тушмайди. Аммо “хар доимки”га “уйланиш” лафзи қўшилган бўлса, талоқ тушади.

وَإِنْ اخْتَلَفَا فِي وُجُودِ الشَّرْطِ، فَأَلْقُولُ لَهُ، إِلَّا مَعَ حُجَّتِهَا. وَفِي شَرْطٍ لَا يُعْلَمُ إِلَّا مِنْهَا تَحُوُّ إِنْ حَضَرَ فَأَنْتِ طَالِقٌ وَفُلَانَةٌ، صُدِّقْتِ فِي حَقِّهَا فَقَطُّ، فَيُحْكَمُ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ بِالظَّالِقِ فِي أَوْلَاهَا.

Шартнинг вужудга келгани борасида ихтилоф қилиб қолсалар, эрнинг гапи гап. Аммо аёлнинг хужжати бўлса, унинг гапи гап. “Ҳайз кўрсанг сен ҳам, фалона ҳам талоқ” деганга ўхшаш хотиннинг ўзидан бошқадан билиб бўлмайдиган шартда хотиннинг гапи фақат ўзи ҳақида қабул қилинади. Бунда ҳайз кўра бошлагандан кейин уч кун ўтгач, ҳайзниңг аввалида талоқ тушгани ҳақида хукм қилинади.

وَفِي إِنْ حَضَرَ حَيْضَةً يَقْعُدُ إِذَا طَهَرَتْ. وَفِي إِنْ صُمْتِ يَوْمًا إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، يَخْلَافُ إِنْ صُمْتِ. وَإِنْ عَلَقَ طَلْقَةً بِوَلَادَةِ ذَكَرٍ وَطَلْقَتَيْنِ بِأُنْثَى، فَوَلَدَتْهُمَا وَمَ يُدْرِرُ الْأَوَّلُ، طَلَقْتِ وَاحِدَةً قَضَاءً وَثَتَّيْنِ تَنْزُهًا،

وَانْقَضَتِ الْعِدَّةُ بِالثَّانِيِّ . وَإِنْ عَلِقَ بِشَيْئٍ يَقْعُدُ الطَّلاقُ إِنْ وُجِدَ الثَّانِيُّ فِي الْمِلْكِ .

“Битта ҳайз кўрсанг”да пок бўлган пайтда талоқ тушади. “Бир кун рўза тутсанг”да, “рўза тутсанг”га хилоф ўлароқ, қуёш ботганда тушади. Эр ўғил бола туғилишига бир талоқни, қиз бола туғилишига икки талоқни таълийқ қилгач, аёл иккисини туғса ва қай бири олдин туғилгани билинмай қолса, қозилик эътиборидан битта, эҳтиёт юзасидан иккита талоқ тушади ва идда иккинчи фарзанд туғилиши билан тугайди. Икки нарсага таълийқ қилгач уларнинг иккинчиси хотин унинг мулкида бўлганида воқеъ бўлса, талоқ тушади.

وَالْتَّحْجِيرُ يُبَطِّلُ التَّعْلِيقَ ، فَلَوْ عَلِقَ ثُمَّ بَخَرَ الْثَّالِثُ ثُمَّ عَادَتْ إِلَيْهِ بَعْدَ التَّحْلِيلِ ثُمَّ وُجِدَ الشَّرْطُ لَا يَقْعُدُ . وَإِنْ وَصَلَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكَلَامِهِ بَطَلَ .

Очиқласига талоқ қўйиш таълийқни ботил қиласди. Агар таълийқ қилиб туриб ундан кейин очиқласига уч талоқ қилса ва аёл бошқа эрга текканидан кейин яна унга никоҳлангач шарт юзага келса, талоқ тушмайди. Агар каломига бевосита “иншоаллоҳ”ни қўшса, каломи ботил бўлади.

فَصْلٌ (فِي طَلاقِ الْمَرِيضِ الْفَارِ)

مَنْ غَالِبٌ حَالِهِ الْهَلَكُ كَمَرِيضٌ عَجَزَ عَنْ إِقَامَةِ مَصَالِحِهِ خَارِجِ الْبَيْتِ وَمَنْ بَارَزَ أَوْ قُدِّيمٌ لِيُقْتَلَ لِعَصَاصٍ أَوْ رَجْمٌ مَرِيضٌ مَرْضَ الْمَوْتِ ،

ҚОЧУВЧИ БЕМОРНИНГ ТАЛОФИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уйдан ташқаридаги ҳожатларини бажаришдан ожиз бўлиб қолган, яккама-якка жангга чиққан ёки қасос ва тошбўрон учун тайёрланган кишилар каби ғолиби ҳоли ўлим бўлган шахслар ўлим bemorligida бўлган киши кабидирлар.

فَلَوْ أَبَانَ زَوْجَتُهُ بِغَيْرِ رِضَاهَا وَمَاتَ وَلَوْ بِغَيْرِ ذَلِكَ السَّبَبِ، وَهِيَ فِي الْعِدَّةِ تَرِثُ.

Агар у ўз хотинини унинг розилигисиз боин талоқ қилиб, бошқа сабаб билан бўлса ҳам оламдан ўтса ва хотини иддада бўлса, хотин ундан мерос олади.

وَمَنْ هُوَ فِي صَفِّ الْقِتَالِ، أَوْ حُمَّ، أَوْ حِسَنٍ لِفَتْلٍ صَحِيحٌ.

Жанг сафида бўлган ёки истмалаган ёки қатл қилиниш учун хибс қилинган киши соғлом деб ҳисобланади.

وَلَوْ تَصَادَقَ فِي مَرْضِيهِ عَلَى طَلاقِهَا، وَمُضِيَّ عِدَّتِهَا، أَوْ أَبَانَهَا بِأَمْرِهَا، ثُمَّ أَقْرَرَ لَهَا بِدِينِ، أَوْ أَوْصَى، فَلَهَا الْأَقْلُ مِنْهُ وَمَنِ الْإِرْثُ.

Эрнинг bemorligidagi талоқни ва иддаси чиққанлигини икковлари эътироф этсалар ёки эр хотиннинг сўрови или уни талоқ қилган бўлса, сўнгра эр хотинидан қарзи бор эканлигига иқрор бўлса ёки унга васият қилса, ўша нарса ва меросдан қай бири оз бўлса, шуниси хотинга бўлади.

وَإِنْ عَلَقَ يَئِنْوَنَّهَا بِشَرْطٍ وَوُجُدٍ فِي مَرْضِيهِ تَرِثُ إِنْ عَلَقَ بِفَعْلِهِ، أَوْ بِفِعْلِهَا وَلَا بِدَلَّهَا مِنْهُ، أَوْ بِغَيْرِهَا وَقَدْ عَلَقَ فِي الْمَرْضِ.

Эр хотиннинг талоқ бўлишини бирор шартга боғлаган бўлиб, ўша шарт унинг bemorlik пайтида вужудга келса, агар шартни эр ўзининг феълига ёки хотинининг қилмаса бўлмайдиган феълига боғлаган бўлса, хотин мерос олади. Шартни bemor вақтида икковидан бошқаган боғлаган бўлса ҳам хотин мерос олади.

فَصْلٌ (في الرَّجْعَةِ)

تَصِحُّ الرَّجْعَةُ فِي الْعِدَّةِ وَإِنْ أَبْتُ، إِذَا لَمْ تَبْنِ حَفِيقَةً أَوْ عَلِيلَةً بِنَحْوِ رَاجِعُتِكِ، وَبِوَطْئِهَا وَمَسِّهَا بِشَهْوَةٍ، وَنَظَرِهِ إِلَى فَرِحَّهَا بِشَهْوَةٍ.

РАЖЪАТ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

“Ражъат” хотин бош тортса ҳам, талоқ енгил ёки оғир боин талоқ бўлмаганда, идда ичида “сенга ражъат қилдим” дейиш ила, унга қўшилиш ила, шахват билан ушлаш ила ёки фаржига шахват билан қараш ила бўлади.

وَنُدِبِ إِشْهَادُهُ عَلَى الرَّجْعَةِ وَإِعْلَامُهَا بِهَا، وَأَنْ لَا يَدْخُلَ عَلَيْهَا حَتَّى يُؤْذِنَهَا إِنْ لَمْ يَقْصُدْ رَجْعَتَهَا.

Ражъатга гувоҳ келтириш, аёлни бундан хабардор қилиш, ражъатни қасд қилган бўлмаса, унинг олдига билдириб кириши мандубдир.

وَمُعْنَدَهُ الرَّجْعِيِّ تَتَرَبَّعُ وَلَهُ وَطْءُهَا، وَلَا يُسَافِرُ بِهَا حَتَّى يُشَهِّدَ عَلَى رَجْعَتِهَا.

Ражъий талоқнинг иддасидаги аёл зийнатланиб ўтиради. Эр унга яқинлик қилишга ҳақли. Ражъатига гувоҳ келтирмагунича эр у ила сафарга кета олмайди.

وَصَدِّقْتُ فِي مُضِيِّ عِدَّهَا إِنْ أَمْكَنَ، وَفِي بَعْنَائِهَا وَتَكْذِيبِهَا إِخْبَارُ بِالرَّجْعَةِ فِي الْعِدَّةِ.

Аёлнинг ҳисоблашнинг имкони бўлса иддасининг чиққани, идданинг қанча қолгани ва эрнинг иддада ражъат қилгани ҳақидаги гапини ёлғонга чиқариши борасидаги гапи тасдиқланади.

وَلَا تَحِلُّ حُرَّةٌ بَعْدَ ثَلَاثٍ، وَلَا أَمَّةٌ بَعْدَ ثَتَّينِ، حَتَّى يَطَأَهَا بَالِغٌ أَوْ مُرَاهِقٌ بِنَكَاحٍ صَحِيحٍ ، وَمَضِيِّ عِدَّهُ

طَلَاقِهُ أَوْ مَوْتِهِ.

Хур аёл уч талоқдан, чўри икки талоқдан сўнг уни талоқ қилувчига токи ўша аёлга бошқа балоғатга етган ёки ўсмир эркак саҳих никоҳ ила яқинлик қилмагунича ва унинг талоғининг ёки ўлимининг иддаси чиқмагунича ҳалол бўлмайди.

النِّكَاحُ بِشَرْطِ التَّحْلِيلِ يُكْرَهُ وَيُبْخَلُ. وَإِنْ قَالَتْ حَلَّتُ، وَالْمُدَّةُ تَحْتَمِلُ وَغَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ صِدْقُهَا حَلَّ لَهُ نِكَاحُهَا. وَالزَّوْجُ الثَّانِي يَهْدِمُ مَا دُونَ الثَّلَاثِ، خَلَافًا لِمُحَمَّدٍ.

Ҳалоллаш шарти ила қилинган никоҳ макрух таҳримийдир ва ҳалоллайди. Аёл “ҳалол бўлдим” деганида муддат кўтарадиган бўлса ва эркакнинг гумони ҳам шунга ғолиб бўлса, уни никоҳлаб олиши ҳалолдир. Мухаммад раҳимаҳуллоҳга хилоф ўлароқ, иккинчи эр уч талоқдан озини ҳам йўққа чиқаради.

فَصْلٌ (فِي الْإِيَّالَاءِ)

الْإِيَّالَاءُ حَلْفٌ يَمْنَعُ وَطْئَ الزَّوْجَةِ أَرْبَعَةً أَشْهُرٍ حُرَّةً، وَشَهْرَيْنِ أَمَّةً، فَإِنْ قَرِبَهَا فِي الْمُدَّةِ حِنْثٌ، وَيَحِبُّ الْكُفَّارُ فِي الْحَلِيفِ بِاللَّهِ، وَفِي عَيْرِهِ الْجَرَاءُ وَيَسْقُطُ الْإِيَّالَاءُ.

ИЙЛО ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ийло хур хотинига тўрт ой, чўри хотинига икки ой давомида яқинлик қилишни ман қилувчи қасамдир. Ўша муддат ичида эр унга яқинлик қилиб қўйса, қасами бузилади ва Аллоҳнинг номи ила қасам ичган бўлса, каффорот бериши вожиб бўлади. Аллоҳдан бошқа ила қасам ичганида жазо лозим бўлади ва ийло соқит бўлади.

وَإِلَّا بَانَتْ بِوَاحِدَةٍ، وَسَقَطَ الْحَلِفُ الْمُؤَقَّتُ لَا الْمُؤَبَّدُ، فَتَيْنُ بِأُخْرَى إِنْ مَضَتْ مُدَّةً أُخْرَى بَعْدَ نِكَاحٍ ثَانٍ بِلَا فِيَءٍ، ثُمَّ أُخْرَى كَذَلِكَ بَعْدَ ثَالِثٍ، وَبَقِيَ الْحَلِفُ بَعْدَ ثَلَاثٍ، لَا إِلَيْلَاءُ، فَإِنْ قَرِبَهَا كَفَرَ، وَلَا تَيْنُ بِالْإِلَيْلَاءِ.

Муддат ичида яқинлик қилмаса, хотинига бир боин талоқ тушади. Ва вақт ила қайдланган қасам соқит бўлади, абадий қасам эмас. Бас, иккинчи никоҳдан сўнг эр хотинига қайтмасдан яна бир бошқа муддат ўтса, яна бир боин талоқ тушади. Ҳудди шунингдек, учинчидан кейин ҳам тушаверади. Уч талоқдан кейин абадий қасам қолаверади, ийло қолмайди. Агар унга яқинлик қилса, каффорот беради ва бу ҳолатда ийло ила аёл боин талоқ бўлмайди.

وَلَوْ عَجَزَ عَنِ الْقَيْءِ بِالْوَطْئِ لِمَرْضٍ أَحَدِهَا أَوْ غَيْرِهِ، فَقَيْؤُهُ أَنْ يَقُولَ فِتْنَةً إِلَيْهَا، فَإِنْ قَدِرَ قَبْلَ الْمُدَّةِ، فَقَيْؤُهُ بِالْوَطْئِ.

Икковларидан бирининг bemorligi ёки boшқa сабабга kўra эр хотинига қўшилиш ила қайтишдан ожиз бўлса, “мен унга қайтдим” дейди. Муддат тугашидан олдин қодир бўлиб қолса, қайтиши қўшилиш билан бўлади.

وَفِي أَنْتِ عَلَيَّ حَرَامٌ، إِنْ نَوَى الظِّهَارَ أَوِ الْثَّلَاثَ أَوِ الْكَذِبَ، فَمَا نَوَى، وَإِنْ نَوَى التَّحْرِيمَ فَإِلَيْلَاءٌ، وَإِنْ نَوَى الطَّلاقَ أَوْ لَمْ يَنْوِ شَيْئًا فِيهِ وَكَذَا فِي كُلِّ حِلٍ عَلَيَّ حَرَامٌ فَبَائِنَةٌ.

“Сен менга ҳаромсан” деганда зихорни ёки уч талоқни ёхуд ёлғонни ният қилган бўлса, ният қилгани бўлади. Агар ҳаром қилишни ният қилган бўлса, ийло бўлади. Ўша гапида талоқни ният қилган ёки ҳеч нарсани ният қилмаган бўлса “ҳар бир ҳалол менга ҳаромдир” деганида, бир боин талоқ бўлади.

فَصْلٌ (في الْخُلْعِ)

لَا بِأَسْنَ بِالْخُلُعِ عِنْدَ الْحَاجَةِ إِمَّا يَصِحُّ مَهْرًا، وَهُوَ طَلاقٌ بَائِنٌ. وَيَحْبُّ عَلَيْهَا بَدْلُهُ، وَكُرْهَ أَخْذُهُ إِنْ نَشَرَ،
وَالْفَضْلِ إِنْ نَشَرَتْ.

ХУЛУЬ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Хожат тушганда маҳрға яроқли нарса эвазига хулуъ қилишнинг ҳечқиси йўқ. “Хулуъ” боин талоқдир. Аёлга бадалини бермоқ вожиб бўлади. Ёмонлик эр тарафда бўлганида унга бадални олиш, ёмонлик хотин бўлганида бадалдан ортигини олиш макрухдир.

وَإِنْ طَلَقَ إِمَالٍ أَوْ عَلَى مَالٍ وَقَعَ بَائِنٌ إِنْ قَبَلتُ، وَجَحْمَرٌ أَوْ حِنْزِيرٌ لَا يَحْبُّ شَيْءٌ لِلنَّرْجِ وَوَقَعَ بَائِنٌ فِي
الْخُلُعِ وَرَجْعِيٌّ فِي الطَّلاقِ.

Мол эвазига ёки мол бериш шарти ила талоқ қилганида, хотин қабул қилса, боин талоқ тушади. Хамр ва тўнғиз эвазига бўлганида, эрга ҳеч нарса берилмайди ва шу ҳолатда хулуъда боин талоқ, талоқда ражъий талоқ тушади.

وَإِنْ طَلَبَتْ ثَلَاثًا بِالْفِ وَطَلَقَهَا وَاحِدَةً، فَبَائِنَةٌ بِشُلُثِ الْأَلْفِ، وَفِي عَلَى الْفِ رَجْعِيَّةٌ بِلَا شَيْءٍ عِنْدَ أَيِّ
حَنِيفَةَ.

Хотин уч талоқни мингнинг эвазига сўраганида, эр бир талоқ қилса, бир боин талоқ тушади ва мингнинг учдан бири лозим бўлади. Минг бериш шарти билан бўлганда, Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг наздида, бир ражъий талоқ тушади ва ҳеч нарса бериш лозим бўлмайди.

وَالْخُلُعُ مُعَاوَضَةٌ فِي حَقِّهَا يَصِحُّ رُجُوعُهَا وَشَرْطُ الْحَيَارِ لَهَا، وَيُعْتَصِرُ عَلَى الْمَجْلِسِ، وَيَمْنَى فِي حَقِّهِ، حَتَّى
انْعَكَسَ الْأَحْكَامُ، وَالْعَبْدُ يُمْتَرَّتُهَا، وَيُسْقِطُ الْخُلُعَ وَالْمُبَارَأَهُ حُقُوقَ التِّكَاجِ عَنْهُمَا.

Хулуъ хотиннинг борасида эвазлашиш бўлиб унинг хулуъдан қайтиши ва ихтиёр қилишни шарт қилиши саҳиҳ бўлади. Унинг ихтиёр қилиши мажлис ила чеклангандир. Хулуъ эрнинг борасида қасам бўлиб, хотиндаги ҳукмларга аксинча бўлади. Эвазлашиш борасида қул, аёлнинг манзиласидадир. Хулуъ ва бир-биридан воз кечиш икковларидан никоҳ хақларини соқит қилади.

وَإِنْ خَلَعَ الْأَبُو صَبَّيْهُ بِمَا لَعَنَهُ اللَّهُ عَزَّ ذِلْكَ عَلَى أَنَّهُ ضَامِنٌ فَعَلَيْهِ الْمَالُ .

Ота кичкина қизини қизнинг моли эвазига хулуъ қилса, талоқ воқеъ бўлишидан бошқа нарсаларда бехуда бўлади. Шунингдек, ўша кичкина қиз эрнинг хулуъини қабул қилганда ва отаси эвазни ўз бўйнига олганда ҳам талоқ тушади. Бу ҳолатда мол отанинг зиммасига тушади.

فَصْلٌ (في الظِّهَارِ)

الظِّهَارُ تَشِيهُ مَا يُضَافُ إِلَيْهِ الطَّلاقُ مِنِ الزَّوْجَةِ إِمَّا يَحْرُمُ إِلَيْهِ النَّظَرُ مِنْ عُضُوٍ مَحْرُمٍ، وَهُوَ يَحْرِمُ وَطْهَأَهَا وَدَوَاعِيهِ، حَتَّى يُكَفَّرَ .

ЗИХОР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Хотиннинг талоқ нисбат берилиши мумкин бўлган жойини ўз маҳрамининг назар солиш ҳаром бўлган бирор аъзосига ўхшатиш “зихор”дир. Зихор каффорот ўтамагунча хотинига яқинлик қилиш ва унга оид ишларни ҳаром қилади.

وَفِي أَنْتِ عَلَيَّ كَأْمِي، صَحَّ نَيَّةُ الْكَرَامَةِ وَالظِّهَارِ وَالطَّلاقِ، فَإِنْ لَمْ يَنْبُو لَعَنَّا .

“Сен мен учун онамдексан”, деганда икром қилиш нияти ҳам, зихор қилиш нияти ҳам ва талоқ қилиш нияти ҳам саҳиҳ бўлади. Агар ҳеч нарсани ният қилмаган бўлса, гапи бехуда бўлади.

وَفِي أَنْتِ عَلَيَّ حَرَامٌ كَأُمِّي مَا نَوَى مِنْ ظَهَارٍ أَوْ طَلَاقٍ ، فَإِنْ لَمْ يَنْبُو بِهِ فَإِيَالَّا عِنْدَ أَبِي يُوسُفَ ، وَظَهَارٌ عِنْدَ مُحَمَّدٍ. وَفِي أَنْتِنَّ عَلَيَّ كَظَهَرٍ أُمِّي لِنِسَائِهِ، تَجْبُ لِكُلِّ كَفَارَةٍ.

“Сен менга онамдек ҳаромсан”, деганда зихор ёки талоқни ният қилган бўлса, ўша бўлади. Ҳеч нарсани ният қилмаган бўлса, Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳнинг наздида ийло, Муҳаммад раҳимаҳуллоҳнинг наздида зихор бўлади. Аёлларига “Барчангиз менга онамнинг бели кабидирсиз”, деганда ҳар бири учун алоҳида каффорот вожиб бўлади.

وَهِيَ تَجْبُ بِالْعَوْدِ أَيْ بِالْعَزْمِ عَلَى وَطْئِهَا، وَهِيَ عِنْقٌ رَقَبَةٌ لَا فَائِتَ حِنْسُ الْمَنْفَعَةِ، كَالْأَعْمَى وَالْمَقْطُوْعِ يَدَاهُ، أَوْ رِجْلَاهُ، أَوْ إِبْهَامَاهُ، أَوْ يَدٌ وَرِجْلٌ مِنْ جَانِبِ، وَالْمَحْمُونِ وَالْمُدَبَّرِ وَالْمُكَاتَبِ أَدَى بَعْضَ بَدَلِهِ وَنِصْفٌ عَبْدٌ مُشْتَرِكٌ ثُمَّ بَاقِيهِ بَعْدَ ضَمَانِهِ، وَنِصْفٌ عَبْدِهِ ثُمَّ بَاقِيهِ بَعْدَ وَطْئِهَا.

Каффорат қайтиш, яъни хотинига яқинлик қилишга азм қилгач вожиб бўлади. Каффорат бир қул озод қилиш ила бўлади ва кўр, икки қўли кесилган, икки оёғи кесилган, икки бош бармоғи кесилган, бир қўли ва бир оёғи бир тарафдан кесилган, мажнун бўлган, мудаббар бўлган, баъзи бадалини адo этган мукотаб бўлган, шерикчиликда бўлган қулнинг ярмини озод қилиш сўнгра ўша қулга зомин бўлгач қолган ярмини озод қилиш, қўшилишдан аввал қулнинг ярмини, қўшилгандан кейин қолган ярмини озод қилиш каби манфаат жинси унда бўлмаган қулни озод қилиш илиа зихор каффорати ўтмайди.

وَإِنْ عَجَزَ عَنِ الْعِنْقِ، صَامَ شَهْرِيْنَ وَلَاءَ، لَيْسَ فِيهِمَا رَمَضَانُ وَلَا الْأَيَّامُ الْمُنْهَيَّةُ وَإِنْ أَفْطَرَ اسْتَأْنَفَ. وَكَذَّا إِنْ وَطِئَهَا لَيْلًا عَمْدًا، أَوْ يَوْمًا مُطْلَقًا.

Қул озод қилишдан ожиз бўлса, Рамазондан ва рўза тутиш манъ қилинган кунлардан бошқа вақтда икки ой кетма-кет рўза тутади. Агар оғзини очиб қўйса, бошидан қайта бошлайди. Шунингдек, хотинига кечаси қасдан, кундузи қасдан ёки унитиб ёки адашиб яқинлик қилгандага ҳам рўзани бошидан қайта бошлайди.

وَإِنْ عَجَزَ أَطْعَمَ سِتِّينَ مِسْكِينًا، كُلًا قَدْرَ الْفِطْرَةِ أَوْ قِيمَتَهُ۔ وَإِنْ عَدَاهُمْ وَعَشَّاهمْ وَأَشْبَعَهُمْ، أَوْ أَعْطَى
مَنَ بُرٍّ وَمَنْوِيٌّ تَمْرًا أَوْ شَعِيرًا، أَوْ وَاحِدًا شَهْرَيْنِ، جَازَ، وَفِي يَوْمٍ قَدْرَ الشَّهْرَيْنِ لَا.

Агар бундан ожиз бўлса, олтмиш мискинга таом беради. Ҳар бирiga садақаи фитр миқдорида ёки унинг қийматини беради. Агар уларга кундузги ва кечки овқат қилиб бериб қоринларини тўйғизса ёки бир манн (бир манн 816 граммга teng) буғдой ёки икки манн хурмо ёки арпадан қўшиб берса ёки бир кишини икки ой тўйғизса, жоиздир. Агар бир кишига бир кунда икки ойлик миқдоридаги нарсани берса, жоиз эмас.

فَصْلٌ فِي اللِّعَانِ

مَنْ قَدَّفَ بِالزِّنَى رَوْجَحَةً الْعَفِيقَةَ وَكُلٌّ صَلْحٌ شَاهِدًا، أَوْ نَفَى وَلَدَهَا وَطَالَبَتْ بِهِ لَاعَنَّ.

ЛИҲОН ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ким иффатли хотинини зинода айбласа ёки хотини туққан болани инкор қилса ва шу ҳолатда хотин лиҳон айтишишни талаб қилса, уларнинг иккиси ҳам гувоҳликка ярайдиган бўлганда, лиҳон айтишадилар.

يَبْدِأُ الزَّوْجُ فَيَقُولُ أَرْبَعًا أَشْهَدُ بِاللَّهِ أَنِّي صَادِقٌ فِيمَا رَأَيْتُهَا بِهِ مِنَ الزِّنَى، أَوْ نَفَى الْوَلَدِ، وَفِي الْخَامِسَةِ لَعْنَةٌ

اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ كَذِبًا فِيمَا رَمَيْتُهَا بِهِ مِنَ الزِّنَاءِ.

Эр бошлайди ва тўрт марта “Аллоҳ ила қасам ичаманки, мен аёлни зинода айблаётганимда ёки болани инкор қилаётганимда, албатта, ростгўйдирман”, дейди. Бешинчисида агар хотинимни зинода айблашимда ёлғончи бўлсам Аллоҳнинг лаънати ўзига (эрга) бўлишини айтади.

ثُمَّ تَقُولُ أَزْبَعًا أَشْهَدُ بِاللَّهِ إِنَّهُ كَذِبٌ فِيمَا رَمَيْنَا بِهِ، وَفِي الْخَامِسَةِ عَصَبَ اللَّهُ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ صَادِقًا فِيمَا رَمَيْنَا بِهِ.

Сўнгра аёл тўрт марта “Аллоҳ ила қасам ичаманки, у менга қўяётган айбда ёлғончидир”, дейди. Бешинчисида у менга қўяётган айбда ростгўйлардан бўлса ўзига (хотинга) Аллоҳнинг ғазаби бўлишини айтади.

ثُمَّ يُقَرِّقُ الْقَاضِي بَيْنَهُمَا، فَتَبَيْنُ بِطْلَقَةٍ وَيَنْفُفي نَسَبَ الْوَلَدِ عَنْهُ. وَإِنْ أَبَى عَنِ الْلِّعَانِ حُبْسَ حَتَّىٰ يُلَاقِعَنَّ أَوْ يُكَذِّبَ نَفْسَهُ. وَإِنْ أَبَتْ حُبْسَتْ حَتَّىٰ ثُلَاعِنَّ أَوْ ثُصَدَقَةً.

Кейин қози икковларининг орасини ажратади ва бир боин талоқ тушади. Қози боланинг эрга бўлган наسابини йўққа чиқаради. Эр лиъон айтишишдан бош тортса, то лиъон айтишгунича ёки ўзини ёлғончига чиқаргунча ҳибсга олинади. Хотин лиъон айтишишдан бош тортса, то лиъон айтишгунича ёки эрнинг гапини тасдиқлагунича ҳибсга олинади.

وَإِنْ كَانَ عَبْدًا أَوْ كَافِرًا أَوْ كَانَ مَحْدُودًا فِي قَدْفٍ، حُدَّ الرَّوْجُ. وَإِنْ صَلَحَ وَهِيَ أَمَّةٌ، أَوْ كَافِرَةٌ، أَوْ مَحْدُودَةٌ فِي قَدْفٍ، أَوْ صَيِّيْةٌ، أَوْ مَحْنُونَةٌ، أَوْ زَانِيَةٌ فَلَا حَدَّ عَلَيْهِ وَلَا لِعَانَ.

Эр қул ёки кофир ёки бировни зинода айبلاغани учун унга ҳадд қоим қилинган бўлса, унга дарра урилади. Эр лиъон айтишишга яроқли ҳолатда хотини чўри, кофира, бировни зинода айبلاغани учун унга ҳадд қоим қилинган, кичик ёшлиқ, мажнуна ёки аввал зино қилган бўлса, эрга ҳадд

қоим қилинмайди ва лиъон айтишиш ҳам бўлмайди.

وَالْمُتَلَاعِنُ لَا يَجْتَمِعُانِ أَبَدًا وَإِنْ أَكْذَبَ نَفْسَهُ حُدًّ، وَحَلَّ لِلرَّوْحِ نَكَاحُهَا. وَكَذَا إِنْ قَدَّفَ غَيْرَهَا فَحُدًّ،
أَوْ زَنْثٌ فَحُدًّ.

Лиъон айтишганлар абадий жамлана олмайдилар. Агар эр ўзини ёлғончига чиқарса, унга ҳадд қоим қилинади ва ўша хотиннинг никоҳи унга ҳалол бўлади. Шунингдек, эр бошқа аёлни зинода айблаб, унга ҳадд қоим қилинса ёки хотин зино қилса ва унга ҳадд қоим қилинса ҳам ораларидаги никоҳ ҳалол бўлади.

وَلَا لِعَانَ بِقَدْفِ الْأَخْرَسِ، وَنَفِي الْحَمْلِ،

Соқовнинг зинода айблашида ваумуман олганда ҳомилани мендан эмас дейишда лиъон йўқ.

وَبِزَئِيْتِ وَهَذَا الْحَمْلُ مِنْهُ، تَلَاعَنَا، وَلَمْ يَنْتَفِ الْحَمْلُ.

“Сен зино қилдинг ва бу ҳомила ўшандандир” деса, лиъон айтишади ва эрдан ҳомиланинг насаби йўқ қилинмайди.

وَمَنْ نَفَى الْوَلَدَ زَمَانَ التَّهْبِيَّةِ، أَوْ زَمَانَ شِرَاءِ آلَةِ الْوِلَادَةِ صَحَّ، وَبَعْدُهُ لَا يَصِحُّ، وَلَا عَنْ فِيهِمَا.

Ким (фарзандли бўлгани учун) табрикланаётган чоғида ёки (фарзанд туғилгани учун) турли нарсаларни сотиб олиш чоғида болани инкор қилса, гапи саҳих бўлади. Шу ҳолатлардан кейин инкори ўтмайди ва иккала ҳолатда ҳам лиъон айтишади.

وَإِنْ نَفَى أَوْلَ التَّوَمَيْنِ وَأَفَرَّ بِالآخَرِ حُدًّ، وَفِي عَكْسِهِ لَا عَنَّ، وَيَبْثُثُ نَسَبَهُمَا فِيهِمَا.

Агар эгизакларнинг аввалгисини инкор қилиб, кейингисини икрор қилса, унга ҳадд қоим қилинади. Акси бўлганда, лиъон айтишади. Икки ҳолатда ҳам болаларнинг насаби событ бўлади.

فَصْلٌ فِي الْعِنَّينِ

إِنْ أَقَرَّ أَنَّهُ لَمْ يَطِّأْ، أَجَّلُهُ الْحَاكِمُ سَنَةً قَمَرِيَّةً، وَرَمَضَانُ وَآيَامُ حِيْضَهَا مِنْهَا، لَا مُدَّهُ مَرَضٍ أَحَدٍ هُمَا، فَإِنْ لَمْ يَصِلْ فِيهَا فَرَقَ بَيْنَهُمَا إِنْ طَلَبْتُهُ، فَتَبِّعْنِي بِطَلْقَةٍ، وَلَهَا كُلُّ الْمَهْرِ إِنْ خَلَّا بِهَا وَتَحْبَبُ الْعِدَّهُ.

ЖИНСИЙ ОЖИЗ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Эр жинсий қўшила олмаганига икрор бўлса, ҳоким унга бир қамарий йил муҳлат беради. Рамазон ва хотиннинг ҳайз қунлари ҳам ўша муддатнинг ичида. Икковидан бирининг беморлик муддати бунга кирмайди. Ўша муддат ичида аёлга етиша олмаса ва аёл ажралишни талаб қилса, ораларини ажратиб қўяди. Бунда бир боин талоқ тушади. Эр хотини ила хилватда бўлган бўлса, аёл тўлиқ маҳрга ҳақли бўлади ва идда вожиб бўлади.

وَإِنْ اخْتَلَفَا وَكَانَتْ نِسِيَّا أَوْ بَكْرًا، فَنَظَرَتِ النِّسَاءُ وَقُلْنَ شَيْبٍ حُلْفَ، فَإِنْ حَلَفَ بَطَلَ حَفْهَا، وَإِنْ نَكَلَ أَوْ قُلَّنِ بِكْرٌ أَجْلَ سَنَةً قَمَرِيَّةً. وَلَوْ أَجْلَ ثُمَّ اخْتَلَفَا، فَالْتَّقْسِيمُ هُنَا كَمَا مَرَ. وَبَطَلَ حَفْهَا بِحَلْفِهِ حَيْثُ بَطَلَ ثُمَّهُ، كَمَا لَوْ اخْتَارْتُهُ، وَخُيِّرْتُ هُنَا حَيْثُ أَجْلَ ثُمَّهُ.

Икковлари ихтилоф қилишса, аёл жувон ёки бикрлиги эътиборидан аёллар назар солишади. “Жувон” дейишса, эр қасам ичади. Эр қасам ичгач, хотиннинг ҳаққи ботил бўлади. Агар эр қасам ичишдан бош тортса ёки аёллар “бикр экан” дейишса, эрга бир қамарий йил муҳлат берилади. Берилган муддатдан кейин ҳам ихтилоф қилишса, худди аввалгига ўхшаш тақсим қилинади. Эрнинг яна қасам ичиши ила хотиннинг ҳаққи аввалги

марта ботил бўлгани каби ботил бўлади. Хотин эрини ихтиёр қилганида ҳам ҳаққи ботил бўлади. Аввалги ҳолатда икковларига муддат берилган бўлса, иккинчи ҳолатда эр қасам ичмаса, хотинга ихтиёр берилади.

وَالْخُصِيُّ كَالْعَيْنِ فِيهِ، وَفِي الْمَجْبُوبِ فَرَّقَ حَالًا بِطَلَبِهَا. وَلَا يُتَنَحَّى أَحَدُهُمَا بِعَيْنِ الْآخِرِ.

Олати бичилган ҳам муддат берилишида жинсий ожизга ўхшайди. Олати кесилган, хотини талаб қилса дарҳол ажратилади. Икковларидан бирига бошқасининг айби сабабидан ихтиёр берилмайди.

فصلٌ في العِدَّةِ

الْعِدَّةُ لِحُرْرَةٍ تَحِি�ضُ لِلطَّلاقِ وَالْفَسْخِ ثَلَاثٌ حِيْضٌ كَوَامِلٌ، كَأُمٌّ وَلَدٌ مَاتَ مَوْلَاهَا أَوْ أَعْتَقَهَا أَوْ مَوْطُوعَةٌ بِشُبْهَةٍ أَوْ نِكَاحٌ فَاسِدٌ فِي الْمَوْتِ وَالْفُرْقَةِ،

ИДДА ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Идда хайз кўрадиган хур аёлга талоқда ва никоҳ акдини бекор қилинганда учта тўлиқ ҳайз бўлади. Хожаси вафот этган ёки уни озод қилган умму валад, шубҳа ёки фосид никоҳ ила жинсий яқинлик қилинган аёл ўлимда ва ажрашганда ҳам учта тўлиқ ҳайз ўтиради.

وَلِمَنْ لَا تَحِيضُ لِصِغِيرٍ أَوْ كِبِيرٍ أَوْ بَلَغَتْ بِالسِّنِ وَمَ تَحِيضُ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ. وَلِلْمَوْتِ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرَ، وَلِأَمَةٍ تَحِيضُ حِيْضَتَانِ ، وَلِمَنْ لَمْ تَحِيضْ، أَوْ مَاتَ عَنْهَا زَوْجُهَا، نِصْفُ مَا لِلْحُرْرَةِ.

Ёши кичиклиги ёки катталиги сабабли ёки ёши етса ҳам ҳайз кўрмаётганларники уч оидир. Ўлимдан кейин тўрт ой ва ўн кун. Ҳайз кўрадиган чўри учун икки ҳайздир. Ҳайз кўрмайдиган ёки эри ўлган чўрининг иддаси хур аёлнинг иддасининг ярмидир.

وَلِلْحَامِلِ الْحَرَّةِ وَالْأَمْمَةِ وَإِنْ مَاتَ عَنْهَا صَبِيٌّ وَضُعْفٌ حَمِلُهَا. وَلِمَنْ حِيلَتْ بَعْدَ مَوْتِ الصَّبِيِّ عِدَّهُ الْمَوْتِ،
وَلَا نَسَبٌ فِي وَجْهِيهِ. وَلِامْرَأَةِ الْفَارِ لِلْبَائِنِ أَبْعَدُ الْأَجْلَيْنِ، وَلِلرَّجُعِيِّ مَا لِلْمَوْتِ.

Ҳомиладор хур аёлнинг ҳам, чўрининг ҳам эри ўлгандан кейинги иддаси эри кичкина бола бўлса ҳам ҳомиласини туғмоқлигидир. Кичкина бола бўлган эрнинг ўлимидан кейин ҳомиладор бўлган аёлнинг иддаси ўлим иддасидир. Икки ҳолатда ҳам кичкина боладан насаб событ бўлмайди. Мерос олмаслиги учун хотинини ўлимидан олдин талоқ қилган киши хотинни боин талоқ қилган бўлса, иддаси икки муддатдан узороги ва ражъий талоқ қилган бўлса, ўлимники.

وَلِمَنْ أَعْتَقَتْ فِي عِدَّهِ رَجُعِيِّ، كِعِدَّهِ حُرَّةِ، وَفِي عِدَّهِ بَائِنِ أَوْ مَوْتِ كَامَةِ.

Ражъий талоқ иддасида озод қилинган чўрининг иддаси хур аёлнингиддаси кабидир. Боин талоқ иддасида озод қилинганники ва ўлимнининг иддасида озод қилинганники чўрининг иддаси кабидир.

وَآيَةٌ رَأَتِ الدَّمَ بَعْدَ عِدَّةِ الْأَشْهُرِ، تَسْتَأْنِفُ بِالْحَيْضِ كَمَا تَسْتَأْنِفُ بِالشُّهُورِ مَنْ حَاضَتْ حِينَهُ ثُمَّ أَيْسَتْ،
وَعَلَى مُعْتَدَدٍ وُطِئَتْ بِشُبُهَةٍ عِدَّةُ أُخْرَى، وَتَدَاخَلَتَا، فَإِذَا تَمَّتِ الْأُولَى انْفَضَّ بَعْضُ الثَّانِيَةِ.

Ҳайз кўришдан умидини узган аёл бир неча ойдан кейин қон кўриб қолса, идда санашни ҳайз ила қайта бошлайди. Шунингдек, бир ҳайз кўриб, кейин ҳайз кўришдан умидини узган аёл идда санашни ойлар ҳисоби ила қайта бошлайди. Идда ўтирганида шубҳа ила яқинлик қилинган аёлга бошқа идда вожиб бўлади. Иккала идда бир-бирига киришиб кетади. Биринчиси тамом бўлганида иккинчисининг бир қисми ўтган бўлади.

وَعِدَّهُ النِّكَاحِ الْفَاسِدِ عَقِيبَ تَفْرِيقِهِ، أَوْ عَزْمِهِ تَرْكَ الْوَطْءِ.

Фосид никохнинг иддаси ажратилиш кетидан ёки яқинликни тарк

қилишга қарор қилганидан кейин ҳисоб қилинади.

وَتَنْفَضِي الْعَدَهُ وَإِنْ جَهَلْتُ . وَإِنْ نَكَحَ مُعْتَدَهُ مِنْ بَائِنٍ وَطَلَقَ قَبْلَ الْوَطْءِ، وَجَبَ عَلَيْهِ مَهْرٌ تَامٌ وَعِدَّهُ
مُسْتَقْبَلَهُ، وَلَا عِدَّهُ عَلَى ذِمَّهَا طَلَقَهَا ذِمَّهُ، وَلَا حَرْبَيَّهُ خَرَجَتْ إِلَيْنَا مُسْلِمَةً إِلَّا الْحَامِلُ.

Аёл бехабар бўлса ҳам идда тугаган ҳисоланади. Эр ўзи қўйган боин талоқда идда ўтирган аёлни қайта никохлаб олиб, яқинлик қилмасдан аввал талоқ қилса, эрга тўлиқ маҳр ва аёлга бошдан бошланувчи идда вожиб бўлади. Зиммий талоқ қилган зиммиянинг ва биз томонга муслима бўлиб чиқсан ҳарбиянинг, агар ҳомиладор бўлмаса, иддаси йўқ.

وَتُحِدُّ مُعْتَدَهُ الْبَائِنِ وَالْمَوْتِ كَبِيرَهُ عَاقِلَهُ مُسْلِمَهُ بِتَرْكِ الزِّينَهِ وَلُبْسِ الْمُرَعْفِ وَالْمَعَصْفِ وَالدُّهْنِ وَالْحَنَاءِ
وَالطِّيبِ وَالْكُحْلِ إِلَّا يُعْذِرُ، لَا مُعْتَدَهُ عِتْقٍ وَنَكَاحٍ فَاسِدٍ.

Боин талоқдан ва ўлимдан кейин идда ўтирган аёл балофатга етган оқила ва муслима аёл бўлса, зебу зийнатни, заъфарон ва сариқقا бўялган нарса кийишни, узрсиз мой, ҳина, хушбўй ва сурма суртишни тарк қилиш ила аза тутади. Озод бўлгани учун ва фосид никохдан кейин идда ўтирувчи бундай эмас.

وَلَا تُخْطِبُ مُعْتَدَهُ إِلَّا تَعْرِضًا، وَلَا تَخْرُجُ مُعْتَدَهُ الرَّجُعِيِّ وَالْبَائِنِ مِنْ بَيْتِهَا أَصْلًا.

Иddadagi аёлга совчи қўйилмайди. Ammo мақсадини киноя орқали билдиrsa, ҳечқиси йўқ. Боин ва ражъий талоқнинг иддасида ўтирган аёл уйидан мутлақо чиқмайди.

وَتَخْرُجُ مُعْتَدَهُ الْمَوْتِ فِي الْمَلَوِّنِ، وَبَيْتُ فِي مَنْزِلِهَا . وَتَعْتَدُ فِي مَنْزِلِهَا وَقْتَ الْفُرْقَةِ وَالْمَوْتِ، إِلَّا أَنْ تُخْرِجَ
أَوْ خَافَتْ تَلْفَ مَا لِهَا، أَوِ الْإِنْدَادَم، أَوْ لَمْ تَجِدْ كِرَاءَ الْبَيْتِ.

Вафотнинг иддасида ўтирган аёл кундузи ва кечаси чиқиши мумкин. Ва у ўз манзилида тун ўтказади. Аёл ажрашган ва эри вафот топган манзилидагина идда ўтиради. Аммо, у бошқалар томонидан чиқариб юборилса ёки молининг талофатга учрашидан ва уйнинг бузилиб тушишидан қўрқса ёки уйнинг ижарасини тўлай олмаса, чиқиши мумкин.

وَلَا بُدَّ مِنْ سُتْرٍ بَيْنَهُمَا فِي الْبَيْنِ، وَإِنْ ضَاقَ الْمَنْزُلُ عَلَيْهِمَا، فَالْأَوَّلُى حُرُوجُهُ، وَكَذَا مَعَ فِسْقِهِ. وَحَسْنَ
أَنْ يُجْعَلَ بَيْنَهُمَا امْرَأَةٌ قَادِرَةٌ عَلَى الْحِيلَوَةِ.

Боин талоқда икковлари ўрталарида тўсиқ бўлиши лозим. Манзил икковлари учун торлик қилса, эрнинг чиққани яхшироқ. Шунингдек эр фосиқ бўлса, унинг аёлнинг олдидан чиққани яхши. Икковларининг ораларини тўсишга қодир бир аёлнинг тайин қилиниши яхшидир.

وَلَوْ أَبَانَهَا، أَوْ مَاتَ عَنْهَا فِي سَفَرِهِمَا، كَانَ بَعْدُهَا عَنْ مِصْرِهِا أَوْ مَقْصِدِهَا مَسِيرَةً سَفَرٍ وَعِنْ الْآخِرِ أَقْلَ
تَشَوَّحَةً إِلَيْهِ، وَإِلَّا خُرَّبْتُ مَعَهُ وَلِيٌ أَوْ لَا، وَالْعَوْدُ أَحَمْدُ. وَإِنْ كَانَتِ فِي مِصْرٍ تَعْنَدُ ثَمَّةَ، ثُمَّ تَخْرُجُ بِمَحْرَمٍ.

Агар эр уни сафарда боин талоқ қилса ёки эр вафот топса ва аёл билан ўз шаҳарининг ёки мақсад қилган жойининг узоқлиги ораси сафар масофасичалик бўлса, бошқа шаҳарга бўлган масофа эса яқинроқ бўлса, ўша шаҳарга йўл олади. Бўлмаса, у билан валийси бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъий назар аёлга ихтиёр берилади. Ўз шаҳрига қайтгани мақталганроқ. Шу ҳолатда аёл шаҳарда бўлса, ўша ерда идда ўтиради. Сўнгра маҳрами билан чиқади.

فَصْلٌ (فِي الْحِضَانَةِ)

الْحِضَانَةُ لِلْأَمْ بِلَا جَبِرِهَا طُلِقْتُ أَوْ لَا، ثُمَّ أُمِّهَا وَإِنْ عَلَتْ، ثُمَّ أُمُّ أَبِيهِ، ثُمَّ أُخْتِهِ لَأْبٍ وَأُمٍّ، ثُمَّ لَأْمٍ، ثُمَّ لَأْبٍ
ثُمَّ نَحَّالَتِهِ كَذَلِكَ، ثُمَّ عَمَّتِهِ كَذَلِكَ، بِشَرْطٍ حُرْسَتِهِنَّ، فَلَا حَقٌّ لِأَمَّةٍ وَلَا أُمٌّ وَلِدٍ.

БОЛАНИ ЎЗ ҚАРАМОФИГА ОЛИШ

Бола онасининг қарамоғига у талоқ қилинган ёки қилинмаганлигидан қатъий назар мажбуrlамасдан берилади. Онадан кейинги ҳақдор онанинг онаси, қанча юқориласа ҳам. Кейин отасининг онаси, кейин ота ва она бир опаси, кейин она бир опаси, кейин ота бир опаси. Сўнгра шу тартибда холаси, кейин шу тартибда аммаси. Бунда ўша аёллар ҳур бўлишлари шартдир. Чўри ва умму валаднинг болада ўз қарамоғига олишда ҳаққи йўқдир.

وَالْذِمِيَةُ كَالْمُسْلِمِهِ حَتَّىٰ يَعْقِلَ دِينًا. وَبِنَكَاحٍ غَيْرِ مُحْرَمٍ سَقَطَ حَقُّهَا، وَمَحْرَمٌ لَا، كَأُمٌ نَكَحْتُ عَمَّهُ، وَجَدَّهُ جَدَّهُ.

Болани ўз қарамоғига олиш борасида то бола дин жиҳатидан ақлини танигунича зиммия худди муслима кабидир. Болага маҳрам бўлмаган кишига турмушга чиқиши ила аёлнинг болани ўз қарамоғига олиш ҳаққи соқит бўлади. Боланинг онаси боланинг амакисига ёки боланинг бувиси боланинг бобосига никоҳлангани каби турмушга чиқиш боланинг маҳрамга бўлса, болани ўз қарамоғига олиш ҳаққи соқит бўлмайди.

وَيَعُودُ الْحُقُوقُ بِرَوَالِ نِكَاحٍ سَقَطَ بِهِ، ثُمَّ لِلْعَصَبَاتِ عَلَى تَرْتِيبِهِمْ، لَكِنْ لَا تُنْدَفعُ صَبَبَةٌ إِلَى عَصَبَةٍ غَيْرِ مُحْرَمٍ، كَمَوْلَى الْعَنَاقَةِ، وَابْنِ الْعَمِ وَلَا فَاسِقٍ مَاجِنٍ وَلَا يُخَيَّرُ طَفْلٌ.

Болани ўз қарамоғига олиш ҳаққи ўша ҳақни соқит қилган никоҳнинг заволи сабабидан онага қайтади. Сўнгра болани ўз қарамоғига олиш ҳаққи асабаларга уларнинг тартибларига мувофиқ бўлади. Аммо, қиз бола озод қилиш туфайли мавло бўлган ва амакининг ўғли каби маҳрам бўлмаган асабага ва беҳаё фосиққа берилмайди. Гўдакка ихтиёр ҳаққи берилмайди.

وَالْأُمُّ وَالْجَدَّهُ أَحَقُّ بِهِ حَتَّىٰ يَأْكُلَ وَيَشْرَبَ وَيَلْبَسَ وَيَسْتَنْجِي وَحْدَهُ، وَبِالْبِنْتِ حَتَّىٰ تَحِيضَ. وَعَنْ مُحَمَّدٍ حَتَّىٰ شُتَّهَهِي، وَهُوَ الْمُعْتَبُرُ لِفَسَادِ الزَّمَانِ، وَغَيْرُهُمَا حَتَّىٰ شُتَّهَهِي.

Она ва момо то ўғил бола ўзи еб-ичадиган ва истинжо қиласидиган бўлгунча ва қиз бола то ҳайз кўргунча унга ҳақлироқ бўладилар. Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳ “иштаҳа тортадиган бўлгунча” деганлар. Замона одамларининг аксарининг фасоди сабали ушбу гап эътиборга олинади. Она ва момодан бошқалар то қиз иштаҳа тортадиган бўлгунча уни ўз қарамоқларига олишга ҳақлидирлар.

وَلَا نُسَافِرُ مُطْلَقَةً بِوَلَدِهَا إِلَّا إِلَى وَطْنِهَا الَّذِي نَكَحَهَا فِيهِ، وَهَذَا لِلَّامْ فَقَطْ.

Талоқ қилинган аёл боласи билан фақат ўзи никоҳдан ўтган ватанига сафар қила олади. Бола билан сафар қилиш фақат онага хосдир.

ثُبُوتِ النَّسَبِ

أَقْلُ مُدَّةُ الْحَمْلِ سِتَّةُ أَشْهُرٍ وَأَكْثُرُهَا سَنَانٌ، فَيَبْتُ نَسَبُ وَلَدٍ مُعْتَدِّ الرَّجْعِيِّ، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ لَأَكْثَرُ مِنْ سَنَتَيْنِ مَا لَمْ تُقِرَّ بِمُضِيِّ الْعِدَّةِ فَتَبْثُثُ الرَّجْعَةُ، وَلَا فَلَّ مِنْهُمَا لَا.

НАСАБ СОБИТ БЎЛИШИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Хомиладорликнинг ози олти ой ва кўпи икки йилдир. Бас, ражъий талоқдан иддада ўтирган аёл, модомики, иддаси чиққанига иқрор бўлмаса, икки йилдан кейин туғса ҳам насаб собит бўлади ва натижада ражъят собит бўлади. Ундан озда ражъят собит бўлмайди.

وَمَبْتُونَةٌ وَلَدَتُهُ لِأَقْلَ مِنْهُمَا لَا لِتَمَامِهِمَا إِلَّا بِدَعْوَةٍ، وَيُحْمَلُ عَلَى وَطْئِهَا بِشُبْهَةٍ فِي الْعِدَّةِ، وَإِذَا جَحَدَ وَلَدَهُ رَوْجَتِهِ تَبْثُثُ بِشَهَادَةِ امْرَأَةٍ.

Боин талоқ қилинган аёл икки йилдан озда фарзанд кўрса, ўша боланинг насаби собит бўлади. Боин талоқ тушганига икки йил тўлганда

фақат эр баланинг насабини даъво қилсагина, насаб сабит бўлади. Бу ҳолатда эр хотинига идда ичида шубҳа ила жинсий яқинлик қилган деб эҳтимол қилинади. Эр хотинининг фарзанд кўрганини рад этса, битта аёлнинг гувоҳлиги ила насаб сабит бўлади.

فَصْلٌ فِي النَّفَقَةِ وَالْكِسْوَةِ وَالسُّكْنَى

بَحْبُ النَّفَقَةِ وَالْكِسْوَةِ وَالسُّكْنَى عَلَى الرَّوْجِ، وَلَوْ كَانَ صَغِيرًا لَا يَقْدِرُ عَلَى الْوَطْءِ لِلْعَرْسِ مُسْلِمَةً أَوْ كَافِرَةً، كَبِيرَةً أَوْ صَغِيرَةً ثُوَطًا،

НАФАҚА, КИЙИМ-БОШ ВА ТУРАР ЖОЙ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Хотин муслима ёки кофира, катта ёки яқинлик қилинадиган кичик ёшдаги келин бўлсин, уларга нафақа, кийим-бош ва турар жой билан таъминлаш эрга, гарчи у яқинлик қилишга қодир бўлмайдиган кичик бола бўлса ҳам, вожиб бўлади.

يَقْدِرُ حَالِهِمَا، فَفِي الْمُوسِرِينَ نَفَقَةُ الْيَسَارِ، وَالْمُعْسِرِينَ نَفَقَةُ الْإِعْسَارِ، وَفِي الْمُؤْسِرِ وَالْمُعْسِرِ وَعَكْسِهِ بَيْنَ الْحَالَيْنِ، وَلَوْ فِي بَيْتِ أَيِّهَا، أَوْ مَرِضَتْ فِي بَيْتِ الرَّوْجِ، لَا لِنَاسِزَةِ خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِهِ بِعِيرْشِ حَقِّ، وَخَبُوْسَةِ بَدِينِ، وَلَا مَرِضَةِ لَمْ تُزَفَّ وَمَغْصُوبَةِ كَرْهًا وَحَاجَةٍ لَا مَعَهُ.

Нафақанинг микдори икковларининг ҳоллариiga биноан белгиланади. Иккиси бой бўлса, нафақа микдори бойники, камбағал бўлса, нафақа микдори камбағалники бўлади. Эр бой, хотин камбағал ёки аксинча бўлса, икки ҳолнинг ўртасида бўлади. Хотин отасининг уйида бўлса ҳам ёки эрнинг уйида бемор бўлса ҳам нафақа вожиб бўлади. Эрининг уйидан бош тортиб ноҳақ чиқиб кетган, қарз учун ҳибсга олинган, касаллиги туфайли куёвнинг уйига келтирилмаган, зўрлик ила олиб қўйилган ва эрисиз ҳаж

қилған аёлга нафақа қилиш эрга вожиб бўлмайди.

وَلَوْ كَانَتْ مَعَهُ فَلَهَا نَفَقَةُ الْحَضَرِ لَا السَّنَمُرُ وَلَا الْكَرَاءُ. وَعَلَيْهِ مُوسَرًا نَفَقَةُ خَادِمٍ وَاحِدٍ لَهَا فَقَطُّ، لَا مُعْسِرًا فِي الْأَصْحَاحِ. وَلَا يُفَرَّقُ بَيْنَهُمَا لِعَجْزِهِ عَنْهَا، وَتُؤْمَرُ بِالْإِسْتِدَانَةِ عَلَيْهِ، وَمَنْ فُرِضَتْ لِعَسَارِهِ فَأَيْسَرٌ تَمَّ نَفَقَةَ يَسَارِهِ إِنْ طَلَبَتْ.

Эри билан ҳаж қилса, сафар ва йўл-киранинг эмас, уйдаги нафақа вожиб бўлади. Бой эрга хотин учун бир ходимнинг нафақасигина вожиб бўлади. Энг саҳих қавлга биноан, камбағал эрга бу нарса вожиб бўлмайди. Эрнинг нафақадан ожизлиги сабабли икковларининг оралари ажратилмайди. Аёлга эрнинг ҳисобидан қарз олишни буюрилади. Эрга камбағаллигига биноан нафақа белгилангач, эр бойиб қолса ва хотин талаб қилса, бойлик нафақаси тўлиқ белгиланади.

وَتَسْقُطُ فِي مُدَّةٍ مَضَتْ، إِلَّا إِذَا سَبَقَ فَرْضُ قَاضٍ، أَوْ رَضِيَا بِشَيْءٍ، فَتَجْبُ لِمَا مَضَى مَا دَامَ حَيَّيْنِ، فَإِنْ مَاتَ أَحَدُهُمَا، أَوْ طَلَقَهَا قَبْلَ قَبْضٍ سَقَطَ الْمَفْرُوضُ، إِلَّا إِذَا اسْتَدَانَتْ بِأَمْرِ الْقَاضِيِّ.

Ўтган муддатда нафақа берилмаган бўлса ҳам, ўша нафақа соқит бўлади. Аммо, қози тайинлаган ёки икковлари бир нарсага келишган бўлсалар, ўтган муддат нафақасини бериш ҳам вожиб бўлади. Бу ҳолатда токи икковлари хаёт эканлар нафақани ўташ вожиб бўлади. Агар икковларидан бирлари вафот этган ёки хотин ўз нафақани олишидан аввал эр уни талоқ қилған бўлса, қози тарафидан белгиланган нафақа соқит бўлади. Аммо шу ҳолатда, хотин қозининг амри ила эрининг ҳисобидан қарз олган бўлса, ўша қарз соқит бўлмайди.

وَلَا تُسْتَرِدُ مُعَجَّلًا مُدَّةٍ مَاتَ أَحَدُهُمَا قَبْلَهَا. وَنَفَقَةُ عِرْسِ الْقِنْ عَلَيْهِ، يُبَاعُ فِيهَا مَرَّةً بَعْدَ أُخْرَى، وَفِي ذِيْنِ غَيْرِهَا يُبَاعُ مَرَّةً وَاحِدَةً.

Муддатидан олдин берилган нафақа, икковларидан бири ўша

муддатдан аввал вафот этса, қайтариб олинмайди. Қулнинг хотинининг нафақаси қулнинг ўзига. Қул нафақани ўташи учун кетма-кет сотилиб юради. Хотинининг нафақасидан бошқа қарзида бир маротаба сотилади холос.

وَجَبَ سُكْنَاهَا فِي بَيْتٍ لَّيْسَ فِيهِ أَحَدٌ مِّنْ أَهْلِهِ، وَلَوْ وَلَدٌ مِّنْ غَيْرِهَا إِلَّا بِرِضَاهَا، وَبَيْتٌ مُفْرَدٌ مِّنْ دَارِ لَهُ غَلَقُ گَفَاهَا.

Хотинга эрнинг аҳлидан бўлган бирор киши, ҳатто бошқа хотиндан бўлган ўғли ҳам, бўлмаган турар жой қилиб бериш эрга вожибdir. Ўша турар жойда эрнинг аҳлидан бирор киши бўлишига хотин рози бўлса, ўша одамнинг жойлашиши жоиз. Ҳовлисида қулфи бор биргина уй хотиннинг турар жойига кифоя қилади.

وَلَهُ مَنْعُ وَالْدِيْهَا وَوَلَدِهَا مِنْ غَيْرِهِ مِنَ الدُّخُولِ عَلَيْهَا، لَا مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهَا وَكَلَامِهَا مَتَى شَأْوُوا. وَقِيلَ لَا يَمْنَعُ مِنَ الْحُرُوجِ إِلَى الْوَالِدَيْنِ، وَلَا مِنْ دُخُولِهِمَا عَلَيْهَا كُلَّ جُمْعَةٍ، وَفِي حُرُمَتِهِمَا كُلَّ سَيَّةٍ، وَهُوَ الصَّحِيحُ.

Эр хотинининг олдига хотинининг ота-онасини ва бошқа эрдан бўлган боласини киритмасликка ҳақлидир. Хотинга истаган вақтларида назар солишдан ва унга гапиришдан манъ қилишга ҳаққи йўқ. “Эр бир ҳафтада бир марта хотинини ота-онасининг олдига чиқишидан ва икковларини, бошқадан бўлган боласини хотинининг олдига киришларидан манъ қила олмайди” деб ҳам айтилган. **Ота-она ва бошқадан бўлган боласидан ташқари бошқа маҳрамлар йилда бир мартасидан манъ қила олмайди.** Ва шуниси саҳих.

وَتُفَرِضُ نَفَقَةُ عِرْسِ الْعَائِبِ وَطِفْلِهِ وَأَبْوَيْهِ فِي مَالِ لَهُ مِنْ جِنْسِ حَقِيقَتِهِمْ فَقَطْ عِنْدَ مُوْدَعٍ أَوْ مُضَارِبٍ أَوْ مَدْيُونٍ إِنْ أَقْرَرَ بِهِ وَبِالنِّكَاحِ أَوْ عِلْمَ الْقَاضِيِّ ذَلِكَ، وَيُحِلُّفُهَا أَنَّهُ لَا يُعْطِيهَا النَّفَقَةَ، وَيُكْفِلُهَا، لَا بِإِقَامَةِ بَيْنَهَا لِيُفْرِضَ عَلَيْهَا، وَيَأْمُرُهَا بِالْإِسْتِدَانَةِ، وَلَا يَفْضِي بِالنِّكَاحِ. وَقَالَ رُوْزَرْ يَفْضِي بِالنَّفَقَةِ لَا بِالنِّكَاحِ، وَعَمَلُ الْفُضَّاهِ الْيَوْمَ عَلَى هَذَا لِلْحَاجَةِ.

Фойибнинг хотинининг, балоғатга етмаган боласининг ва ота-онасининг нафақасигина унинг молининг уларнинг ҳаққи бўлган жинсидан тайин қилинади. Бу ҳолатда ғойибнинг моли омонатга қўйилган, музорабада бўлган ёки қарздорнинг қўлида бўлганида, у омонат ёки музораба ёки қарздорликни ва никоҳни иқрор қилиши ёки қози бу нарсаларни билиши шартдир. Қози аёлга эр унинг нафақасини бермагани ҳақида қасам ичиради ва ундан кафил олади. Фойибга нафақани юклаш учун хужжат келтиришни сўрамайди ва хотинга эр ҳисобидан қарз олишни буюради. Никоҳ событлиги ҳақида хукм қилмайди. Зуфар раҳимахуллоҳ “нафақа ҳақида хукм қилади, никоҳ событлиги ҳақида хукм қилмайди”, деган. Бугунги кунда ҳожат сабабидан қозилар шунга амал қиласилар.

وَلِمُطْلَقَةِ الرَّجُعِيِّ وَالْبَائِنِ وَالْمُفَرَّقَةِ بِلَا مَعْصِيَةٍ، كَحِيَارِ الْعِتْقِ وَالْبُلُوغِ وَالتَّفْرِيقِ لِعَدَمِ الْكَفَاءَةِ النَّفَقَةُ
وَالسُّكْنَى، لَا لِمُعْتَدَدَةِ الْمَوْتِ وَالْمُفَرَّقَةِ بِمَعْصِيَةِ كَالرِّدَّةِ، وَتَقْسِيلُ ابْنِ الرَّوْحِ وَرَدَّهُ مُعْتَدَدَةِ الشَّلَاثِ تُسْقَطُ النَّفَقَةُ، لَا
تُمْكِنُهَا ابْنَةُ.

Ражъий ва боин талоқ қилинган, ажралишига маъсият сабаб бўлмаган ҳолда, чўри озод бўлганда, ёш хотин балоғатга етганда ва эр-хотин орасида тенглик бўлмаганда ажралишни ихтиёр қилгандаги каби ажралган хотин учун нафақа ва турар жой қилиб берилади. Вафотдан ва муртад бўлиш каби маъсият сабабидан ажрашганда идда сақловчига нафақа берилмайди. Эрнинг ўғлини ўпиш ва уч талоқ қилинган хотиннинг муртад бўлиши нафақани соқит қиласи, эрнинг ўғлига ўзини қўйиб бериши нафақани соқит қиласи.

وَنَفَقَةُ الطِّفْلِ فَقِيرًا عَلَى أَبِيهِ، لَا يُشَارِكُهُ أَحَدٌ كَنَفَقَةِ أَبَوِيهِ وَعِرْسِهِ.

Факир ёш боланинг нафақаси отасига бўлиб, отага бу мажбуриятда, худи ўз ота-онаси ва хотинининг нафақасидаги каби, бирор киши шерик бўлмайди.

وَلَيْسَ عَلَى أُمِّهِ إِرْضَاعُهُ إِلَّا إِذَا تَعَيَّنَتْ، وَيَسْتَأْجِرُ الْأَبُ مَنْ يُرْضِعُهُ عِنْدَهَا، وَلَوْ اسْتَأْجَرَهَا مَنْكُوْحَةً لَهُ أَوْ مُعْتَدَةً مِنْ رَجُعِيٍّ لِتُرْضِعُهُ لَمْ يَجُرُّ، وَفِي الْمَبْتُوتَةِ رَوَايَاتٌ، وَلِإِرْضَاعِ بَعْدَ الْعِدَّةِ أَوْ لِإِبْنِهِ مِنْ غَيْرِهَا صَحَّ، وَهِيَ أَحْقُّ مِنَ الْأَجْنَبَيْةِ إِلَّا أَنْ تَطْلُبَ زِيَادَةً أَجْرٍ.

Онасига уни эмизиш шарт бўлмайди. Аммо, эмизмаса бўлмайдиган холат бўлса, эмизиши шартдир. Ота болани онасининг хузурида эмизадиган энага ёллайди. Ота эмизиш учун онани ўзига никохланган ёки ўзи қўйган ражъий талоқдан иdda ўтирган ҳолида ёлласа, жоиз эмас. Боин талоқ қилинган онани ёллаш борасида икки хил ривоят бор. Болани эмизиш учун онани иддадан кейин ёлланса ёки бошқа аёлдан кўрган боласини эмизиш учун ёлласа, саҳих бўлади. Боланинг онаси болани эмизишга бегона аёлдан кўра ҳақлироқдир. Аммо, она эмизишга зиёда ҳақ талаб қиласа, ҳақлироқ бўлмайди.

وَنَفَقَةُ الْبِنْتِ بِالْعَيْنِ وَالْأَبْنِ زَمَنًا عَلَى الْأَبِ خَاصَّةً، وَبِهِ يُفْتَنُ. وَعَلَى الْمُؤْسِرِ يَسَارُ الْفِطْرَةِ نَفَقَةُ أُصْرُولِهِ الْفُقْرَاءِ بِالسَّوَيَّةِ بَيْنَ الْأَبْنِ وَالْبِنْتِ، وَيُعْتَبَرُ فِيهَا الْفُرْبُ وَالْجُزْئَيْةُ لَا إِلَرْثُ، فَفِي مَنْ لَهُ بِنْتٌ وَابْنٌ أَبْنٌ عَلَى الْبِنْتِ، وَفِي وَلَدٍ بِنْتٍ وَأَخٍ عَلَى وَلَدِهَا.

Балоғатга етган қизнинг ва фалаж ўғилнинг нафақаси фақат отанинг зиммасидадир. Мана шунга фатво берилган. Фитр садақасини ўташи вожиб бўладиган даражада бойлиги бўлган киши учун ўзининг фақийр аслларининг нафақаси, иккала тараф орасида тенг бўлган ҳолда ўғил ва қизнинг нафақаси вожиб бўлади. Буларнинг нафақасида яқинлик ва жузъийлик эътиборга олинади. Мерос эмас. Шунинг учун, кимнинг қизи ва ўғлининг ўғли бўлса, унга қизнинг нафақаси вожиб бўлади. Қизнинг ўғли ва укасининг ўғли бўлса, унга қизнинг ўғлининг нафақаси вожиб бўлади.

وَنَفَقَةُ كُلِّ ذِي رَحْمٍ مُحْرِمٍ صَغِيرٌ أَوْ بِالْعَيْنِ فَقِيرٌ أَوْ دَكَرٌ رَمِنٌ أَوْ أَعْمَى عَلَى قَدْرِ الْإِرْثِ، وَيُعْتَبَرُ أَهْلَيُّهُ الْإِرْثِ لَا حَقِيقَةُ، فَنَفَقَةُ مَنْ لَهُ خَالٌ وَابْنٌ عَمٌ عَلَى الْخَالِ، وَلَا نَفَقَةُ مَعَ الْإِخْتِلَافِ دِينًا إِلَّا لِلزَّوْجَةِ وَالْأُصْرُولِ وَالْفُرْوَعِ، وَلَا مَعَ الْفُقْرِ إِلَّا لَهَا وَلِلْفُرْوَعِ، وَلَا لِلْعَيْنِ إِلَّا لَهَا.

Шунингдек фитр садақасини ўташи вожиб бўлладиган даражада бойлиги бўлган кишига балоғатга етмаган эркак ва балоғатга етган фақийр қиз, фалаж ва кўзи кўр эркак маҳрамларининг нафақаси улардан оладиган мерос миқдорига биноан вожиб бўлади. Бунда меросга ахл бўлиш эътиборга олинади, унинг ҳақийқати эмас. Бир кишининг тоғаси ва амакисининг ўғли бўлса, унга тоғасининг нафақаси вожиб бўлади. Динлари фарқли бўлган кишиларнинг зиммасида хотин, аждод ва зурриётларнинг нафақасидан бошқа нафақа йўқдир. Фақир кишининг зиммасида хотин ва зурриётининг нафақасидан бошқа нафақа йўқ. Барча яқинлари бой бўлган киши учун фақат хотинининг нафақаси вожиб бўлади.

وَبَاعَ الْأَبُ عَرْضَ ابْنِهِ لَا عَقَارَهُ لِنَفْقَتِهِ، لَا لِدِيْنِ لَهُ عَلَيْهِ سِواهَا، وَلَا الْأُمُّ تَبْيَغُ مَالَهُ لِنَفْقَتِهَا. وَضَمِّنَ
مُوَدَعَ الْأَبْنَى لَوْ أَنْفَقَهَا عَلَى أَبَوِيهِ بِلَا أَمْرِ قَاضٍ، لَا الْأَبْوَانَ لَوْ أَنْفَقَا مَالَهُ عِنْدَهُمَا.
وَإِذَا قُضِيَ بِنَفْقَةٍ غَيْرِ الْعِرْسِ وَمَضَتْ مُدَّةُ سَقْطَتْ، إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ الْقَاضِي بِالْاسْتِدَائِةِ.
وَنَفْقَةُ الْمَمْلُوكِ عَلَى سَيِّدِهِ، فَإِنْ أَبَى كَسَبَ وَأَنْفَقَ، وَإِنْ عَجَزَ عَنْهُ أَمْرٌ بِبَيْعِهِ.

Ота ўзининг нафақаси учун ўғлиниң кўчар мулкини сотади, кўчмас мулкини сотмайди. Ўғли отадан нафақадан бошқа қарзи бўлса, ота ўғилнинг ҳеч нарсасини сота олмайди. Она ўз нафақаси учун ўғлиниң мулкини сотмайди.

Агар ўғилнинг молини омонат сақлаб турган одам қозининг амрисиз ўша молни унинг ота-онаси нафақасига сарфлаган бўлса, ўша молга зомин бўлади. Ота-она ўз фарзандларининг ўз хузурларида бўлган молини нафақага олсалар, зомин бўлмайдилар.

Қози хотиннинг нафақасидан бошқа нафақага хукм чиқаргач, муддат ўтиб кетса, ўша хукм чиқарилган нафақа соқит бўлади. Аммо, қози нафақа хисобидан қарз олишга изн берган бўлса, ўша қарз соқит бўлмайди.

Мамлукнинг нафақаси унинг хожасига бўлади. Агар хожа бундан бош тортса, мамлук касб қилиб нафақа топади. Агар у ожиз бўлса, уни сотишга

амр қилинади.

كتاب العتاق

وَهُوَ يَصِحُّ مِنْ حَرِّ مُكَلَّفٍ بِصَرِيحٍ لَفْظِهِ بِلَا نِيَةٍ كَأَنْتَ حُرُّ أَوْ مُعْتَقٌ أَوْ عَتِيقٌ أَوْ أَعْتَقْتُكَ أَوْ مُحَرَّرٌ أَوْ حَرَرْتُكَ أَوْ هَذَا مَوْلَايَ أَوْ يَا مَوْلَايَ وَرَأْسُكَ حُرُّ وَنَحْوُهُ، مَمَّا عُبَرَ بِهِ عَنِ الْبَدَنِ.

Кул озод қилиш китоби

Кул озод қилиш ҳур киши тарафидан “сен ҳурсан”, “озод қилингансан”, “озодсан”, “сени озод қилдим”, “хур қилингансан”, “сени хур қилдим”, “бу мавлойимдир”, “эй, мавлойим” ва атилганда бадан назарда тутиладиган ”бошинг ҳурдир” каби сариҳ, очик-оидин лафзларни айтиши ила ният қилмаса ҳам саҳих бўлади.

- وَبِكَيْنَاتِهِ إِنْ نَوَى كَ: لَا مِلْكَ لِي عَلَيْكَ، وَلَا سَيِّلَ وَلَا رِقَ وَحَرَجْتَ عَنْ مِلْكِي وَخَلَيْتُ سَيِّلَكَ، وَلَا مِتِهِ قَدْ أَطْلَقْتُكِ، وَبِهَذَا اِنْبَيْ لِلأَصْغَرِ وَالْأَكْبَرِ، لَا بِيَا اِنْبَيْ وَبِيَا اَخْيَ وَلَا سُلْطَانَ لِي عَلَيْكَ وَلَفْظُ الطَّلاقِ وَكَيْنَاتِهِ مَعَ نِيَةِ الْعِتْقِ، وَأَنْتَ مِثْلُ الْحُرُّ بِخَلَافِ مَا أَنْتَ إِلَّا حُرُّ.

“Сенинг устингда менинг мулким йўқ”, “сенинг борангда мен учун йўл йўқ”, “қуллик йўқ”, “менинг мулкимдан чиқдинг”, “йўлингни очиб қўйдим” каби сўзларни, чўрисига “сени қўйиб юбордим” каби сўзларни ва ёш ёки ёши катта қулига “бу ўғлим”, дейиши ила кинояли сўзларни айтганда озод қилишни ният қилган бўлса, озод қилиш саҳих бўлади.

“Эй, ўғлим”, “эй, укам”, “сенинг устингда зўрлигим йўқ” дейиши ила, талоқ лафзи, унинг кинояси ила ва “сен ҳур инсон мисолисан” дейиши ила, озод қилиш нияти бўлса ҳам, озод саҳих бўлмайди. “Сен ҳурдан бошқаси эмассан” деса, озод қилиш ният ила саҳих бўлади.

وَمَنْ مَلَكَ ذَا رَحْمَمِ مِنْهُ أَوْ أَعْتَقَ لِوَجْهِ اللَّهِ تَعَالَى أَوْ لِلشَّيْطَانِ أَوْ مُكْرَهًا أَوْ سَكْرَانَ أَوْ أَضَافَ عِتْقَهُ إِلَى مِلْكٍ أَوْ شَرْطٍ وَوُجْدَ عِتْقَ، كَعْدِ لَجْرِيٍّ خَرَجَ إِلَيْنَا مُسْلِمًا. وَالْحَمْلُ يَتَبَعُ أُمَّهُ فِي الْمِلْكِ وَالرِّقِّ وَالْعِتْقِ وَفُرُوعِهِ، إِلَّا أَنَّ وَلَدَ الْأَمْمَةِ مِنْ مَوْلَاهَا حُرٌّ.

Ким ўзига махрам қариндошга молик бўлса ёки Аллоҳ таоло розилиги учун ёки шайтон ёки бут учун озод қилса, мажбурланган ёки маст ҳолида озод қилса ёки озодликни ўз мулкига боғласа ёки шарт қўйгач, ўша шарт юзага келса, худди ҳарбийнинг қули биз томонга чиқиб келганида хур бўлгани каби қул озод бўлади.

Хомила мулкда, қулликда, озод бўлишда ва озод бўлишга алоқадор масалаларда онасига эргашади. Аммо, чўрининг ўз хожасидан кўрган боласи ҳурдир.

فصلٌ في عِتْقِ الْبَعْضِ وَغَيْرِهِ

إِنْ أَعْتَقَ بَعْضَ عَبْدِهِ صَحَّ وَسَعَى فِيمَا يَقِيَ وَهُوَ كَالْمُكَاتِبِ بِلَا رَدٍّ إِلَى الرِّقِّ لَوْ عَجَزَ، وَقَالَ عَنَّقَ كُلُّهُ.

Қулнинг бирор қисмини озод қилиш ва бошқа масалалар ҳақидаги фasl

Ўз қулининг бирор қисмини озод қилса, саҳиҳ бўлади ва қул қолган қисмининг эвазини ўташ учун саъиу-ҳаракат қиласи. Ўша эвазни ўташдан ожиз қолса ҳам қулликка қайтмаслигидан ташқари бирор қисми озод қилинган қул мукотаб кабидир. Икковлари “бирор қисми озод қилинган қул буткул озод бўлади” деганлар.

لَوْ أَعْتَقَ شَرِيكٌ حَظَّهُ أَعْتَقَ الْآخَرُ أَوْ اسْتَسْعَاهُ أَوْ ضَمَّنَ الْمُعْتَقِ قِيمَةً حَظِّهِ لَا مُعْسِرًا، وَالْوَلَاءُ لَهُ إِنْ أَعْتَقَ أَوْ اسْتَسْعَى، وَلِلْمُعْتَقِ إِنْ ضَمِّنَهُ وَرَجَعَ بِهِ عَلَى الْعَبْدِ، وَقَالَ لَهُ ضَمَّانُهُ غَيْنِيَا وَالسِّعَايَةُ فَقِيرًا فَقَطْ، وَالْوَلَاءُ لِلْمُعْتَقِ فِي الْوَجْهَيْنِ.

Агар шерик қулдаги ўз ҳиссасини озод қилса, наригиси ҳам озод қилади ёки қулни ўзининг қолган қисм эвазини ўташ учун саъйу-ҳаракат қилдиради ёки озод қилувчи фақир бўлмаган ҳолатда бўлса шеригнинг ҳиссасига зомин бўлади.

وَمَنْ مَلِكَ ابْنَهُ مَعَ آخَرِ عَنْقٍ حِصَّةً وَمَنْ يَضْمِنْ، وَقَالَا ضَمِنْ عَنِّيَا إِلَّا فِي الْأَرْثِ.

Ким бошқаси билан шерикликда ўз ўғлига эга чиқса, қулдаги отасининг ҳиссаси озод бўлади ва ота шеригига зомин бўлмайди. Икковлари “бу ҳолатда ота бой бўлса, қулга мерос орқали эга чиқишдан бошқа ҳолатларда шеригининг ҳиссасига зомин бўлади” деганлар.

وَإِنْ قَالَ لِعَبْدِيهِ أَحَدُكُمَا حُرُّ، فَخَرَجَ وَاحِدٌ وَدَخَلَ ثَالِثٌ فَأَعَادَ وَمَاتَ عَنْقَ مَنْ ثَبَتَ ثَلَاثَةُ أَزْنَاعِهِ، وَمِنْ كُلِّ
مِنْ عَيْرِهِ نِصْفُهُ، وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ عَنْقٌ رُبْعٌ مِنْ دَخْلٍ.

Икки қулига “икковингиздан бирингиз хурсиз” дегач бири у ердан чиқиб бошқа қул кириб келса ва яна “икковингиздан бирингиз хурсиз” дегач, баён қилмай вафот топса, собит қолган қулнинг тўртдан учи озод бўлади. Ундан бошқа икки қулнинг ярми озод бўлади. Мухаммад раҳимаҳуллоҳ наздларида кирган қулнинг тўртдан бири озод бўлади.

وَإِنْ قَالَ فِي مَرْضِهِ وَلَمْ يُحْرِزْ وَارِثٌ جَعَلَ كُلُّ عَبْدٍ سَبْعَةً وَعَنْقَ مَنْ ثَبَتَ ثَلَاثَةُ وَمِنْ كُلِّ مِنْ عَيْرِهِ سَهْمَانِ،

وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ جَعَلَ كُلُّ سِتَّةَ وَعَنْقَ مِنْ خَرَجَ سَهْمَانِ، وَمِنْ ثَبَتَ ثَلَاثَةُ، وَمِنْ دَخَلَ سَهْمٌ وَسَعَى كُلُّ فِي الْبَاقِي.

Агар шу гапларини ўлим беморлиги вақтида айтган бўлиб, меросхўр маййитнинг тасарруфига рози бўлмаса, ҳар бир қул етти улуш қилиб белгиланади. Собит қолган қулнинг еттидан учи озод бўлади, ундан бошқа икки қулнинг еттидан икки улушлари озод бўлади. Муҳаммад раҳимаҳуллоҳ наздларида ҳар бир қул олти улуш қилиб белгиланади. Чиқиб кетган қулнинг олтидан иккиси озод бўлади, собит қолган қулнинг олтидан учи озод бўлади ва кирган қулнинг олтидан бири озод бўлади. Учовлари эвазларини ўташ учун саъйу-ҳаракат қиласидар.

وَالْوَطْءُ وَالْمَوْتُ بَيَانٌ فِي طَلاقِ مُبْهَمٍ كَبِيعٍ وَمَوْتٍ وَتَدْبِيرٍ وَاسْتِيلَادٍ وَهَبَةٍ وَصَدَقَةٍ مُسَلَّمَاتِينَ فِي عِنْقِ مُبْهَمٍ
دُونَ وَطْءٍ فِيهِ.

Мубҳам талоқда (икки хотинига “икковингиздан бирингиз талоқсиз” деб айтганида, бирига) яқинлик қилиш ва (икки хотиндан бирининг) ўлим(и), худди мубҳам озод қилиш (икки чўрининг) савдоси, ўлими, умму валад қилиб олиниши, ҳиба ёки садақа қилиб топширилишида баён бўлгани каби баёндир.

وَالشَّهَادَةُ بِالْعِنْقِ الْمُبْهَمِ بِأَطْلَةٍ لَا الطَّلاقِ الْمُبْهَمِ.

Мубҳам озод қилиш ҳакида берилган гувоҳлик, мубҳам талоқдаги гувоҳликдан фарқли ўлароқ ботилдир.

فَصَلٌ فِي الْحِلْفِ بِالْعِنْقِ وَبِهِ عَلَى مَالٍ

وَيَعْنِقُ بِإِنْ دَخَلْتُ الدَّارَ فُكُلُّ عَبْدٍ لِي يَوْمَئِذٍ حُرُّ، مَنْ لَهُ حِينَ دَخَلَ، مَلَكُهُ وَقْتَ الْحَلِفِ أَوْ لَا، وَبِلَا يَوْمَئِذٍ
مَنْ لَهُ وَقْتَ حَلِفِهِ فَقَطُّ، لَا الْحَمْلُ بِكُلِّ مَلُوكٍ لِي ذَكْرٌ حُرُّ،

ОЗОД ҚИЛИШГА ҚАСАМ ИЧИШ ВА МОЛ ЭВАЗИГА ОЗОД ҚИЛИШ ХАҚИДАГИ ФАСЛ

“Ховлига кирсам, ўша куни менга тегишли хар бир қул ҳурдир” деганда кирган вақтида унга тегишли бўлган қуллар озод бўлади. Бунда у ўша қулга қасам ичиш вақтида эга бўлганми, эга бўлмаганми фарқи йўқ. Ушбу қасамида “ўша куни” иборасини ишлатмагандаги қасам ичган вақтидаги қуллар озод бўлади холос. “Хар бир эркак жинсидаги қулим ҳурдир” деганида чўрисининг ҳомиласи озод бўлмайди.

وَمَنْ أَعْتَقَ عَلَى مَالٍ أَوْ بِهِ فَقِيلَ عَنْقَ وَالْمَالُ دَيْنٌ عَلَيْهِ، وَالْمُعْلَقُ عِتْقُهُ بِالْأَدَاءِ مَأْدُونٌ إِنْ أَدَى عَنْقَ لَا
مُكَاتِبٌ، وَفِي أَنْتَ حُرُّ بَعْدَ مَوْتِي بِالْأَفِ إِنْ قَبْلَ بَعْدَ مَوْتِي وَأَعْتَقَهُ الْوَارِثُ عَنْقَ، وَإِلَّا لَا،

Кимки мол эвазига озод қилингач шуни қабул қилса, озод бўлади ва ўша мол унинг бўйнига қарз бўлади. Озод бўлиши бўйнидагини адо қилишига боғлаб қўйилган қул изн берилган қул бўлиб, адо этса озод бўлади, у мукотаб эмас. “Ўлимимдан сўнг сен минг эвазига озодсан” дейилган қул унинг ўлимидан сўнг қабул қилса ва ворис уни озод қилса, у озод бўлади. Бўлмаса, йўқ.

وَإِنْ حَرَرَةٌ عَلَى خِدْمَتِهِ سَنَةٌ عَنْقٌ وَيَخْدُمُهُ سَنَةً، فَإِنْ مَاتَ قَبْلَهَا يَجِبُ قِيمَتُهُ وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ قِيمَةٌ خِدْمَتِهِ.

Унга бир йил хизмат қилиб бериши эвазига озод қилганида қул озод бўлади ва унга бир йил хизмат қилиб беради. Агар муддатдан аввал вафот топиб қолса, ўз қийматини ўташи вожиб бўлади. Муҳаммад раҳимаҳуллоҳ “хизматининг қийматини” деганлар.

فَصْلٌ فِي التَّدْبِيرِ وَالْإِسْتِيَلَادِ

مَنْ أُعْتَقَ بَعْدَ مَوْتِهِ مُطْلَقاً أَوْ إِلَى مُدَّةٍ عَلَبْ مَوْنَهُ قَبْلَهَا مُدَبَّرٌ لَا يُبَاعُ وَلَا يُوهَبُ وَيُسْتَخَدَمُ وَيُسْتَأْجَرُ،
وَالْمُدَبَّرُ تُوطَأُ وَتُنْكَحُ،

ҚУЛНИ МУДАББАР ВА УММУ ВАЛАД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Қул эгасининг ўлимидан сўнг мутлоқ ёки эгасининг ўлими муайян муддатдан аввал содир бўлиши ғолиб бўлган бир муддат ила қайдланган холда озод қилинган бўлса, у мудаббар бўлади ва сотилмайди, ҳиба қилинмайди, хизмат қилдирилади, ижарага берилади. Мудаббар чўрига яқинлик қилинади ва никоҳланилади.

وَإِنْ مَاتَ سَيِّدُهُ عَتَقَ مِنْ ثُلُثٍ مَالِهِ وَسَعَى فِيمَا زَادَ ، وَإِنْ اسْتَعْرَقَ الْمُدَبَّرُ دِينَهُ فَفِي كُلِّهِ

Эгаси вафот топгач унинг молининг учдан бирида озод бўлади. Агар ўша мудаббарнинг қиймати тариқанинг учдан биридан ортиқ бўлса, ортган қийматни саъиу-ҳаракат қилиб тўлаб беради. Эгасининг қарзи мудаббарнинг қийматини ўз ичига олган бўлса, ўз қийматининг барчасини саъиу-ҳаракат қилиб тўлаб беради.

وَإِنْ قَالَ إِنْ مِثْ فِي مَرْضِي هَذَا صَحَّ بِيَعْهُ، وَإِنْ وُجِدَ الشَّرْطُ عَتَقَ كَالْمُدَبِّرِ،

“Шу касаллигимда вафот топсам, озодсан” деган бўлса, ўша қулни сотса, саҳихдир. Агар ўша шарт вужудга келса, бу қул мудаббар каби озод бўлади.

وَأَمَّةٌ وَلَدَتْ مِنْ سَيِّدِهَا فَادَعَى أَوْ مِنْ زَوْجٍ فَمَلَكَهَا أُمُّ وَلَدِهِ، وَحُكْمُهَا كَالْمُدَبِّرَةِ، إِلَّا أَنَّهَا تَعْتِقُ عِنْدَ مَوْتِهِ مِنْ كُلِّ مَالِهِ وَلَمْ تَسْعَ لِدَيْنِهِ،

Ўз эгасидан фарзанд кўрган чўри, эгаси ўша фарзанд наسابини ўзидан эканлигини даъво қилса ва эридан фарзанд кўргач эри унга эга чиқсан чўри умму валад бўлади. Бунда унинг хукми мудаббар чўрининг хукми кабидир. Аммо, мудаббар чўридан фарқли ўлароқ у ўз эгаси вафот топганида унинг барча моли ичидан озод бўлади ва эгасини қарзини ўташ учун саъйу-ҳаракат қилмайди.

وَلَا يَبْتُ نَسَبُ الْوَلَدِ إِلَّا بِدُعْوَةِ، ثُمَّ بِلَا دِعْوَةِ، لَكِنْ يَنْتَفِي الْوَلَدُ بِالنَّفِيِّ.

Чўрининг боласининг насиби унинг эгаси боланинг наسابини ўзидан эканлигини даъво қилгандағина сабит бўлади. Бир маротаба даъво ила нараб сабит бўлгач кейинги боласида даъвосиз сабит бўлади. Аммо, кейинги даъвосиз сабит бўлган нараб, эганинг наسابни ўзидан йўқ қилиши ила йўққа чиқади.

فَصْلٌ فِي الْوَلَاءِ

مَنْ عَتَقَ بِإِعْتَاقٍ أُوْ بِفَرْعَ لَهُ أَوْ بِمِلْكٍ قَرِيبِهِ إِيَّاهُ، فَوَلَأُوهُ لِسَيِّدِهِ وَإِنْ شَرْطَ عَدَمُهُ،

ВАЛО ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ким озод қилиниш сабабли ёки зурриёти сабабли ёки ўзининг яқини сабабли озод бўлса, унинг валоси, эга валонинг йўқ бўлишини шарт қилган бўлса ҳам, озод қилган эгага бўлади.

وَمَنْ أَعْتَقَ أَمَةً رَوْجُهَا فِيْ فَلَهُ وَلَاءُ الْوَلَدِ إِنْ أَعْتَقَ جَرَّ وَلَاءَ ابْنِهِ إِلَى فَوْمِهِ إِنْ كَانَ بَيْنَ إِعْتَاقِ الْأُمُّ وَلَا دِحْكَاهَا أَكْثَرُ مِنْ نِصْفِ حَوْلٍ،

Эри қул бўлган чўрисини озод қилса, унинг боласининг валоси озод қилувчига бўлади. Агар ўша эр озод қилинганда чўрининг озод қилиниши ва фарзанд кўриши орасида яrim қамарий йилдан кўпроқ муддат ўтган бўлса, эр ўз ўғлининг валосини ўз қавмига тортиб кетади.

وَالْمُعْتَقُ عَصَبَةُ قُدْمٍ النَّسِيَّةُ عَلَيْهِ وَهُوَ عَلَى ذِي الرَّحْمِ،

Озод қилувчи – асабадир. Насабий асаба озод қилувчидан муқаддамдир. Озод қилувчи завул-архомдан муқаддамдир.

فَإِنْ مَاتَ السَّيِّدُ ثُمَّ الْمُعْتَقُ فَوَلَأُوهُ لِأَقْرَبِ عَصَبَةِ سَيِّدِهِ عَلَى التَّرْتِيبِ،

Агар озод қилинган ўз эгаси вафот топгач вафот топса, унинг валоси эгасининг тартиб ила энг яқин асабасига бўлади.

وَلَا وَلَاءٌ لِلنِّسَاءِ إِلَّا مَا أَعْتَمَنَ.

Аёллар учун фапқат ўзлари озод қилган қулларининг валоси бўлади холос.

كتاب المكاتب

الكتابه اعتاق الم المملوك يدًا حالاً ورقبة مالاً،

Китобат бу – мамлукни ҳозирда қўлини озод қилиш, келажакда бўйинни озод қилишдир.

فِإِنْ كَاتَبَ قِنْهُ وَلَوْ صَغِيرًا يَعْقِلُ بِمَاِ حَالٌ أَوْ مُنْجَمٍ أَوْ مُؤَجَّلٍ أَوْ فَالَّ جَعْلُتُ عَلَيْكَ أَلْفًا تُؤَدِّيَهَا بُحُومًا أَوْلُهَا كَذَا، وَآخِرُهَا كَذَا، فِإِنْ أَدَيْتَهُ فَأَنْتَ حُرُّ، وَإِنْ عَجَزْتَ فَقِنْ، وَقِيلَ الْعَبْدُ، صَحَّ وَخَرَجَ مِنْ يَدِهِ دُونَ مِلْكِهِ، وَعَتَقَ مَحَانًا إِنْ أُعْتِقَ.

Ақли расо қулини, у кичик ёшда бўлса ҳам, ҳозироқ бериладиган ёки бўлиб-бўлиб бериладиган ёки кейин бериладиган эваз миқдорига мукотаб қилса ёки “аввали фалонча, охири фалонча миқдорда бўлган сен адо қиладиган мингни сенга юкладим, агар адо қилсанг сен хурсан, бўлмаса қулсан” деганида қул қабул қилса, саҳих бўлади ва қул унинг мулкидан эмас, қўлидан чиқади. Шу ҳолатда у эгаси тарафидан озод қилинса, эвазсиз

озод бўлади.

وَغَرَمِ السَّيِّدِ الْعُفْرِ إِنْ وَطِئَ مُكَاتَبَتُهُ وَالْأَرْشَ إِنْ جَنَى عَلَيْهَا، أَوْ عَلَى وَلَدِهَا أَوْ مَاهِهَا،

Эга ўз мукотабининг мукотабасига яқинлик қилса, унинг маҳрини, тўлаб беради. Агар ўша мукотабанинг ўзига, боласига ёки боласига жиноят қилса, хунини тўлаб беради.

وَصَحَّتْ عَلَى حَيْوَانٍ ذَكَرَ جِنْسَهُ فَقَطْ وَيُؤَدِّي الْوَسْطَ أَوْ قِيمَتَهُ، وَفَسَدَتْ عَلَى قِيمَتِهِ وَعَلَى حَمْرٍ أَوْ حِنْزِيرٍ
مِنَ الْمُسْلِمِ،

Фақат жинси (масалан от, қўй, туя) зикр қилинган ҳайвон эвазига мукотаба ақди саҳиҳ бўлади ва ўша ҳайвоннинг ўртачасини ёки унинг қийматини ўтайди. Ҳайвоннинг қиймати эвазига ва мусулмон тарафидан бўлганида хамр ёки чўчқа эвазига мукотаба ақди фосид бўлади.

وَصَحَّ لِلْمُكَاتِبِ الْبَيْعُ وَالشِّرَاءُ وَالسَّفَرُ وَإِنْجَاحُ أَمْتِهِ وَكِتَابَةُ قِتَهِ وَلَهُ وَلَوْهُ إِنْ أَذَى بَعْدَ عِنْقِهِ وَلِسَيِّدِهِ إِنْ أَذَى
قَبْلَهُ،

Мукотабнинг олди-сотдиси, сафарга чиқиши, чўрисини никоҳлаши ва қулини мукотаба қилиши саҳихдир. У озод бўлгач унинг мукотаби эвазни адо қилса, унинг валоси мукотабга бўлади. У озод бўлмасдан аввал унинг мукотаби эвазни адо қилса, унинг валоси эгага бўлади.

لَا تَرْوُجُهُ وَلَا هِبَّةٌ وَلَوْ بِعَوْضٍ وَلَا تَصَدُّفٌ إِلَّا بِسِيرٍ وَتَكْفُلٌ وَإِقْرَاضٌ وَإِعْتَاقٌ عَبْدٌ وَبَيْعٌ نَفْسٌ عَبْدٌ مِنْهُ
وَإِنْكَاحٌ،

Мукотабнинг уйланиши, эваз билан бўлса ҳам ҳиба қилиши, озгинадан ташқари садақа қилиши, кафил бўлиши, эазсиз пул бериши, қулини озод қилиши, қулини айни ўша қулнинг ўзига сотиши ва эркак қулини уйлантириши саҳих эмас.

وَالْأَبُ وَالْوَصِيُّ فِي رَقِيقِ الصَّغِيرِ كَالْمُكَاتِبِ،

Ота ва васий кичик ёшли боланинг қули борасида мукотаб каби тасарруф қилишлари саҳихдир.

وَإِذَا عَجَزَ عَنْ أَدَاءِ بَخْمٍ إِنْ كَانَ لَهُ وَجْهٌ سَيَصِلُّ إِلَيْهِ لَا يُعَجِّزُ الْحَاكِمُ وَيُمْهِلُهُ إِلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ وَإِلَّا عَجَزَهُ
وَفَسَخَهَا بِطَلْبِ سَيِّدِهِ أَوْ سَيِّدُهُ بِرِضَاهُ وَعَادَ رِفْهُ، وَمَا فِي يَدِهِ لِسَيِّدِهِ،

Мукотаб навбатдаги тўловни адо қилишга ожиз бўлганида, агар унинг тезда келадиган жойи бўлса, ҳоким уни ожиз деб ҳукм қилмайди ва унга уч кун муҳлат беради. Бундай бўлмаса, уни ожиз деб ҳукм қиласди ва эгасининг талаби ила ёки эгаси мукотабнинг розилиги ила мукотаба акдини фасх қиласди. Бунда унинг қуллиги қайтади ва топган нарсаси эгасига бўлади.

فَإِنْ ماتَ قُضِيَ الْبَدْلُ مِنْ مَالِهِ وَحْكِمَ بِمَوْتِهِ حُرَّاً وَالْأَرْثُ مِنْهُ وَعَتَقَ بَنِيهِ وَلِدُوا فِي كِتَابِتِهِ أَوْ شَرَاهُمْ أَوْ كُوتِبَ
هُوَ وَابْنُهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا بِمَرْأَةٍ،

Агар у вафот этса, эваз унинг молидан ўталади, унинг хур холида вафот этгани ва ундан меросхўрлари мерос олишлари ҳақида хукм қилинади. Эваз ўталгач мукотаблик вақтида туғилган болалари, сотиб олган болалари ва катта бўлса ҳам, кичик бўлса ҳам ўзи билан битта мукотаба ақдида бўлган боласи озод бўлади.

وَطَابَ لِسَيِّدِهِ إِنْ أَدَى إِلَيْهِ مِنْ صَدَقَةٍ فَعَجَزَ،

Мукотаб эвазни ўташдан ожиз холида олган садақасидан ўз эвазини ўтаса, эгага ўша эваз пок бўлади.

وَلَا تَنْفَسِحُ بِمَوْتِ السَّيِّدِ وَأَدَى الْبَدَلَ إِلَى وَرَثَتِهِ عَلَى تُحُومِهِ وَإِنْ أَعْتَقَهُ بَعْضُهُمْ لَا يَصِحُّ وَإِنْ أَعْتَقُوهُ عَتَقَ
مَجَانًا.

Эганинг вафоти ила мукотаба ақди фасх бўлмайди ва эвазни унинг меросхўрларига эга ила келишилган суратда ўтайди. Мукотабни меросхўрларнинг баъзиси озод қилса, сахих бўлмайди. Агар барчалари озод қилсалар, эвазсиз озод бўлади.

كِتَابُ الْأَيْمَانِ

هِيَ ثَلَاثٌ فَحِلْفُهُ عَلَى فِعْلٍ أَوْ تَرِكٍ مَاضٍ كَادِبًا عَمْدًا عَمُوشٌ يَأْتِمُ بِهِ، وَظَانَّا أَنَّهُ حَقٌّ وَهُوَ ضِدُّهُ لَعْنُ

يُرْجِحُ عَفْوُهُ، وَعَلَى آتٍ مُنْعِقَدَةٌ. وَكَفَرَ فِيهِ فَقَطْ إِنْ حَنَثَ وَلَوْ سَهْوًا أَوْ كَرْهًا، حَلَفَ أَوْ حَنَثَ.

ҚАСАМЛАР КИТОБИ

Қасам уч турлидир, аввалгиси: ўтган замондаги қилган ёки қилмаган ишини қасдан ёлғон ила қасам ила ичади. Бу ғамус қасам бўлиб, бундай қасам ила гуноҳкор бўлади. Иккинчиси: ҳақ эканлигига ғолиб гумон ила қасам ичади, воқеълик эса бунинг зидди бўлади. Бундай қасам лағвдир, авф этилишидан умид қилинади. Учинчиси: келажакдаги ишга қасам ичади. Бу қасам боғланган қасамдир. Фақат шу турдаги қасамни бузсагина, каффорат ўтайди. Бунда қасамни ичаётганида ёки бузаётганида ёдидан кўтарилиш ёки мажбурланиш эътиборга олинмайди.

وَالْقَسْمُ بِاللَّهِ أَوْ بِاسْمٍ مِنْ أَسْمَائِهِ كَالرَّحْمَنْ: وَالرَّحِيمْ وَالْحَقِّ أَوْ بِصِفَةٍ يُخْلِفُ هَا مِنْ صِفَاتِهِ كَعِزَّةِ اللَّهِ وَجَلَالِهِ
وَكَبِيرَيَاهِ وَعَظَمَتِهِ وَقُدْرَتِهِ لَا يَعْيِرُ اللَّهُ كَالَّبِيِّ وَالْقُرْآنِ وَالْكَعْبَةِ وَلَا يُخْلِفُ هَا عُرْفًا كَرْهُتِهِ وَعِلْمِهِ وَرِضَائِهِ
وَغَضَبِهِ وَسَخَطِهِ وَعَذَابِهِ.

Қасам Аллоҳ лафзи ила, Роҳман, Роҳийм ва Ҳаққ каби исмларидан бири ила, Аллоҳ таолонинг қасам ичиладиган иззати, жалоли, кибриёси, азамати ва қудрати каби сифатларидан бири ила бўалди. Набий, Қуръон, Каъба каби Аллоҳдан бошқа билан ва раҳмати, илми, ризоси, ғазаби, аччиғи ва азоби каби урфда қасам ичилмайдиган сифатлари ила қасам бўлмайди.

وَقَوْلُهُ لَعَمْرُ اللَّهُ وَإِيمُنُ اللَّهُ وَعَهْدُ اللَّهُ وَمِيثَاقُهُ وَأَقْسِمُ وَأَحْلَفُ وَأَشْهَدُ وَإِنْ لَمْ يَقُلْ بِاللَّهِ وَعَلَيَّ نَذْرٌ أَوْ يَمِينٌ أَوْ
عَهْدٌ وَإِنْ لَمْ يُضْفِ إِلَى اللَّهِ وَإِنْ فَعَلَ كَذَا فَهُوَ كَافِرٌ وَإِنْ لَمْ يَكُفُرْ عَلَقَهُ يَمَاضٍ أَوْ آتٍ وَسُوْكَنْدِ مِيْخُورْمِ بِخُدَا
قَسْمٌ.

“Лаъамруллоҳи”, “Ваймуллоҳи”, “Аллоҳнинг аҳди ила...”, “Аллоҳнинг мийсоқи ила...” лафзларини айтиши, “қасамки”, “қасам ичаманки”, “...ила

гувоҳлик бераманки” деб қасам ичганида Аллоҳ лафзини айтмаса ҳам, “зиммамга назр”, “зиммамга қасам”, “зиммамга аҳд” деганида “Аллоҳ учун” лафзини айтмаса ҳам, шунингдек ўтган ёки келаси замонга боғлаб туриб фалон нарсани қилса у кофир эканлигини айтиши, бу ила кофир бўлмаса ҳам, ва “Савканд михўрем баҳудой” дейиши қасамдир.

وَحَمَّا وَحَقِّ اللَّهِ وَحْرَمَتُهُ وَسَوْكَنْدُ خُورَمْ بَجْدَاهَا بِطَلَاقِ زَنْ وَإِنْ فَعَلَهُ فَعَلَيْهِ عَصْبَيْهُ أَوْ سَخَطُهُ أَوْ لَعْنَتُهُ أَوْ أَنَا زَانٍ أَوْ سَارِقٌ أَوْ شَارِبٌ حَمْرٌ أَوْ آكِلُ رِبًا لَا .

“Ҳаққан”, “Аллоҳнинг ҳаққи”, Аллоҳнинг хурмати”, “савканд хўрам бо Худойа ба талоқи зан” дейиши, фалон ишни қилса, унга Аллоҳнинг ғазаби ёки аччиғи ёки лаънати бўлишини айтиши, “фалон ишни қилсан, мен зинокорман”, “ӯғриман”, “ароқхўрман” ёки “рибохўрман” дейиши қасам эмас.

وَحُرُوفُ الْقَسَمِ الْوَأُو وَالْبَاءُ وَالثَّاءُ، وَقَدْ تُضَمِّرُ كَ اللَّهِ لَا فَعْلُهُ .

Қасам ҳарфлари ب، و، و ва слардир. мисолидагига ўхшаб қасам ҳарфи гоҳида беркитилган бўлади.

وَكَفَارُهُ عِنْقُ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ كَمَا هُمَا فِي الظِّهَارِ أَوْ كِسْوَتُهُمْ لِكُلِّ ثُوبٍ يَسْتُرُ عَامَةً بَدَنِهِ فَلَمْ تَجِزِ السَّرَّاوِيلُ، فَإِنْ عَجَزَ عَنْهَا وَفْتَ الْأَدَاءِ صَامَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَلَاَ وَمَ تَجِزُ بِلَا حِنْثٍ .

Қасамнинг каффороти, зиҳорнинг каффоратидаги каби, қул озод қилиш ёки ўнта мискинни тўйдиришдир. Ёки ўнта мискинга баданининг умумий қисмини тўсувчи кийим кийдиришдир. Белидан пастга қараб тўсувчи кийимнинг ўзи жоиз эмас. Агар каффоратни адo этиш пайтида

юқоридаги нарсалардан ожиз бўлса, кетма-кет уч кун рўза тутади. Каффорат ўташ фақат қасам бузилгачгина жоиз бўлади.

وَمَنْ حَلَفَ عَلَىٰ مَعْصِيَةٍ كَعَدَمِ الْكَلَامِ مَعَ أَبَوِيهِ حَنِثَ وَكُفَّرَ، وَلَا كَفَّارَةً فِي حَلِيفٍ كَافِرٍ وَإِنْ حَنِثَ مُسْلِمًا.

Ким ота-онасига гапирмаслик каби маъсиятга қасам ичса, қасамини бузади ва каффорат ўтайди. Кофирнинг қасамида, агар мусулмон ҳолида қасамини бузса ҳам, каффорат йўқдир.

وَمَنْ حَرَمَ مِلْكَهُ لَا يَحْرُمُ عَلَيْهِ وَإِنْ اسْتَبَاحَهُ كَفَرَ، وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا مُطْلَقًا أَوْ مُعَلَّقًا بِشَرْطٍ يُرِيدُهُ كَ: إِنْ قَدِيمٌ عَائِبٌ، فَوْجَدَ وَفَىٰ، وَمَمَا لَمْ يُرِيدُهُ كَ: إِنْ زَيْتُ، وَفَىٰ أَوْ كَفَرَ ، وَهُوَ الصَّحِيحُ.

Ким ўз мулкини ўзига ҳаром қилса, у унга ҳаром бўлмайди. Қачонки ўша мулкини мубоҳ қилса, каффорот ўтайди. Ким мутлақ ёки ўзи ирода қилган шартга боғлаб назр қилса, масалан “агар ғойиб одамим ҳозир бўлса” деганга ўхшаб, сўнгра ўша нарса вужудга келса, айтганига вафо қилади. Агар ўзи ирода қилмаган нарсага боғлаб назр қилса, масалан “агар зино қилсан” деганга ўхшаб, вафо қилади ёки каффорат ўтайди. Мана шуниси сахихдир.

فَصَلٌْ فِي الْحَلِيفِ فِي الْفِعْلِ
أَوِ التَّرْكِ مِنَ الدُّخُولِ وَالْخُروْجِ وَغَيْرِهِمَا

مَنْ حَلَفَ لَا يَدْخُلُ بَيْتًا يَحْنَثُ بِدُخُولِ صُفَّةٍ، لَا الْكَعْبَةُ أَوْ مَسْجِدٌ أَوْ بِيَعَةٍ أَوْ كَنِيسَةٍ أَوْ دِهْلِيزٌ أَوْ ظَلَّةٌ بَابٌ دَارٌ كَمَا فِي لَا يَدْخُلُ دَارًا فَدَخَلَ دَارًا خَرِيَّةً.

КИРИШ, ЧИҚИШ КАБИ ҚИЛИШГА ЁКИ ТАРК ЭТИШГА ВА БОШҚА НАРСАЛАРГА ҚАСАМ ИЧИШ ҲАҚИДА

Үйга кирмасликка қасам ичгач, суфлага кириши или қасами бузилади. Ҳовлига кирмасликка қасам ичгач, хароб ҳовлига кирганида қасами бузилмаганидаги каби Каъбага, масжидга, черковга, канисага ёки даҳлизга ёхуд ҳовли эшигининг соябони остига кирса, қасами бузилмайди.

وَفِي هَذِهِ الدَّارِ يَجْنَتُ إِنْ دَخَلَهَا مُنْهَدِمَةً صَحْرَاءً أَوْ بَعْدَمَا بَيْتُ أُخْرَى أَوْ وَقَفَ عَلَى سَطْحِهَا ، وَقِيلَ فِي عُرْفِنَا لَا يَجْنَتُ ، كَمَا لَوْ جَعَلْتُ مَسْجِدًا أَوْ حَمَامًا أَوْ بُسْتَانًا أَوْ دَخَلَهَا بَعْدَ هَدْمِ الْحَمَامِ وَكَهْذَا الْبَيْتِ وَدَخَلَهُ مُنْهَدِمًا صَحْرَاءً أَوْ بَعْدَمَا بَيْتِيَ آخَرَ أَوْ هَذِهِ الدَّارِ فَوَقَفَ فِي طَاقِ الْبَابِ لَوْ أُعْلِقَ كَانَ خَارِجًا أَوْ لَا يَسْكُنُهَا وَهُوَ سَاكِنُهَا أَوْلًا يَلْبِسُهُ وَهُوَ لَا يَلْبِسُهُ ، أَوْلًا يَرْكَبُهُ وَهُوَ رَاكِبُهُ ، فَأَخَذَ فِي النُّقلَةِ وَنَزَعَ وَنَزَلَ بِالْمُكْثِ ، أَوْلًا يَدْخُلُ ، فَقَعَدَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَجْنِجْ ثُمَّ يَدْخُلَ .

“Мана бу ҳовлига кирмайман” деб қасам ичгач, у бузилиб текисликка айланганда ёки ўша ерда қайтадан бошқаси қурилганда кирса ёки ўша ҳовлининг томида турса, қасами бузилади. “Бизнинг урфимизда бу ҳолатда қасами бузилмайди” деб ҳам айтилган. Шунингдек ўша ҳовлини масжидга, ҳаммолга, боғга ёки уйга айлантирганда ёки ўша ерга ҳаммол бузилгач кирса қасамхўр бўлмайди. “Мана бу уйга кирмайман” деб қасам ичгач, у бузилиб текисликка айланганда ёки ўрнига бошқа уй қурилганда кирса, ёки “мана шу ҳовлига кирмайман” деб қасам ичгач, эшикни ёпса ташқарида қоладиган ҳолда эшик остонасида турса, ёки маскан тутган ҳолида “маскан тутмайман”, кийиб турган ҳолида “кимайман” ва миниб турган ҳолида “минмайман” деб қасам ичгач дарҳол кўча бошласа, дарҳол еча бошласа ва дарҳол минишдан туша бошласа, қасами бузилмайди. Ҳовлига кирмасликка қасам ичгач, унда ўтиrsa, қасами бузилмайди. Аммо, ўша ҳовлидан чиқиб, қайта кирса, қасами бузилади.

وَفِي لَا يَسْكُنُ هَذِهِ الدَّارَ لَا بُدَّ مِنْ خُرُوجِهِ بِأَهْلِهِ وَمَنَاعِهِ أَجْمَعَ ، حَتَّى يَجْنَتُ بِوَتِدٍ بَقِيَ بِخَلَافِ الْمِصْرِ وَالْقَرْيَةِ .

“Бу ҳовлини маскан тутмайман”, деб қасам ичганида, шаҳар ва қишлоқ

борасида шундай қасам ичганидагига хилоф ўлароқ, барча ахли ва нарсалари билан чиқиши лозим. Агар ўша ҳовлида қолган бир дона қозик қолса ҳам, қасами бузилади.

وَحِنْثٌ فِي لَا يَخْرُجُ لَوْ حُمْلًا وَأَخْرِجَ بِأَمْرِهِ، لَا إِنْ أُخْرِجَ بِلَا أَمْرِهِ مُكْرِهًا أَوْ رَاضِيًّا، وَمِثْلُهُ لَا يَدْخُلُ أَقْسَامًا وَحُكْمًا، وَلَا فِي لَا يَخْرُجُ إِلَّا إِلَى جَنَّةٍ، إِنْ خَرَجَ إِلَيْهَا ثُمَّ أَتَى إِلَى أَمْرٍ آخَرَ.

Чиқмасликка қасам ичгач уни бирор ўзининг буюруғига биноан күтариб чиқарса, қасами бузилади. Унинг буюруғисиз, мажбурлаб ёки розилиги ила чиқарса, қасами бузилмайди. Кирмасликка ичилган қасамҳам қисмлари ва ҳукмларида чиқмасликка ичилган қасам кабидир. Фақатгина жанозага чиқиш ҳақидаги қасамда, жаноза учун чиқиб, кейин бошқа ишга борса, қасами бузилмайди.

وَحِنْثٌ فِي لَا يَخْرُجُ إِلَى مَكَّةَ فَخَرَجَ يُرِيدُهَا وَرَجَعَ، لَا فِي لَا يَأْتِيهَا حَتَّى يَدْخُلَهَا. وَذَهَابُهُ كَخُرُوجِهِ فِي الْأَصَحِّ، وَفِي لَيَالِيَّنَ مَكَّةَ وَمُمْيَّزَهَا، لَا يَحْنَثُ إِلَّا فِي آخِرِ حَيَاتِهِ.

Маккага чиқмаслик ҳақидаги қасамда уни кўзлаб чиқса ва ортига қайтса, қасами бузилади. Маккага келмаслик ҳақидаги қасамда то унга кирмагунича қасами бузилмайди. Бориши ҳақидаги қасам ҳам, энг саҳих қавлга биноан, чиқиши ҳақидагига ўхшашдир. “Албатта Маккага келаман”, деб қасам ичганида ҳаётининг охиридагина қасами бузилади.

وَحِنْثٌ فِي لَيَالِيَّنَهُ غَدَّا إِنْ اسْتَطَاعَ، إِنْ لَمْ يَأْتِهِ بِلَا مَانِعٍ كَمَرَضٍ أَوْ سُلْطَانٍ وَدُّنْيَةَ الْحَقِيقَةِ.

“Агар қодир бўлсам, эртага албатта унинг олдига бораман” деб қасам ичганида беморлик ёки султон каби монеъ бўлмаса ҳам бормаса, қасамхўр бўлади. “Ҳақийқий Аллоҳ берувчи қодирликни ният қилгандим” деса, диённатан тасдиқ қилинади.

وَشُرِطَ لِلْبَرِّ فِي لَا تَخْرُجُ إِلَّا بِإِذْنِهِ لِكُلِّ خُرُوجٍ إِذْنُ، لَا فِي إِلَّا أَنْ آذَنَ، وَلِلْحِنْثِ فِي إِنْ خَرَجْتِ، وَإِنْ ضَرَبَتِ لِمُرِيدَةِ خُرُوجٍ أَوْ ضَرَبَ عَبْدٌ فِعْلُهُمَا فَوْرًا، وَفِي إِنْ تَغَدَّيْتُ بَعْدَ تَعَالَ تَغَدَّ مَعِي، تَغَدِّيْهِ مَعَهُ، وَكَفَى مُطْلَقُ التَّغَدِّي إِنْ ضَمَّ الْيَوْمَ.

Хотини унинг изнисиз чиқмаслиги ҳақидаги қасамда қасами рўёбга чиқиши учун хотинининг ҳар бир чиқишида унинг изн шарт бўлади. Аммо, “фақат изн берганимдагина чиқасандан” деб қасам ичганида бу нарса шарт эмас. Чиқишни ва қулни уришни ирода қилган хотинига “чиқсанг” ёки “урсанг”, деб қасам ичганида қасами бузилиши учун хотини ўша ишни дархол қилиши шартдир. Бир киши “кел, мен билан тушлик қил” деб қасам ичганида, “тушлик қилсам”, деб қасам ичса, қасами бузилиши учун у ўша инсон билан тушлик қилиши шартдир. Бу ҳолатда ўша қасамига “буғун” лафзини қўшса, қасами бузилиши учун мутлоқ тушлик қилиши кифоя қиласди.

وَمَرْكُبُ الْمَأْدُونِ لَيْسَ لِمَوْلَاهُ فِي حَقِّ الْحَلِيفِ، إِلَّا إِذَا لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ دَيْنٌ مُسْتَعْرِقٌ، وَنَوَاهُ.

Изн берилган қулнинг маркабини миниш “эгасининг маркабини минмаслик” борасида қасамни бузмайди. Аммо, ўша изн берилган қул ўз нархидан ёки ундан кўра кўпроқ микдордаги қарзга ботмаган бўлса ёки қасам ичилганда ўша маркабни ҳам ният қилинган бўлса, қасам бузилади.

وَيُقَيِّدُ الْأَكْلُ مِنْ هَذِهِ النَّخْلَةِ بِشَمْرِهَا، وَهَذَا الْبُرِّ بِأَكْلِهِ قَضِيْمًا، وَهَذَا الدَّقِيقِ بِأَكْلِ خُبْزِهِ، فَلَا يَحْنَثُ لَوِ اسْتَفَهَ كَمَا هُوَ، وَأَكْلُ الشَّوَاءِ بِاللَّحْمِ، وَالظَّبْحُ بِمَا طُبَحَ مِنَ اللَّحْمِ، وَالرَّأْسُ بِرَأْسِ يُكَبِّسٍ فِي التَّنَانِيرِ وَيُبَاعُ فِي مِصْرِهِ، وَالشَّحْمُ بِشَحْمِ الْبَطْنِ، وَالْجَبْرُ بِجَبْرِ الْبُرِّ وَالشَّعِيرِ، لَا خُبْزُ الْأَرْزِ بِلَدِ لَا يُعْتَادُ، وَالْفَاكِهَةُ بِالتُّفَقَاحِ وَالْمِشْمِشُ وَالْبِطِّيخُ، لَا العَيْبُ وَالرُّمَانُ وَالرُّطَبُ وَالقِنَاءُ وَالْحَيْنَارُ. وَالشُّرُبُ مِنْ نَهْرِ بِالْكَرْعِ مِنْهُ، فَلَا يَحْنَثُ لَوِ شَرَبَ مِنْهُ بِإِنَاءٍ، بِخِلَافِ الْحَلِيفِ مِنْ مَائِهِ.

“Мана бу хурмо дарахтидан” деб қасам ичганида, қасами ўшанинг мевасидан, “мана бу буғдойни” деб қасам ичганида, қасами унинг ўзини

тишлаб ейишга, “мана бу унни» деб қасам ичганида, қасами унинг нонини ейишга қайдланаган бўлади. Унни ўша борича еса қасами бузилмайди. “Қовурмани есам” деб қасам ичганида, қасами гўштга, “тобийх есам” деб қасам ичганида, қасами гўштдан тайёрланган таомга, “калла есам” деб қасам ичганида, қасами ўз юртида оловда пиширилиб, бозорда сотиладиган каллага, “чарви” деб қасам ичганида, қасами қориндан чиқадиган ёғга, “нон” деб қасам ичганида, қасами буғдой ва арпа нонга қайдланган бўлади. Ушбу икки нондан бошқа нонга одатланмаган юртларда қасами гуруч нонга боғлиқ бўлмайди. “Фокиҳа” деб қасам ичганида, қасами олма, ўриқ ва қовунга қайдланаган бўлади. Узум, анор, хўл хурмо, тарра ва бодрингларга эмас. “Анҳордан ичиш” деб қасам ичганида, “унинг сувидан” дегандагига хилоф ўлароқ, анҳордан оғиз билан ичишга қайдланагн бўлади. Идишга олиб ичса, қасами бузилмайди.

وَتَخْلِيفُ الْوَالِي رَجُلًا لِيُعْلَمَهُ بِكُلِّ دَاعِرٍ أَتَى بِحَالٍ وَلَا يَتَّهِ.

Волийнинг бир кишига ҳар бир келган фосиқни билдириб туриш учун ичирган қасами унинг волийлик ҳолати или қайдланган бўлади.

وَالضَّرْبُ وَالْكِسْوَةُ وَالْكَلَامُ وَالدُّخُولُ عَلَيْهِ بِالْحَيَاةِ لَا الْغُسْلِ.

Шунингдек, ғуслга хилоф ўлароқ, уриш, кийинтириш, гапириш ва бирортанинг олдига кириш ўшанинг ҳаёти билан қайдлангандир.

وَالْقَرِيبُ إِمَّا دُونَ الشَّهْرِ فِي لَيْقِضِيَّنَ دَيْنَهُ إِلَى قَرِيبٍ وَالشَّهْرُ بَعِيدٌ.

“Албатта, қарзимни яқинда ўтайман” деб қасам ичганида, бир ойдан камга қайдланади. “Узок” лафзи бир ой или қайдланади.

وَمَا اصْطُبَعَ بِهِ فَإِدَامٌ وَكَذَا الْمِلْحُ لَا الشِّوَاءُ.

Нонни ботириб ейдиган нарсалар (қасам борасида) нонхўрак ҳисобланади, шунингдек туз ҳам. Қовурилган нарсалар эмас.

لَا يَحْنَثُ فِي لَا يَأْكُلُ مِنْ هَذَا الْبُسْرِ فَأَكَلَهُ رُطْبًا أَوْ مِنْ هَذَا الرُّطْبِ أَوْ اللَّبَنِ فَأَكَلَهُ تَمْرًا أَوْ شِيرًا، أَوْ بُسْرًا فَأَكَلَ رُطْبًا، أَوْ لَحْمًا فَأَكَلَ سَمَّاً، أَوْ لَحْمًا أَوْ شَحْمًا فَأَكَلَ أَلْيَةً، وَلَا فِي لَا يَسْتَرِي رُطْبًا، فَاسْتَرَى كِبَاسَةً بُسْرٍ فِيهَا رُطْبٌ.

“Бу ҳом хурмони емайман” деб қасам ичгач, уни пишганда еса ёки “мана бу пишган хурмодан емайман” ва “мана бу сутдан емайман” деб қасам ичгач, қуриган хурмони ёки сузмани еса, қасами бузилмайди. Ёки ҳом ҳолида емасликка қасам ичгач, пишганидан кейин еса ва “гўшт емайман” деб қасам ичгач, балиқ еса, қасами бузилмайди. “Гўшт ва ҷарви емайман” деб қасам ичган одам думба еса ҳам, қасами бузилмайди. Шунингдек пишган хурмо сотиб олмасликка қасам ичгач, бир шингил ҳом ҳурмо сотиб олса-ю, унинг ичида пишгани ҳам бўлса, қасами бузилмайди.

وَحَبَثَ لَوْ حَلَفَ لَا يَأْكُلُ رُطْبًا أَوْ بُسْرًا أَوْ لَا رُطْبًا وَلَا بُسْرًا فَأَكَلَ مُذَبِّيًّا أَوْ لَا يَأْكُلُ لَحْمًا فَأَكَلَ كِبِدًا أَوْ كَرِشًا أَوْ لَحْمَ حِنْزِيرٍ أَوْ إِنْسَانٍ.

“Ҳом ҳурмо ҳам, пишган ҳурмо ҳам емайман” деб қасам ичгач, чала пишган ҳурмо еса, қасами бузилади. “Гўшт емайман” деб қасам ичгач, жигар ёки қорин ёки чўчқа гўшти ёки инсон гўштини еса, қасами бузилади.

وَالْغَدَاءُ الْأَكْلُ مِنْ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى الظُّهُرِ، وَالْعَشَاءُ مِنْهُ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ، وَالسَّحُورُ مِنْهُ إِلَى الْفَجْرِ.

(Араб тилидаги) “Fado” лафзи тонг отгандан пешингача бўлган вақтда таом ейишни, “ъашаа” лафзи пешиндан кечанинг ярмигача бўлган вақтда

таом ейишни, “сухуур” кечанинг ярмидан тонг отгунча бўлган вақтда таом ейишни англатади.

وَفِي إِنْ لِيْسْتُ أَوْ أَكَلْتُ أَوْ شَرِبْتُ وَنَوْى مُعَيَّنًا لَمْ يُصَدِّقْ أَصْلًا، وَلَوْ ضَمَّ ثُوبًا أَوْ طَعَامًا أَوْ شَرَابًا دُيْنَ.

“Кийсам, есам ёки ичсам...” деб қасам ичгач “муайян нарсани ният қилган эдим” деса, асло тасдиқланмайди. Агар кийим, таом ёки шароб сўзларини қўшган бўлса, диёнат жиҳатидан тасдиқланади.

وَتَصَوَّرِ الْبَرِّ شَرْطٌ صِحَّةُ الْحَلِفِ خِلَافًا لِأَيِّ يُوسُفَ،

Қасамнинг сахих бўлиши учун, Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳга хилоф ўлароқ, унинг амалга ошишининг мумкинлиги тасаввурга сифиши шартдир.

فَمَنْ حَلَفَ: لَاَشْرَبَنَ مَاءَ هَذَا الْكُوْزِ الْيَوْمَ وَلَاَمَاءَ فِيهِ أَوْ كَانَ فَصُبَّ فِي يَوْمِهِ لَا يَخْتَنُ، وَإِنْ أَطْلَقَ عَنِ الْوَقْتِ فَكَذَّا فِي الْأَوَّلِ دُونَ الثَّانِيِّ.

Шу сабабдан бирор киши “бугун мана бу кўзадаги сувни, албатта, ичаман” деб қасам ичгач, унда сув бўлмаса ёки суви бўлса ҳам ўша куни тўкиб ташланган бўлса, қасами бузилмайди. Шу қасамида вақтни мутлоқ айтган бўлса, кўзада сув бўлмаса, қасами бузилмайди, сув бўлиб тўкиб ташланган бўлса, қасами бузилади.

وَفِي نَحْوِ لِيَصْعَدَنَ السَّمَاءَ أَوْ لِيَقْلِبَنَ هَذَا الْحَجَرَ ذَهَبًا أَوْ لِيَقْتُلَنَ قُلَانًا عَالَمًا بِمَوْتِهِ اَنْعَقَدَ لِتَصَوَّرِ الْبَرِّ وَحَنِّثَ لِلْعَجْزِ، وَإِنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلَا.

Осмонга албатта күтарилиши, мана бу тошни олtingа айлантириши ёки вафот топганини била туриб фалончини албатта ўлдириши ҳақидаги ичган қасамида, ўша ишларнинг амалга ошиши тасаввурга сиққани учун, қасами боғланади ва унга амал қилишдан ожиз бўлгани учун, қасами бузилади. Агар ўлдиришга қасам ичган одами вафот топганини билмаган бўлса, қасами бузилмайди.

وَمَدُّ شَعْرِهَا وَخَنْفُهَا: وَعَصْهَا كَضْرِهَا، وَقُطْنُ مَلَكُه بَعْدَ إِنْ لَبِسْتُ مِنْ عَزْلِكِ فَهَدْيٍ فَعَزَّلَتُهُ وَنَسِجَ
وَلِبِسَ هَدْيٍ، وَخَاتَمُ ذَهَبٍ خُلِيٌّ لَا خَاتَمٌ فِضَّةٌ، وَعِنْدَهُمَا عِقْدٌ لُؤْلُؤٌ لَمْ يُرَصَّعْ خُلِيٌّ ، وَبِهِ يُفْتَى.

Қасам борасида аёл кишининг сочидан тортиш, бўғиш ёки тишлаш уни уриш кабидир. Бирор аёлга “сен йигирган нарсани кийсам ҳадийдир”, дегач, қасам ичган киши пахтага эга бўлса, ўша аёл ундан ип йигирса, сўнгра ўша ипдан кийим тикилгач, қасам ичган киши уни кийса, кийим ҳадий бўллади. Тилло узук зийнатдир, кумуш узук эмас. Икковларининг назларида, тақинчоққа қадалмаган луълуъ шодаси зийнатдир, шу ила фатво берилади.

وَمَنْ حَلَفَ لَا يَنَامُ عَلَى هَذَا الْفِرَاشِ فَنَامَ عَلَى قِرَامٍ فَوْقَهُ حَبَّثَ، لَا مَنْ جَعَلَ فَوْقَهُ فِرَاشًا آخَرَ أَوْ حَلَفَ
لَا يَجْلِسُ عَلَى الْأَرْضِ فَجَلَسَ عَلَى بِسَاطٍ أَوْ حَصِيرٍ.

Бирор киши ушбу тўшак устида ухламаслик ҳақида қасам ичса ва унинг тўшалган чойшаб устида ухласа, қасами бузилади. Унинг устига бошқа тўшак солиб ухласа ёки ерга ўтирмаслик ҳақида қасам ичгач, гилам ёки бўйра устига ўтирса, қасами бузилмайди.

وَلَوْ حَالَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا لِيَاسِهُ حَبَّثَ، كَمْ حَلَفَ لَا يَجْلِسَ عَلَى هَذَا السَّرِيرِ فَجَلَسَ عَلَى بِسَاطٍ فَوْقَهُ،
بِخَلَافِ جُلُوسِهِ عَلَى سَرِيرٍ آخَرَ فَوْقَهُ.

Агар у билан ер орасида кийими тўсиқ бўлса, худди мана бу сўрининг устига ўтирмаслик ҳақида қасам ичгач, унинг устидаги гиламга ўтирганида қасами бузилганидек, қасами бузилади. Аммо, ўша сўрининг устига бошқа сўрини қўйиб, сўнра унинг устига ўтирса, қасами бузилмайди.

وَلَا يَفْعُلُهُ يَقْعُ عَلَى الْأَبْدِ، وَيَفْعُلُهُ عَلَى فِعْلِهِ مَرَّةً.

Бир ишни қилмасликка қасам ичса, абадийликка воқеъ бўлади. Бир ишни қилишга қасам ичса, уни бир марта қилишга боғлиқ бўлади.

وَبِ عَلَى الْمَشْيِ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ أَوْ إِلَى الْكَعْبَةِ يَجِبُ حَجُّ أَوْ عُمْرَةً مَشْيًا، وَيَجِبُ دَمْ إِنْ رَكِبَ، وَلَا شَيْءٌ بِ عَلَى الْحُرُوجِ أَوِ الدِّهَابِ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ أَوْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَوِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

“Байтуллоҳга пиёда бориш менинг зиммамга” ёки “Каъбага пиёда бориш менинг зиммамга” деса, пиёда ҳаж ёки умра қилиш вожиб бўлади. Агар бунда улов минса, жонлик сўйиш вожиб бўлади. “Байтуллоҳга чиқиш ёки бориш менинг зиммамга” ёки “Маккага чиқиш ёки бориш менинг зиммамга” ёки “Ҳарамга чиқиш ёки бориш менинг зиммамга” ёки “Масжидул Ҳаромга чиқиш ёки бориш менинг зиммамга” ёки “Сафо ва Марвага чиқиш ёки бориш менинг зиммамга” деса, унга ҳеч нарса лозим бўлмайди.

لَا يَعْتِقُ عَبْدٌ قِيلَ لَهُ إِنْ لَمْ أَحْجَّ الْعَامَ فَأَنْتَ حُرُّ فَشِهِداً بِنَحْرِهِ بِكُوفَةَ.

Бир қулга “бу йил ҳаж қилмасам, сен ҳурсан” дейилгач, икки эр гувоҳ эганинг Куфа шаҳрида қурбонлик сўйгани ҳақида гувоҳлик берсалар, озод бўлмайди.

وَحَنَثَ بِصَوْمٍ سَاعَةً فِي لَا يَصُومُ لَا لَوْ ضَمَّ يَوْمًا أَوْ صَوْمًا حَتَّى يَتَمَّ يَوْمًا. وَبِرَجْعَةٍ فِي لَا يُصَلِّي، لَا إِيمَانًا

دۇنەها، وَلَوْ صَمَّ صَلَّاً فَيُشَفِّعُ، لَا بِأَقْلَ.

Рўза тутмаслик ҳақида қасам ичганида, бир муддат рўза тутиш ила қасами бузилади. Агар қасамига “кун” ёки “комил рўза” сўзини қўшиб айтган бўлса, тўлиқ бир кун тутмагунича қасами бузилмайди. Намоз ўқимаслик ҳақидаги қасамда бир ракъат намоз ўқиш ила қасами бузилади. Ундан ками ила бузилмайди. қасамига “комил намоз” сўзини қўшса, икки ракъат намоз ўқиш ила қасами бузилади. Ундан ками ила бузилмайди.

وَبِوَلَدٍ مَيِّتٍ فِي إِنْ وَلَدْتِ فَأَنْتِ كَذَا، وَعَنَقَ الْحُمَّى فِي إِنْ وَلَدْتِ فَهُوَ حُرُّ، إِنْ وَلَدْتُ مَيِّتًا ثُمَّ حَيًّا. وَفِي
لَيْقَضِيَّنَّ دِينَهُ الْيَوْمَ وَقَضَاهُ رُؤوفًا أَوْ نَبَهْرَجَةً أَوْ مُسْتَحِقَّةً أَوْ بَاعِهُ بِهِ شَيْئًا وَقَبَضَهُ بَرَّ. وَلَوْ كَانَ سَتُوقَةً أَوْ
رُصَاصًا أَوْ وَهَبَ لَهُ، لَا .

“Агар туғсанг, сен фалонсан” деб қасам ичганда, ўлиқ бола туғиши ила қасами бузилади. “Агар туғсанг, ўша бола хурдир” дегач, аввал ўлиқ, сўнгра тирик бола тугса, тириги озод бўлади. Бугун албатта қарзини ўташи ҳақидаги қасамда нуқсонли тилло танга ила ёки нуқсонли кумуш танга ила ёки бошқа киши ҳақдор бўлган пул ила ёки қарзи эвазига бир нарса бергач, қарз соҳиби ўшани қабз қилса, қасамини бузмаган бўлади. Агар берган пули қалбаки кумуш танга бўлса ёки қўрғошин бўлса ёки қарз эгаси қарзни унга ҳадя қилиб юборса, қасами бузилади.

وَفِي لَا يَقْبِضُ دِينَهُ دِرْهَمًا دُونَ دِرْهَمٍ، حَتَّىٰ يَقْبِضِ كُلِّهِ مُتَفَرِّقًا، لَا بِعَضِهِ دُونَ بَاقِيهِ أَوْ كُلِّهِ بَوْزَنِينِ لَمْ
يَنَحَّلَّهُمَا إِلَّا عَمَلُ الْوَرْنِ .

Қарзни бўлиб-бўлиб олмаслик ҳақидаги қасамда дирҳамларнинг барчасини майдалаб олса, қасами бузилади. Баъзисини олиб қолганини олмаса ёки орасига фақатгина тортиб олиш иши аралашган икки олиш ила олса, қасами бузилмайди.

وَلَا فِي إِنْ كَانَ لِي إِلَّا مِئَةٌ فَكَذَا، وَمَمْ يَكُلُّكُ إِلَّا حَمْسِينَ، وَلَا فِي لَا يَشْمُ رَيْخَانًا إِنْ شَمَ وَزْدًا أَوْ يَا سِمِّينًا،

وَالْبَنَفْسَجُ وَالْوَرْدُ عَلَى الْوَرْقِ.

“Агар менда юздан бошқаси бўлса, казо бўлсин” деб қасам ичганида фақатгина элликка эга бўлса, қасами бузилмайди.

Райхонни хидламасликка қасам ичганда атиргул ёки ясминни хидласа, қасамхўр бўлмайди. “Бинафша” ва “атиргул” дейилганда, қасам борасида икковининг гули тушунилади (ёғи эмас).

فَصْلٌ فِي حَلْفِ الْقُولِ

حَنَثَ فِي لَا يُكَلِّمُ إِنْ كَلَمَةً نَائِمًا، بِشَرْطٍ إِنْقَاظِهِ، وَفِي لَا يُكَلِّمُ إِلَّا يَأْذِنُهُ، إِنْ أَذْنَ وَمَ يَعْلَمُ بِهِ فَكَلَمَةً.

ГАП ҚАСАМИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бирорга гапирмаслик ҳақида қасам ичганда, ухлаб ётган одамга гапирса, гапи ила уни уйғотиб юбориш шарти ила, қасами бузилади. Бирорга у изн бермагунча гапирмаслик ҳақида қасам ичганда, у изн бергач, бу ҳакда билмай туриб унга гапирса, қасами бузилади.

وَفِي لَا يُكَلِّمُ صَاحِبَ هَذَا الثَّوْبِ فَبَاعَهُ وَكَلَمَهُ، وَفِي لَا يُكَلِّمُ هَذَا الشَّابَ فَكَلَمَهُ شَيْخًا، وَفِي هَذَا حُرْ
إِنْ بِعْتُهُ أَوْ اشْتَرِيْتُهُ إِنْ عَقَدَ بِالْحُبْرِ، وَفِي إِنْ مَ أَبِعْهُ فَكَذَا فَأَعْنَقَ أَوْ دَبَرَ.

Мана бу кийимнинг эгасига гапирмаслик ҳақида қасам ичганида, уни сотиб юборгандан кейин гапирса ҳам, қасами бузилади. Мана бу йигитга гапирмасликка қасам ичганда, унга қариганида гапирса ҳам, қасами бузилади. “Мана бу, агар уни сотсан ёки сотиб олсан, ҳурдир” деганда, хиёр ила олди-сотдига ақдлашса, гапи рӯёбга чиқади. “Агар уни сотмасам, фалон бўлсин” дегач, уни озод қилса ёки “ўлганимдан кейин озодсан” деса,

қасами бузилади.

وَيَفْعُلُ وَكِيلِهِ فِي حَلْفِ النِّكَاحِ وَالْطَّلاقِ وَالْحُلْمِ وَالْعَتْقِ، وَالْكِتَابَةِ وَالصُّلْحِ عَنْ دَمِ عَمْدٍ وَالْهُمَّةِ وَالصَّدَقةِ وَالْقُرْضِ وَالْإِسْتِفَاضِ وَالْإِيدَاعِ وَالْإِسْتِدَاعِ وَالْإِسْتِعَارَةِ وَالْإِعَارَةِ وَالذَّبْحِ وَضَرْبِ الْعَبْدِ وَقَضَاءِ الدِّينِ وَقَبْضِهِ وَالْبِلَاءِ وَالْخِيَاطَةِ وَالْكِسْوَةِ وَالْحَمْلِ، لَا فِي الْبَيْعِ وَالشَّرَاءِ وَالإِجَارَةِ وَالإِسْتِحْجَارِ وَالصُّلْحِ عَنْ مَالٍ وَالْحُصُومَةِ وَالْقِسْمَةِ وَضَرْبِ الْوَلَدِ.

Никоҳ, талоқ, хулуъ, қул озод қилиш, ёзиш, қасдан одам ўлдирганда хун учун сулҳ қилиш, ҳиба, садақа, қарз бериш, қарз олиш, сақлаш учун қўйиш, сақлаб беришни сўраш, ишлатиб туришга сўраш ва ишлатиб туришга бериш, сўйиш, қулни уриш, қарзни адо қилиш ва қайтариб олиш, бино қуриш, тикиш, кийим ва кўтаришдаги қасамларда вакилнинг феъли ила қасами бузилади.

Сотиш, сотиб олиш, ижарага бериш, ижарага олиш, мол ҳақидаги сұлх, хусумат, тақсимлаш ва болани уриш кабиларда вакилининг феъли ила қасами бузилмайды.

وَلَا فِي لَا يَتَكَلَّمُ فَقْرًا لِّفْرَانَ أَوْ سَبَحَ أَوْ هَلَلَ أَوْ كَبَرَ فِي صَلَاتِهِ أَوْ خَارِجَهَا، وَيَوْمَ أَكْلَمُهُ، عَلَى الْمَلَوِينِ،
وَصَحَّ نَيَّةُ النَّهَارِ، وَلَيْلَةً أَكْلَمُهُ عَلَى الْلَّيْلِ. وَإِلَّا أَنْ لِلْعَایَةِ كَحَّى، فَفِي إِنْ كَلَمْتُهُ إِلَّا أَنْ يَقْدُمْ زَيْدٌ أَوْ حَّىٌ،
حَتَّىٰ إِنْ كَلَمَهُ قَبْلَ قُدُومِهِ.

Гапирмаслик ҳақида қасам ичганда Қуръон қироат қилса, намозида ёки унинг ташқарисида тасбих, таҳлил ва такбир айтса, қасами бузилмайди. “Бугун унга гапираман” кеча ва кундузни ўз ичига олади. Шу жумла ила кундузини ният қилиш сахиҳдир. “Бу кеча гапираман”да, кеча эътиборга олинади. أَنْ لَأْ لَفْزٍ حَقِيقَةً يُخَلَّبُ فَوْتُهُ اَنْجَلَاتُهُ. Ушбу икки лафздан бирини истеъмол қилган ҳолда “Унга токи Зайд келгунича гапирсам” деб қасам ичгач, Зайднинг келишидан аввал унга гапирса, қасами бузилади.

وَفِي لَا يُكَلِّمْ عَبْدَهُ أَوْ امْرَأَتَهُ أَوْ صَدِيقَهُ، أَوْ لَا يَدْخُلْ دَارَةً إِنْ رَأَتْ إِضَافَتُهُ وَكَلْمَةً، لَا يَجْنَثُ فِي الْعَبْدِ،
أَشَارَ إِلَيْهِ بِهَذَا أَوْ لَا، وَفِي غَيْرِهِ إِنْ أَشَارَ بِهَذَا حَتَّى، وَإِلَّا فَلَا.

Кулига, хотинига, дўстига гапирмасликка ёки ҳовлисига кирмасликка қасам ичгач, қасамда тилга олинганларнинг нисбати зоил бўлса ва шундан сўнг у уларга гапирса, қул борасида унга мана бу деб ишора қилган бўлса ҳам, қилмаган бўлса ҳам, қасами бузилмайди. Кулдан бошқасида мана бу деб ишора қилган бўлса, қасами бузилади. Бўлмаса, йўқ.

وَحِينْ وَزَمَانٌ بِلَا نِيَّةٍ نِصْفُ سَنَةِ، نُكَرٌ أَوْ عُرْفٌ، وَمَعَهَا مَا نَوَى، وَالدَّهْرُ لَمْ يُدْرِ مُنَكَّرًا، وَلِلْأَبْدِ مُعَرَّفًا،
وَأَيَّامٌ مُنَكَّرَةٌ ثَلَاثَةٌ، وَأَيَّامٌ كَثِيرَةٌ وَالْأَيَّامُ وَالشَّهُورُ عَشَرَةٌ.

Жиён ва лафзлари ният мавжуд бўлмагандан, алиф-ломи бўлса ҳам, бўлмаса ҳам, ярим йилдир. Ният билан бўлса, ният қилган муддати бўлади. дَهْرُ лафзи алиф-ломсиз бўлса, қанча муддатни ифодалashi билинмаган. Алиф-лом билан бўлганда абадийликни ифода қиласи. Алиф-ломсиз лафзи уч кундир, الشَّهُورُ الْأَيَّامُ، أَيَّامٌ كَثِيرَةٌ лафзлари ўнни билдиради.

وَفِي أَوَّلْ عَبْدٍ أَشْتَرِيهِ حُرُّ، إِنْ اشْتَرَى عَبْدًا عَتَقَ، وَإِنْ اشْتَرَى عَبْدَيْنِ ثُمَّ آخَرَ، فَلَا أَصْلَأَ، فَإِنْ صُمَّ وَحْدَهُ عَتَقَ التَّالِثُ. وَفِي آخِرٍ عَبْدٍ، إِنْ اشْتَرَى عَبْدًا وَمَاتَ لَمْ يَعْقِنْ، فَإِنْ اشْتَرَى عَبْدًا ثُمَّ آخَرَ، ثُمَّ مَاتَ عَتَقَ الْآخِرُ يَوْمَ شَرَى مِنْ كُلِّ مَالِهِ، وَعِنْدُهُمَا يَوْمَ مَاتَ مِنْ ثُلُثِهِ.

“Сотиб олган биринчи қулим озоддир” деганда, агар битта қул сотиб олса, у озод бўлади. Агар бирданига иккита қул сотиб олиб, сўнгра яна битта сотиб олса, ҳеч бири озод бўлмайди. Қасамига “бир ўзини” деган лафзни қўйган бўлса, учинчиси озод бўлади. “Охирги сотиб олган қулим озоддир” деганда, бир қулни сотиб олгандан кейин хожа ўлиб қолса, ўша қул озод бўлмайди. Агар бир қул сотиб олиб, кейин бошқасини сотиб олгач, вафот топса, охирги сотиб олган қули уни сотиб олган куни барча

моли хисобидан озод бўлади. Абу Юсуф ва Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳларнинг наздиларида, вафот топган куни барча молининг учдан бири хисобидан озод бўлади.

وَلَا يَصِيرُ الزَّوْجُ فَارَّا لَوْ عَلَقَ التَّلَاثَ بِهِ خَلَافًا لَهُمَا، وَبِكُلِّ عَبْدٍ بَشَرَيْنِ إِكْذَادَهُ فَهُوَ حُرُّ، عَتَقَ أَوْلُ ثَلَاثَةٍ
بَشَرُوهُ مُتَفَرِّقِينَ، وَالْكُلُّ إِنْ بَشَرُوهُ مَعًا.

Эр уч талоқни никоҳида бўлган охирги аёлга боғлаган бўлса, икковларига хилоф ўлароқ, хотинига мерос қолдиришдан қочган бўлмайди. “Менга фалон нарсанинг башоратини берган ҳар бир қул озоддир” деганда, унга айри-айри ҳолатда башорат берган учта қул озод бўлади. Барчалари биргаликда башорат берсалар, барчалари озод бўладилар.

وَسَقَطَ بِشِرَاءٍ أَيْهِ لِكَفَارَتِهِ هِيَ:، لَا بِشِرَاءٍ عَبْدٍ حَلْفَ بِعْتِيقَهِ، وَلَا مُسْتَوْلِدَةٍ بِنِكَاحٍ عَلَقَ عِتْقَهَا عَنْ
كَفَارَتِهِ بِشِرَائِهَا،

Отасини сотиб олиши билан қасам каффороти соқит бўлади. Озод қилиш хақида қасам ичган қулни сотиб олиши ила ва қасамининг каффорати эътиборидан никоҳ орқали ундан фарзанд кўрган чўрини озод қилишига ўша чўрини сотиб олишини боғлаб қўйган киши чўрини сотиб олгач, чўри озод бўлиши ундан қасам каффоратини соқит қилмайди.

وَتَعْتِيقُ بِإِنْ تَسَرَّيْتُ أَمَّهُ فَهِيَ حُرَّةٌ، مَنْ تَسَرَّاهَا وَهِيَ فِي مِلْكِهِ يَوْمَ حَلْفَ، لَا مَنْ شَرَاهَا فَتَسَرَّاهَا.

“Агар чўрини тасаррий қилсан (уй қилиб берсан, бегоналардан тўссам ва унга жимоъ қилсан), у озоддир” деса ва қасам ичган куни ўз мулкида бўлган чўрини тасаррий қилиб олса, чўри озод бўлади. Қасамидан сўнг чўрини сотиб олиб тасаррий қилса, у озод бўлмайди.

وَعَتَقَ بِكُلِّ مَلْوِكٍ لِي حُرُّ، أَمْهَاتُ أَوْلَادِهِ وَمُدَبَّرُوهُ وَعَبِيدُهُ، لَا مُكَاتَبُوهُ إِلَّا بِنِسَيْهِمْ، وَبِهَذَا حُرُّ أَوْ هَذَا

وَهَذَا لِعِبِيدِهِ ثَالِثُهُمْ، وَخُيْرٌ فِي الْأُولَيْنِ كَالظَّلَاقِ.

“Менинг ҳар бир мамлуким хурдир” дейиши билан унинг уммуваладлари, мудаббарлари ва қуллари озод бўлади. Мукотаблари озод бўлмайди. Аммо, уларни ҳам ният қилган бўлса, озод бўладилар. Агар қулларига, “мана бу ҳурдир” ёки “мана бу ва мана бу” деса, учинчилари озод бўлади. Аввалги иккисида, талоқдаги каби, ихтиёрига қаралади.

كتابُ الْمَيْعُ

هُوَ مُبَادِلَةٌ مَالٍ بِمَالٍ بِتَرَاضٍ، وَيَنْعَدِدُ إِلَيْجَابٍ وَقُبُولٍ بِلْفَظِيٍّ مَاضٍ ، وَبِتَعْاَطٍ مُطْلَقاً. وَإِذَا أَوْجَبَ وَاحِدُ، قِيلَ الْآخِرُ كُلُّ الْمَيْعُ بِكُلِّ الشَّمْنِ أَوْ تَرَكَ، إِلَّا إِذَا بَيْنَ شَمْنَ كُلِّ، وَمَا لَمْ يَقْبَلْ بَطَلَ الْإِيجَابُ إِنْ رَجَعَ الْمُوْجَبُ أَوْ قَامَ أَحَدُهُمَا، وَإِذَا وَجَدَا لَزِمَّ.

САВДО КИТОБИ

У ўзаро розилик ила молни молга алмаштириш бўлиб, ўтган замон сийғасида айтилган ийжоб ва қабул ила ва олди-берди қилиш ила боғланади. Икки тарафдан бири савдони ийжоб қилса, иккинчи тараф ўша нарсани барчасини барча баҳоси ила қабул қиласди ёки қабул қилмайди. Аммо, ҳар бир донасининг баҳосини алоҳида айтган бўлса, исталган миқдорини қабул қилиши мумкин. Иккинчи тараф қабул қилмасдан аввал ийжоб қилган тараф гапидан қайтса ёки икковларидан бири ўрнидан туриб кетса, ийжоб ботил бўлади. Қачонки ийжоб ва қабул мавжуд бўлса, байъ икковларига лозим бўлади.

وَيُعْرَفُ الْمَيْعُ بِالْإِشَارَةِ، لَا بِذِكْرِ الْقَدْرِ وَالْوَصْفِ، إِلَّا فِي السَّلْمِ، وَالشَّمْنُ بِأَحَدِهِمَا.

Савдо моли ишора ила танилади. Микдор ва сифатни зикр қилиш билан эмас. Аммо, салам савдосида микдор ва сифатни зикр қилиш ила танилади. Баҳони иккисидан бири – ишора ёки микдор ва сифатини зикр қилиш ила танилади.

وَيَصُحُّ الْبَيْعُ بِشَمْنٍ حَالٌ وَمُؤَجَّلٌ بِأَجَلٍ مَعْلُومٍ، وَلَا يَضُرُّ الْجُنَاحُ إِلَّا فِي الْجِنْسِ بِالْجِنْسِ. وَمُطْلُقُ التَّمَنِ يُحْمَلُ عَلَى الْأَرْوَحِ، فَإِنْ اسْتَوَى رَوَاجُ النُّفُودِ فَسَدَ إِنْ اخْتَلَقَتْ مَالِيَّتُهَا.

Савдо нархни ўрнида тўлаш ёки маълум вақтдан кейин тўлаш ила саҳих бўлади. Савдога чамалаб сотиш ва олишнинг зарари йўқ. Аммо, бир жинсдаги нарсани ўз жинсидагига савдо қилиш бундан мустасно. Нархнинг миқдори мутлоқ айтилганда кенг тарқалган пул миқдорига йўйилади. Пулларнинг тарқалганлиги баробар бўлиб, уларнинг кучи турлича бўлса, байъ фосид бўлади.

وَإِنْ بَيْعٌ دُوْ أَفْرَادٍ كُلُّ وَاحِدٍ بِكَذَا، فَإِنْ لَمْ تَتَقَوَّتْ صَحَّ فِي وَاحِدٍ، وَإِلَّا فَلَا أَصْلًا، وَإِنْ بَاعَ صُبْرَةً عَلَى آنَهَا مِئَةً صَاعٍ بِمِئَةٍ، فَإِنْ نَقَصَ أَحَدُ الْمُشْتَرِي بِالْحِصَّةِ أُوْ فَسَخَ، وَإِنْ زَادَ فِلَلْبَاعِ.

Доналаб сотиладиган нарсани “ҳар донаси бунча” деб сотганда уларнинг орасида тафовут бўлмаса, бир донасининг савдоси саҳих бўлади. Доналар турлича бўлганда, ҳеч бирида савдо саҳих бўлмайди. Бир тўп нарсани юз соъ чиқади деб юз тангага сотганда, ундан кам чиқса, харидор хоҳласа, ҳиссага қараб олади, хоҳласа савдони бузади. Агар кўп чиқса, сотувчига бўлади.

وَفِي الْمَزْرُوعِ أَحَدُ الْأَقْلَى بِكُلِّ الشَّمْنِ أَوْ تَرَكَ، وَالْأَكْثَرُ لَهُ. وَإِنْ قَالَ: كُلُّ ذِرَاعٍ بِدِرْهَمٍ، فِي الْحِصَّةِ فِيهِمَا. وَصَحَّ بَيْعُ الْبُرِّ فِي سُنْبُلِهِ، وَالْبَاقِلَاءُ وَنَحْوِهِ فِي قِشْرِهِ الْأَوَّلِ، وَبَيْعُ شَمْرَةٍ لَمْ يَبْدُ صَالِحُهَا، أَوْ قَدْ بَدَأَ، وَيَحْبُّ قَطْعُهَا. وَشَرْطُ تَرْكِهَا عَلَى الشَّجَرِ يُفْسِدُ الْبَيْعَ كَاسْتِنْتَاءُ قَدْرٍ مَعْلُومٍ.

Зироъ билан ўлчанадиган нарсада камни харидор келишилган баҳонинг ҳаммасига олади ёки тарқ қиласи. Кўпи эса, унга қолади. Агар «хар зироъи бир дирҳам» деган бўлса, икки ҳолатда ҳам ҳиссасига биноан бўлади. Буғдойни сунбулида, полиз экинлари ва унга ўхшаш нарсаларни устки пўстлоги билан сотса, бўлади.

Кўзга кўринмаган ёки кўриниб қолган мевани сотиш ҳам дуруст. Бунда уни узиб олиш вожиб бўлади.

Агар мевани дараҳтда қолдириш шарт қилинса, байъ бузилади. Шунингдек, маълум миқдорни истисно қилиш ҳам байъни фосид қиласи.

فَصْلٌ (في خِيَارِ الشَّرْطِ)

صَحَّ خِيَارُ الشَّرْطِ لِكُلِّ مِنْهُمَا وَلَهُمَا ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ أَوْ أَقْلَى، لَا أَكْثَرَ . إِلَّا أَنَّهُ يَجُوزُ إِنْ أَجَازَهُ فِي الْثَّلَاثَةِ، وَكَذَا إِنْ شَرَطَ أَنَّهُ إِنْ مَمْ يَنْفَعِدُ الشَّمَنَ إِلَى ثَلَاثَةِ أَوْ أَكْثَرَ فَلَا بَيْعٌ .

ИХТИЁР ШАРТИ

Икки тарафга уч кунгача ёки ундан камроқ муддатга ихтиёр шарти саҳих бўлади. Ундан кўпига эмас. Аммо, (ихтиёр шарти уч кундан кўп бўлган савдони) уч кун ичида ҳал қиласа, жоиз бўлади. Шунингдек, уч кунгача ёки кўпроқда баҳосини бермаса, савдо бўлмаслигини шарт қиласа, жоиз бўлади.

وَلَا يَخْرُجُ مَبِيعٌ عَنْ مِلْكٍ بِأَئِعِهِ مَعَ خِيَارِهِ، فَهُلْكُهُ فِي يَدِ الْمُشْتَرِي بِالْقِيمَةِ كَالْمَقْبُوضِ عَلَى سَوْمِ الشِّرَاءِ . وَيَخْرُجُ مَعَ خِيَارِ الْمُشْتَرِي، فَهُلْكُهُ فِي يَدِهِ بِالشَّمَنِ كَتَعْيِيهِ، لَكِنْ لَا يَمْلِكُهُ الْمُشْتَرِي، فَلَا تَثْبُتُ أَحْكَامُ الْمِلْكِ كَعِتْقٍ فَرِيهٍ وَخَوِيهٍ .

Сотувчи ихтиёрни шарт қилган бўлса, сотилган нарса унинг мулкидан чиқмайди. Савдо моли харидорнинг қўлида ҳалок бўлишида, сотиб олиб қабз қилинган нарса каби қиймати тўланади. Савдо моли ихтиёр шарти сотиб оловчида бўлганида сотувчининг мулкидан чиқади. Бас савдо моли сотиб оловчининг қўлида ҳалок бўлишида, савдо моли айбга учрашидаги каби нархи тўланади. Аммо у сотиб оловчининг мулкига кирмайди. Бас, қариндошини қулликдан озод қилиш ва шу каби мулк хукмлари сабит бўлмайди.

وَالْفَسْحُ لَا يَعْمَلُ إِلَّا أَنْ يَعْلَمَ صَاحِبُهُ فِي الْمُدَّةِ بِخِلَافِ الْإِحْাَرَةِ، وَيَسْقُطُ الْحِيَارُ بِمُضِيِّ الْمُدَّةِ، وَمَا يُدْلِلُ عَلَى الرِّضَى كَالرُّكُوبِ، وَالْوَطْءِ، وَشِرَاءُ أَحَدٍ الشَّوَّبِينِ أَوْ أَحَدٍ التَّلَاثَةِ عَلَى أَنْ يُعَيِّنَ أَحَدًا صَحًّا، لَا فِي الْأَكْثَرِ.
وَشِرَاءُ عَبْدَيْنِ بِالْحِيَارِ فِي أَحَدِهِمَا صَحٌّ إِنْ فَصَلَ الشَّمَنَ، وَعَيْنَ مَحَلَّ الْحِيَارِ. وَفَسَدَ الْبَيْعُ فِي الْأَوْجُهِ الْبَاقِيَةِ.

Фасх, савдони ҳал қилишга хилоф ўлароқ, соҳиби фасхни муддат ичida билмагунича амалга кирмайди. Муддат ўтиши ва (савдодан) розиликка далолат қилувчи миниш ва жинсий яқинлик қилиш кабилар ила ихтиёр ҳаққи соқит бўлади. Иккитасидан ёки утасидан бирини таъйин қилиш шарти ила кийим савдосини қилса, саҳих бўлади. Ундан (учтадан) ортиғига эмас. Икки қулдан бирида ихтиёр шарти ила савдо қилганида нархни алоҳида қилса ва ихтиёр қай бирида эканини таъйин қилса, савдо саҳих бўлади. Бошқа қолган кўринишларда савдо фосид бўлади.

وَعَبْدٌ مَشْرِيْيٌ بِشَرْطٍ كَتَبَهُ وَمَ يُوجَدُ، أَحَدٌ بِشَمَنِهِ أَوْ تَرَكٌ. وَيُورَثُ حِيَارُ التَّعَيِّنِ وَالْعَيْبِ، لَا الشَّرْطُ وَالرُّؤْيَةُ.

Ёзишини шарт қилиб сотиб олинган қулда у нарса топилмаса, ўша нархни бериб олади ёки савдони тарк қиласы. (Савдони тарк қилгач арzonроқ нархга янги савдо ақди боғласа, бўлади). Таъйин қилиш ва айб ихтиёри меросга қолади, шарт ва кўриш ихтиёри қолмайди.

فصلٌ (في خِيَارِ الرُّؤْيَا)

صَحَّ شِرَاءُ مَا لَمْ يَرُهُ، وَلِمُسْتَرِيهِ خِيَارٌ عِنْدَهَا إِلَى أَنْ يُوجَدَ مُبْطَلٌ وَإِنْ رَضِيَّ قَبْهَا، لَا لِيَاعِيهِ. وَبُطْلُهُ
وَخِيَارُ الشَّرْطِ تَعِيهُ وَتَصَرُّفُ يُوجَبُ حَقًّا لِغَيْرِهِ كَالْبَيْعِ بِلَا خِيَارٍ، قَبْلَ الرُّؤْيَا وَبَعْدَهَا. وَمَا لَا يُوجَبُ كَالْبَيْعِ
بِخِيَارٍ وَمُسَاوَمَةٍ وَهِبَةٍ بِلَا تَسْلِيمٍ يُبْطَلُ بَعْدَهَا فَقَطْ.

КЎРИШ ХИЁРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Кўрмаган нарсасини сотиб олиш саҳих бўлади. Кўришдан аввал савдога рози бўлса ҳам, савдо молини кўргандан сотиб олувчининг хиёри бўлади. Сотувчининг кўриш хиёри бўлмайди.

Кўриш ва шарт хиёрларини савдо молининг айбга учраши, хиёр шартисиз сотиш ва кўрмасдан туриб ёки кўргандан кейин сотиш каби бошқага ҳаққни вожиб қилувчи тасарруф ботил қиласы.

Бошқага ҳақни вожиб қилмайдиган ихтиёр шарти ила сотиш, савдолашиб ва топширилмаган ҳиба кабиларда кўриш хиёри фақат савдо молини кўрганидан кейингина ботил бўлади.

وَيُعْتَبِرُ رُؤْيَا الْمَفْصُودِ كَوْجَهِ الْأَمَةِ وَالدَّابَةِ وَكَفَلَهَا وَمَوْضِعِ عَلَمِ الْمُعْلَمِ وَظَاهِرِ غَيْرِهِ وَبُيُوتٍ مَفْصُودَةٍ،
وَنَظَرُ وَكِيلِهِ بِالشِّرَاءِ أَوِ الْقَبْضِ لَا نَظَرُ رَسُولِهِ. وَجَسْنُ الْأَغْمَمِ وَشَهْدُ وَذَوْقُهُ وَوَصْفُ الْعَقَارِ عِنْدَهُ.
وَمَنْ رَأَى شَيْئًا ثُمَّ شَرَى، فَلَهُ الْخِيَارُ إِنْ تَعَيَّرَ، وَالْقُولُ لِلْبَائِعِ فِي عَدَمِ تَعَيَّرِهِ، وَلِمُسْتَرِيهِ فِي عَدَمِ رُؤْيَايِهِ.

Кўриш хиёрида чўрининг юзини, ҳайвоннинг юзи ва орқасини. Белгили (кийим)нинг белгисини, ундан бошқасининг устини, ниятдаги уйларнинг ўзини кўриш каби савдодаги мақсадни ҳосил қилувчи ўринни кўриш эътиборга олинади. Шунингдек сотиб олиш ёки қабз қилишга тайинланган вакилининг, элчисининг эмас, назари эътиборлидир. Кўзи ожизнинг сийпаб, ҳидлаб ва татиб кўриши, кўчмас мулкнинг олдида туриб унга васфлаб берилиши эътиборга олинади.

Олдин кўрган нарсасини вақт ўтгач сотиб олганида савдо моли ўзгарган бўлса, унга кўриш хиёри берилади. Савдо молининг ўзгарган-ўзгармагани борасида сотувчининг гапи олинади. Савдо молини кўрмаганлик борасида сотиб олувчининг гапи олинади.

فَصْلٌ (فِي حِيَارِ الْغَيْبِ)

وَلِمُسْتَرٍ وَجَدَ إِمَشْرِيهَ عَيْنًا نَفْصَ ثَمَنَهُ عِنْدَ التُّجَارِ رَدْدُهُ أَوْ أَخْدُهُ بِشَمِيهِ كُلَّهِ. وَالإِبَاقُ وَالبَوْلُ فِي الْفِرَاشِ وَسَرْقَةُ صَغِيرٍ يَعْقِلُ عَيْبٌ وَبَالِغٍ عَيْبٌ آخْرُ، وَجُنُونُ الصَّغِيرِ عَيْبٌ أَبَدًا، وَالبَخْرُ وَالذَّفَرُ وَالرِّنَا وَالتَّوْلُدُ مِنْهُ عَيْبٌ فِيهَا لَا فِيهِ، وَالكُفْرُ عَيْبٌ فِيهِمَا، وَالثَّرْوُجُ عَيْبٌ فِيهِمَا، وَالحَبَلُ عَيْبٌ فِي الْأُمَّةِ، وَالاسْتِحَاضَةُ وَارْتِقَاعُ حِيْضٍ بَنْتِ سَبْعَ عَشَرَةَ سَنَةً عَيْبٌ.

АЙБ ХИЁРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Сотиб олган нарсасида савдогарлар наздида нархини пасайтирадиган айбни топса, сотиб олувчи савдони рад қилиши ёки тўлиқ нархга сотиб олиши мумкин. (Айни ўша савдо молини арzonроққа олишни истаса, олдинги савдони рад қилиб, янги савдо ақди боғлаши мумкин). Ақли бор ёш боланинг қочиб кетиши, тўшакка бавл қилиб қўйиши, ўғрилик қилиши айбдир, балоғатга етганиники бошқача айбдир. Кичик боланинг жиннилиги катта бўлса ҳам айбдир. Оғиздан, қўл остидан ёқимсиз ҳид

келиши, зино қилиш ва зинодан туғилишлик жорияда айбидир, қулда эмас. Кофирлик, турмуш қурганлик икковида айбидир. Ҳомиладорлик жорияда айбидир. Ўн етти ёшли жориядаги истиҳоза ва ҳайзнинг кўтарилиши айбидир.

وَإِنْ ظَهَرَ عَيْبٌ قَدِيمٌ بَعْدَمَا مَاتَ أَوْ أَعْتَقَهُ بَحَانًا أَوْ دَبَّرْهُ أَوْ اسْتَوْلَدَ رَجَعَ بِالنُّفْصَانِ، لَا بَعْدَمَا أَعْتَقَ عَلَىٰ مَالٍ أَوْ قَتَلَهُ، أَوْ بَعْدَمَا أَكَلَ بَعْضَهُ أَوْ كُلَّهُ أَوْ لَبِسَ فَتَخَرَّقَ، وَبَعْدَمَا حَدَثَ عَيْبٌ رَجَعَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُأْخُذَهُ الْبَائِعُ كَذَلِكَ، مَا لَمْ يَخْتَلِطْ بِهِ مِلْكُ الْمُشْتَرِيِّ.

فَلَا يَرْجِعُ إِنْ بَاعَ قَبْلَهُ لَا بَعْدَهُ، وَبَعْدَ كَسْرٍ الْجُوزِ وَنَحْوِهِ رَجَعَ بِالنُّفْصَانِ فِي الْمُنْتَفَعِ بِهِ وَبِالْكُلِّ فِي

غَيْرِهِ،

Сотиб олинган (қул) ўлгач ёки уни текинга озод қилгач ёки мудаббар қилгач ёки умму валад қилгач қадимги айби зоҳир бўлса, нархдаги нуқсонни қайтариб олади. Мол эвазига озод қилгач ёки ўлдиргач ёки (таомнинг) бир қисмини ёки ҳаммасини тановул қилгач ёки (кийимни) кийганидан кейин у йиртилиб кетгач нархдаги нуқсонни қайтариб олмайди. Сотиб олувчининг қўлида (қадимги айбидан ташқари бошқа) айб пайдо бўлса, (қадимги айбнинг) нуқсонига яраша нархни қайтариб олади. Аммо сотувчи тўлиқ нархни қайтариш эвазига айбли молни олиб қолишга рози бўлса, жоиздир. Бу ҳолат савдо моли сотиб олувчининг мулкига (уни зарарсиз ажратиб бўлмайдиган ҳолда) аралашган бўлмаганида содир бўлади. (Мулкига аралashiб кетишидан) аввал сотиб юборган бўлса, нархдаги нуқсонни қайтариб олмайди. Кейин эмас. Ёнгоқ ва шу каби нарсаларни синдиригандан сўнг манфаат олинган савдо молининг нархдаги нуқсонни қайтариб олади. Ундан бошқаларида нархи тамоман қайтариб олади.

وَإِذَا دَعَى الْإِبَاقَ أَتَبَتْ أَنَّهُ أَبْقَى عِنْدَهُ بِالْبَيْنَةِ أَوْ نُكُولِ الْبَائِعَ عَنِ الْحِلْفِ عَلَى الْعِلْمِ ثُمَّ بَرَهَنَ عَلَى أَنَّهُ أَبْقَى عِنْدَ الْبَائِعِ أَوْ حَلَفَهُ أَنَّهُ بَاعَهُ وَسَلَمَهُ وَمَا أَبْقَى قَطُّ أَوْ مَا لَهُ حُقُّ الرَّدِّ إِهْنِه الدَّعْوَى. وَلَا ثَمَنَ عَلَى الْمُشْتَرِي إِذَا دَعَى الْعَيْبَ حَتَّى يَتَبَيَّنَ عَدَمُهُ.

(Сотиб оловчи) кулнинг қочиб кетганини даъво қилса, унинг хузуридан қочиб кетганини хужжат келтириш ила исбот қилади ёки сотувчи кулнинг сотиб оловчи хузуридан қочиб кетганини билиши борасидаги қасамдан бош тортиши ила бўлади. Сўнгра сотиб оловчи қулнинг сотувчи хузурида қочиб кетгани ҳақида хужжат келтиради ёки сотувчини сотиб оловчига қулни сотгани, топширгани ва ҳеч ҳам қочмагани борасида ёки бу даъво ила нархни қайтриб олиш ҳаққи йўқлиги борасида қасам ичдиради. Сотиб оловчи савдо молидаги айбни даъво қилар экан, токи унинг айби йўқлиги аниқ бўлмагунича сотиб оловчига нархни тўлаш мажбурияти юкланмайди.

وَمُدَأْوَاهُ الْمَعِيْبِ وَرُؤْبُهُ فِي حَاجِتِهِ يَكُونُ رَضًا لَا لِرَدَّهُ أَوْ شَرَاءَ عَلْفِهِ وَلَا بَدَّ لَهُ مِنْهُ، وَلَوِ اشْتَرَى عَبْدَيْنِ صَفْقَةً وَوَجَدَ بِأَحَدِهِمَا عَيْبًا رَدَّهُ خَاصَّةً إِنْ قَبَضَهُمَا وَإِلَّا أَخْذَهُمَا أَوْ رَدَّهُمَا كَمَا فِي الْكَيْنَيِّ وَالْوَرْبَيِّ، وَإِنْ قَبَضَ وَلَوِ اسْتُحِقَّ الْبَعْضُ لَمْ يَرُدَّ الْبَاقِي بِخِلَافِ الشُّوْبِ، وَصَحَّ إِنْ بَرِيَّةَ مِنْ كُلِّ عَيْبٍ وَإِنْ لَمْ يَعُدَّهَا

Айби бор савдо молини сотиб оловчи тузатиши ва ўз ҳожати учун миниши у тарафидан савдога нисбатан розиликдир. Ўша савдо молини сотувчига қайтариш уни (чорва бўлса) суғориш ва емини сотиб олиш учун миниши розилик эмас, зеро бу нарсаларни қилмаса бўлмайди. Икки қулни бир келишувда сотиб олгач бирида айб топса, агар икковини қабз қилган бўлса, айбли қулни қайтариб беради. Бўлмаса, ҳажм ва вазнда ўлчанувчи нарсалар каби барчасини олади ёки барчасини қайтаради. Сотиб оловчи қабз қилгач, савдо молининг бир қисмига бирор ҳақдор бўлиб чиқса, кийимга хилоф ўлароқ, қолган қисмини қайтариб бермайди.

Сотувчи савдо моли борасида ҳар қандай айбдан ўз зиммасини озод

қилиши, савдо молидаги бор айбларни айтмаса ҳам, сахих бўлади.

فَصْلٌ (فِي الْبَيْعِ الصَّحِيحِ وَالْبَاطِلِ وَالْفَاسِدِ وَالْمَكْرُوهِ)

بَطَلَ بَيْعٌ مَا لَيْسَ بِمَالٍ كَالدَّمِ، وَالْمَيْتَةِ، وَالْحُرْ، وَأَتْبَاعِهِ. وَبَيْعٌ مَا لِغَيْرِ مُتَقَوِّمٍ كَالْحُمْرِ وَالْخِنْزِيرِ بِالثَّمَنِ.
وَبَيْعٌ قِنْ ضُمَّ إِلَى حُرِّ، وَذَكِيَّةٌ ضُمِّثٌ إِلَى مَيْتَةٍ، وَإِنْ سَمَّى ثَمَنَ كُلِّاً.
وَصَحَّ فِي قِنْ ضُمَّ إِلَى مُدَبَّرٍ أَوْ إِلَى قِنْ غَيْرِهِ بِحِصَّتِهِ، كَمِلْلٍ ضُمَّ إِلَى وَقْفٍ. وَفَسَدَ بَيْعُ الْعُرُوضِ بِالْحُمْرِ
وَعَكْسُهُ.

САХИХ, БОТИЛ, ФОСИД ВА МАКРУХ САВДО ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Қон, ўлимтик, хур инсон ва унга тобеъ нарсалар каби мол бўлмаган нарсалар савдоси ботилдир.

Шунингдек, маст қилувчи ичимлик, тўнғиз каби, (мусулмонга) мол бўлмайдиган нарсанинг пулга савдоси ботилдир.

Хурга қўйиб сотилган ҳурнинг, ўлимтикка қўйиб сотилган шаръий сўйилган, агар ҳар бирининг нархини алоҳида айтса ҳам, ботилдир.

Мудаббарга ёки бошқанинг мулкидаги қулга нарҳдаги ҳиссаси или қўшиб сотилган қулнинг савдоси, худди мулкидаги нарсани вакфга қўшиб сотиш каби, (ўз мулкидаги нарсага нисбатан) сахихдир.

Савдо молини ароққа сотиб олиш ёки унинг акси фосид савдодир.

وَلَا يَجُوزُ بَيْعُ الْمُبَاحَاتِ قَبْلَ أَنْ تُمْلِكَ وَمَا لَا قُدْرَةَ عَلَى تَسْلِيمِهِ إِلَّا بِحِيلَةٍ أَوْ بِضَرَرٍ، وَلَا مَا فِيهِ عَرَرٌ
كَحْمَلٌ فِي بَطْنٍ وَلُؤْلُؤٌ فِي صَدَافٍ وَلَبَنٌ فِي ضَرْعٍ وَمَا تُفْضِي جَهَالَةُ إِلَى الْمُنَازَعَةِ.

Мубоҳ нарсаларга эга чиқмасдан туриб уларни сотиш, сотиб оловчига ҳийласиз ёки савдо молига зарар етказмасдан топшириб бўлмайдиган

нарсаларни сотиш, қориндаги ҳомила, садафнинг ичидаги дур, елиндаги сут каби номаълумлик бор нарсани сотиш ва билинмаганлиги низо келтириб чиқарувчи нарсани сотиш жоиз эмас.

وَلَا الْمُرَابِنَةِ وَهِيَ بَيْعٌ تَّمِّرٌ مَجْدُودٌ يُمْثِلُهُ عَلَى النَّخْلِ خَرْصًا، وَالْمُحَاكَلَةِ وَالْمُلَامَسَةِ وَإِلْقَاءِ الْحَجَرِ وَالْمُنَابَدَةِ
وَلَا الْمَرَاعِيِّ وَلَا إِجَارَتُهَا وَلَا النَّخْلِ إِلَّا مَعَ الْكُوَارَاتِ وَلَا أَجْزَاءِ آدَمِيٍّ وَلَا أَجْزَاءِ الْحَنْزِيرِ إِلَّا شَعْرَةً وَلَا جِلْدِ
الْمِيَةِ قَبْلَ دَبْغَهِ وَلَا دُودِ الْفَرْزِ وَلَا بَيْضِهِ خِلَافًا لَهُمَا وَلَا الْعُلُوِّ بَعْدَ سُقُوطِهِ وَلَا شَخْصٌ عَلَى أَنَّهُ أَمَّهُ وَهُوَ
عَبْدٌ.

Шунингдек музобана, яъни териб олинган хурмони дараҳтда турган хурмога чамалаб сотиш, муҳоқала, муломаса, “тош отиш” ва мунобаза савдолари (жоҳилият даврида бўлган савдо жараёнида катта номаълумлик бўлган савдо турлари), (эгасиз) яйловларни сотиш ёки ижарага бериш, асаларини уясисиз сотиш, одам жасадига тегишли нарсаларни (асосли шаръий эҳтиёжсиз) сотиш, тўнғизга тегишли, қилидан ташқари, нарсаларни сотиш, ўлимтикнинг ошланган терисини сотиш, икковларига (Абу Юсуф ва имом Муҳаммадга) хилоф ўлароқ, ипак қуртини ва унинг тухумини (урӯгини) сотиш, яна юқори қаватни бузилиб тушгандан кейин сотиш ва шахсни у эркак қул бўлган ҳолида жория деб сотиш жоиз эмас.

وَشِرَاءُ مَا بَاعَ بِأَقَلَّ مِمَّا بَاعَ نَقْدٌ ثُمَّنِهِ الْأَوَّلِ وَلَا شِرَاءُ مَا بَاعَ مَعَ شَيْءٍ مَمْ يَعْلُهُ بِثَمَنِهِ الْأَوَّلِ فِيمَا بَاعَ
وَرَبِّتِ عَلَى أَنْ يُوزَنَ بِظَرْفِهِ وَيُطْرَحُ لِلظَّرْفِ كَذَا رَطْلًا بِخَلَافِ شَرْطِ طَرِحٍ وَزِنَ الظَّرْفِ وَالْبَيْعُ بِشَرْطٍ لَا يَقْتَضِيهِ
الْعَقْدُ وَفِيهِ نَفْعٌ لِأَحَدِهِمَا أَوْ لِمَيْعَ يَسْتَحِقُ وَإِلَى أَجَلٍ جُهَلَ وَصَحَّ إِنْ أُسْقِطَ قَبْلَ حُلُولِ.

Шунингдек, ўзи сотган нарсасининг нархини тўлиқ олмасдан туриб, ўша нарсани сотган нархидан арzonроққа сотиб олиш, ўзи сотган нарсасини сотмаган нарсаси билан қўшиб аввалги нарсанинг нархига сотиб олиш, мойни идиши билан тортиб, ҳар сафар идишга “фалонча ритл”

чиқариб ташлаш шарти билан сотиш, идишнинг соф оғирлигини чиқариб ташлашга хилоф ўлароқ, савдо келишуви тақозо қилмайдиган, иккисидан бирига ёки ҳақ эгаси бўла оладиган сотилган нарсага (масалан қулга) наф берадиган шарт ила савдо қилиш ва билинмаган муддатга сотиш жоиз эмас. Агар номаълум бўлган муддат шартини ўша муддат кирмагунича бекор қилса, савдоси саҳих бўлади.

وَإِنْ قَبَضَ الْمُشْتَرِي الْمَبِيعَ بَيْعًا فَاسِدًا بِرِضَا بَائِعِهِ صَرِحًا أَوْ دَلَالَةً كَفْبُضِهِ فِي بَجْلِسٍ عَقْدِهِ وَكُلُّ مِنْ عِوَضِيهِ مَالٌ مَلَكَهُ وَلِزَمَهُ مِثْلُهُ حَقِيقَةً أَوْ مَعْنَى . فَإِنْ كَانَ الْفَسَادُ بِشَرْطٍ زَائِدٍ فَلِمَنْ لَهُ الشَّرْطُ فَسْتَحْمُولُهُ وَإِلَّا فَلِكُلِّ مِنْهُمَا، فَإِنْ خَرَجَ عَنْ مِلْكِ الْمُشْتَرِي أَوْ بَنَى فِيهِ فَلَا فَسْخَ، وَطَابَ لِلْبَائِعِ رِبْحُ ثَمَنِهِ بَعْدَ التَّقَابُضِ لَا لِلْمُشْتَرِي رِبْحٌ مِبِيعِهِ فَيَتَسَدَّدُ فِيهِ .

Фосид савдода сотиб оловчи савдо молини сотувчининг очиқ ёки савдо мажлисида қўлга олиш каби далолатли розилиги илиа ўзлаштиrsa ва иккала эваз ҳам қиймати бор нарса бўлса, сотиб оловчи унга эга бўлади ва унинг зиммасига мазкур молнинг ўзи ёки унинг қиймати лозим бўлади.

Савдодаги фасод зиёда шарт туфайли юзага келган бўлса, (фосид) шарт қўйган одам ўша шартни бекор қиласида. (Савдодаги) фасод бошқа қўринишда бўлса, уни икковлари бекор қиласида.

Сотилган нарса харидорнинг мулкидан чиқсан ёки унда қурилиш қилган бўлса, шартни бузиб бўлмайди.

Фосид савдо ила (пулга) сотилган нарса нархидаги фойдани (олди-берди қилиб бўлгач) сотувчи ўзиники қилса бўлади. Аммо сотиб оловчи ўша савдо молининг фойдасини садақа қилиб юбориши лозим. (Фосид савдони амалга оширган икки тараф шариятга хилоф иш қилганлари учун гуноҳкор бўладилар).

وَكُرِهُ النَّجْشُ وَالسَّوْمُ عَلَى سَوْمٍ غَيْرِهِ إِذَا رَضِيَّا بِشَمَنٍ وَلَئِقَيَ الْجُلْبُ الْمُضِرُّ بِأَهْلِ الْبَلْدِ وَبَيْعُ الْحَاضِرِ

لِلْبَادِي زَمَانَ الْقَحْطِ وَالْبَيْعُ وَفْتَ النِّدَاءِ وَتَفْرِيقُ صَغِيرٍ عَنْ ذِي رَحْمٍ مَحْرُمٍ مِنْهُ، لَا يَبْيَعُ مَنْ يَرِيدُ.

Нажш (нархни ҳийла ила ошириш) ва нархига икки тараф рози бўлиб турган савдонинг устига савдо қилиш, четдан савдо молларини олиб келаётганларга юрт аҳлига зарар келтирадиган равишда пешвоз чиқиш (масалан олдиндан кутиб олиб, уларнинг молларини сотиб олиш ва қимматроққа сотиши), танқислик вақтида ерли одамнинг четдан келган одамга молини (устама нарх ила) сотиб бериши, жумъа намозининг азони вақтида савдо қилиш, кичик ёшлини ўзининг маҳрамидан ажратиб қўйиш ва сотиши макрухи (тахримий)дир. Ким ошди савдоси макруҳ эмас.

فَصْلٌ فِي الْإِقَالَةِ

الإِقَالَةُ فَسْخٌ فِي حَقِّ الْمُتَعَاقِدَيْنِ، فَتَبْطُلُ بَعْدَ وِلَادَةِ الْمَيِّعَةِ، وَبَيْعٌ فِي حَقِّ الثَّالِثِ، فَيَجِبُ بِهَا الشُّفْعَةُ.
وَصَحَّتْ بِمِثْلِ الشَّمَنِ الْأَوَّلِ، وَإِنْ شَرَطَ عَيْرَ جِنْسِهِ، أَوْ أَكْثَرَ مِنْهُ، وَكَذَا الْأَقْلَ، إِلَّا إِذَا تَعَيَّبَ. وَمَمْ يَمْنَعُهَا هَلَاكُ الشَّمَنِ بَلْ هَلَاكُ الْمَيِّعِ، وَهَلَاكُ بَعْضِهِ يَمْنَعُ بِقَدْرِهِ.

ИҚОЛА ФАСЛИ

Иқола (савдони бекор қилиш) икки келишувчига нисбатан келишувни бекор қилишдир. Бас шунга биноан сотилган нарсанинг туғиши билан иқола қилиш имконияти йўққа чиқади. Иқола икки келишувчидан бошқага нисбатан савдо ақди деб эътибор қилинади. Бас шунга биноан иқола сабабидан шуфъа вожиб бўлади. Гарчи аввалги нархнинг бошқа жинсини ёки аввалги нархдан кўпроқ ёки камроқни шарт қиласа ҳам иқола фақатгина аввалги нархнинг қиймати ила сахиҳ бўлади. Аммо, савдо

молига айб етган бўлса, нархга ўзгартириш киритиш жоиз. Иқолани нархнинг эмас, сотилган нарсанинг ҳалок бўлиши манъ қиласди. Савдо молининг бир қисми ҳалок бўлиши, унинг миқдоричасини манъ қиласди.

فصل في التَّوْلِيَةِ وَالْمُرَاجَحةِ

التَّوْلِيَةُ أَنْ يَشْتَرِطَ فِي الْبَيْعِ أَنَّهُ إِمَا شَرَى بِهِ وَمَرَاجَحَهُ بِهِ مَعَ فَضْلٍ، وَشَرْطُهُمَا شِرَاؤُهُ إِمْثَلِيٌّ، وَلَهُ ضَمُّ أَجْرٍ الْقِصَارَةُ وَالْحَمْلُ وَنَحْوِهِمَا وَيَقُولُ قَامَ عَلَيْ بِكَذَا، فَإِنْ ظَاهَرَ حِيَانَتُهُ فِي الْمُرَاجَحةِ أَنْحَدَهُ بِشَمْنِيهِ أَوْ رَدَّهُ، وَفِي التَّوْلِيَةِ حُطَّ وَعِنْدَ أَيِّ يُوسُفَ حُطَّ فِيهِمَا وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ حُطَّ فِيهِمَا.

ТАВЛИЯ ВА МУРОБАҲА ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Тавлия савдода сотиб олган қийматига сотишни шарт қилишдир. Муробаҳа эса ўша қийматга қўшимча қўшиб сотишни шарт қилишдир. Бу икковининг шарти савдо молини сотиб олиниши мислий (масалан пул билан) нарса ила амалга оширилишидир. Сотувчи (газламани) оқлаш, ташиш ва шу каби ҳаражатларни нархга қўшиши мумкин ва бунда “менга фалончага тушган” дейди. Муробаҳада сотувчи тарафидан хиёнат зохир бўлса (масалан айтганидан қўпроқ фойда қўйган бўлса), сотиб оловчи ўша қўпроқ фойда қўйилган нархда сотиб олади ёки қайтариб беради. Тавлияда эса нархдан (хиёнат миқдори) олиб ташланади. Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳ наздиларида иккала ҳолатда (хиёнат миқдори) олиб ташланади. Имом Мухаммад наздиларида иккала ҳолатда сотиб оловчига ихтиёр берилади.

فَصْلٌ فِي الرِّبَّاِ

الرِّبَّا فَضْلٌ خَالٍ عَنْ عِوَضٍ شُرِطٌ لِأَحَدِ الْمُتَعَاوِدِينَ فِي الْمُعَاوَضَةِ. وَعَلَيْهِ الْقَدْرُ أَيْ الْكَيْلُ أَوِ الْوَرْنُ مَعَ الْجِنْسِ.

وَالْبُرُّ وَالشَّعِيرُ وَالتَّمْرُ وَالْمِلْحُ كَيْلٌ، وَالذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ وَزْنٌ، وَغَيْرُهَا عَلَى الْعُرْفِ.
فَإِنْ وُجِدَ الْوَصْفَانِ حَرْمَ الْفَضْلِ وَالنِّسَاءُ، فَإِنْ عَدِمَا حَلَّا. وَإِنْ وُجِدَ أَحَدُهُمَا حَرْمَ النِّسَاءِ فَقَطْ. وَلَا يَجُوزُ الْكَيْلُ بِمِثْلِهِ إِلَّا مُتَسَاوِيًّا كَيْلًا، وَالْوَزْنُ إِلَّا مُتَسَاوِيًّا وَزْنًا، وَالْجِنْسُ وَالرَّدِيءُ سَوَاءُ.

РИБО ФАСЛИ

Олди-берди қилишда икки ақд қилувчидан бирига шарт қилинган эваздан холи ортиқча нарса рибодир. Унинг иллати миқдор, яъни кайл (ҳажмга асосланган ўлчов тури) ёки вазн билан бирга жинснинг бир хил бўлишидир.

Буғдой, арпа, хурмо ва туз кайлийдир. Тилло ва кумуш вазнийдир. Улардан бошқалари урфга биноандир.

Агар икки васф (ўлчов ва жинс бир ҳиллиги) мавжуд бўлса, зиёда нақд ва насия ҳаром бўлади. Иккови мавжуд бўлмаса, зиёда нақд ҳам, насия ҳам ҳалол бўлур. Икковидан бири мавжуд бўлса, фақат насия ҳаром бўлади. Кайлий маҳсулотни ўзига ўхшашга фақат тенг миқдорда ва кайлда ўлчаб, вазний маҳсулотни ҳам ўзига ўхшашга фақат тенг миқдорда ва вазнда ўлчаб сотилади. Бунда савдо молинининг яхиси ҳам, ёмони ҳам тенгдир.

وَجَازَ بَيْعُ حُفْنَةٍ بِحُفْنَتَيْنِ وَفَلْسٍ بِفَلْسَيْنِ بِأَعْيَانِهِمَا وَاللَّخْمٍ بِالْحُسْوَانِ وَالدَّقِيقِ بِجِنْسِهِ كَيْلًا، وَالرُّطْبِ بِالرُّطْبِ وَبِالْتَّمْرِ وَالْعَنْبِ بِالْعَنْبِ وَبِالرَّبِيبِ وَالْبُرِّ رُطْبًا أَوْ مَبْلُولًا بِمِثْلِهِ أَوْ بِالْيَابِسِ الْمُنْقَعِ وَالْتَّمْرِ وَالرَّبِيبِ الْمُنْقَعِ بِالْمُنْقَعِ مِنْهُمَا مُتَسَاوِيًّا،

Бир ҳовуч донни икки ҳовучга, бир филсни икки филсга, гўштни ҳайвонга сотса жоиз. Унни ўз жинсига кайл или сотса жоиз. Ҳўл хурмони

хўл ва қуруқ хурмога, узумни узумга ва майизга, хўл ёки сув теккан буғдойни ўзига ўхшаганга ёки қуритилганга, қуритилган хурмо ва майизни ўзига ўхшаган қуритилганга, буларнинг барчаси микдорда баробар бўлишлари шарти ила сотса, жоиз.

وَلَحْمٌ حَيْوَانٍ بِلَحْمٍ حَيْوَانٍ آخَرَ مُتَفَاضِلاً وَكَذَا الَّبَنِ وَكَذَا حَلْلُ الدَّقَلِ بِحَلْلِ الْعِنَبِ وَشَحْمٌ الْبَطْنِ بِالْأَلْيَةِ
أَوْ بِاللَّحْمِ وَالْحُبْزِ بِالْبُرِّ وَالدَّقِيقِ وَإِنْ كَانَ أَحَدُهُمَا نَسِيئَةً، لَا الْبُرُّ بِالدَّقِيقِ أَوْ بِالسَّوْيِقِ وَلَا الدَّقِيقِ بِالسَّوْيِقِ
مُتَفَاضِلاً أَوْ مُتَسَاوِيًّا وَلَا السِّمْسِمِ بِالْحَلْلِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْحَلْلُ أَكْثَرُهُ مِمَّا فِي السِّمْسِمِ، وَيُسْتَقْرِضُ الْحُبْزُ وَرِزْنًا لَا
عَدَدًا.

Бир ҳайвоннинг гўштига бошқа бир ҳайвоннинг гўштини ёки сутига сутини зиёдаси билан, дақл хурмосининг сиркасини узум сиркасига зиёдаси билан, чарвани думбага ёки гўштга зиёдаси билан ва нонни буғдой ёки унга зиёдаси билан сотса, жоиз. Гарчи иккисидан бири насияга бўлса ҳам, жоиз.

Буғдойни унга ёки талқонга, унни талқонга зиёдаси билан ҳам, тенг қилиб ҳам, шунингдек седананинг ўзини седана ёғига сотиб бўлмайди. Аммо седана ёғи седананинг ичидаги ёғдан кўпроқ бўлса, жоиздир. (Бунда бунда ёғ ёғга тенг ортиқча ёғ сиқилган седанага эваз деб эътибор қилинади).

Нонни қарзга олганда вазнга олади, сонига қараб эмас. (Нонни нонга эмас, пулга қарзга олса, яхширок).

وَلَا رَجَأَ بَيْنَ السَّيِّدِ وَعَبْدِهِ وَبَيْنَ مُسْلِمٍ وَحَرْبِيٍّ فِي دَارِهِ.

Эга ва қул орасида, шунингдек мусулмон ва ҳарбий орасида дорул ҳарбда рибо бўлмайди.

فَصْلٌ (في بَيْعِ الْمَنْقُولِ)

وَلَا يَجُوزُ بَيْعُ مُشْتَرَى مَنْقُولٍ قَبْلَ قَبْضِهِ، وَصَحَّ التَّصْرُفُ فِي الشَّمْنَ قَبْلَهُ، وَصَحَّ الْحَطُّ عَنْهُ وَالْمَزِيدُ فِيهِ إِنْ بَقِيَ الْمَبِيعُ وَفِي الْمَبِيعِ، لَكِنِ الشَّفِيعُ يَأْخُذُ بِالْأَقْلَى. وَصَحَّ تَأْجِيلُ كُلِّ دَيْنٍ إِلَّا الْقَرْضَ.

КҮЧАР МУЛК САВДОСИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Сотиб олинган күчар мулкни қабз қилмасдан туриб, сотиш жоиз эмас. Савдо молининг нархини ўша нархни қабз қилмасдан туриб уни тасарруф қилиш саҳиҳдир. Савдо моли қандай бўлса шундай турур экан нархда ва савдо молида ўтиб бериш ёки унга зиёда қилиш саҳиҳдир. Аммо (кўчмас мулк борасида) шуфъа эгаси кам бўлган нарх эвазига олади.

Зиммага тушган ҳар қандай эвазни ўташ муддатини ҳақ эгаси чўзиб бериши мумкин. Аммо “қарз”да эмас. (“Қарз” деганда юртимизда урф бўлган қарз тушунилмайди. Бизнинг урфимиздаги қарзни “дайн” дейилади. Ҳанафий мазҳабида “қарз”ни берилаётганда иъора, яхшилик қилиш мақсадида бериб туриш деб эътибор қилинади. Шу сабабдан иъора лафзи ила ҳам “қарз” саҳиҳ бўлади. “Қарз” қайтилаётганда эвазлашиш деб эътибор қилингани учун “қарз” олган кишига унинг мислини қайтариш лозим бўлади. Бас, “қарз” бошланишда иъора деб эътибор қилингани учун вақт белгилаш лозим бўлмайди. Агар иъорага берувчи вақт белгилаган тақдирда ҳам у ўзининг нарсасини ўша заҳоти қайтариб олиши мумкин. Зоро яхшилик қилишда жабрланиш йўқдир. “Қарз” тугаши эътиборидан ҳам уни ўташни кейинроққа суриш саҳиҳ эмас. Зоро, у дирҳамларни бир-бирига насия қилиб алмаштириш бўлгани учун ҳаром бўлиб қолади. Аммо бизнинг урфимизда “қарз”, истилоҳда “дайн” деб номланувчи муомалада кейинроққа суриб бериш жоиздир).

بَابُ الْحُقُوقِ

وَيَدْخُلُ الْبِنَاءُ وَالْمَفَاتِيحُ وَالْعُلُوُّ وَالْكَنِيفُ فِي بَيْعِ الدَّارِ لَا الظُّلْلَةُ، إِلَّا بِذِكْرِ كُلِّ حَقٍّ هُوَ لَهَا أَوْ يُرَا فِيهَا أَوْ بِكُلِّ قَلِيلٍ وَكَثِيرٍ هُوَ فِيهَا أَوْ مِنْهَا، وَالشَّجَرُ لَا الزَّرْعُ فِي بَيْعِ الْأَرْضِ، وَلَا الشَّمْرُ فِي بَيْعِ الشَّجَرِ، وَلَا الْعُلُوُّ فِي بَيْعِ بَيْتٍ إِلَّا بِشَرْطِهِ، وَلَا فِي بَيْعِ مَتْرِلٍ إِلَّا بِذِكْرِ مَا ذُكِرَ كَالطَّرِيقُ وَالشَّرِبُ وَالْمَسِيلُ، وَيَدْخُلُ فِي الإِجَازَةِ، وَيُؤْخَذُ الْوَلَدُ إِنْ اسْتُحْقِقَتْ أُمُّهُ بِبَيْنَةٍ، وَإِنْ أَقْرَأَهَا لَا يُؤْخَذُ.

ХУҚУҚЛАР БОБИ

Ховлининг савдосига бино, калитлар, болхона ва тоҳаратхона киради. Эшик устидаги соябон кирмайди. (Аслида бу масалаларда урфга қаралади). Аммо, ховлини унга оид барча ҳаққ билан ёки тегишли нарсалари билан ёки ундаги ва ундан бўлган кўпу-ками билан сотиб олишни зикр қилса, киради. Ерни сотганда дараҳт киради, экин эмас. Дараҳтни сотганда, устидаги мева кирмайди. Уйни сотганда эса унинг тепасидаги уй кирмайди. Шунингдек манзилни сотганда йўл, сувдан фойдаланиш ўрни ва оқар сув ўтувчи жойлар каби зикр қилинган нарсалар зикр қилинсагина савдога киради. (Аслида бу масалаларда урфга қаралади). Ижарада эса киради. Онасиға ҳужжат келтириш ила ҳақдор бўлинган бола (ҳужжат келтирувчи тарафидан) олинади. Аммо онасиға иқрор ила ҳақдор бўлинган бола (даъвогар тарафидан) олинмайди.

(بَيْعُ الْفُضُولِيِّ)

وَلِمَالِكِ بَاعَ عَيْرُهُ مِلْكَهُ فَسْنُخَهُ، وَلَهُ إِجَازَتُهُ إِنْ بَقَيَ الْعَاقِدَانِ وَالْمَبِيعُ، وَكَذَا الشَّمْنُ عَرْضًا، وَهُوَ مِلْكٌ لِلْمُجِيزِ وَأَمَانَةٌ عِنْدَ بَائِعِهِ وَلَهُ فَسْنُخَهُ قَبْلَ إِلَاحَزَةِ، وَجَازَ إِعْتَاقُ الْمُشْتَرِيِّ مِنَ الْغَاصِبِ لَا بَيْعُهُ إِنْ أُجِيزَ بَيْعُ الْغَاصِبِ.

ФУЗУЛИЙ САВДОСИ

Мулк эгаси молини ўзидан бошқа одам унинг рухсатисиз сотиб юборганда савдони бузишга ҳаққи бор. Савдодаги икки тараф ва савдо моли ўз ҳолича турган бўлсалар, савдога ижозат беришга ҳам ҳаққи бор. Шунингдек (эваз бўлган) нарх буюм бўлиб, ўз ҳолича турган бўлса ҳам ҳаққи бор. Ўша эваз савдога ижозат берувчи учун мулк, берухсат сотувчи учун омонат бўлади. Берухсат сотувчи токи савдо молининг эгаси ижозат бермагунича савдони бекор қилишга ҳақлидир. Госибнинг савдосига ижозат берилгач, госибдан сотиб олинган қулни сотиб олувчи озод қилиши жоиздир, госибга сотиши жоиз эмас.

فَصْلٌ (في السَّلَمِ)

يَصِحُّ السَّلَمُ فِيمَا يُعْلَمُ قَدْرُهُ وَوَصْفُهُ كَالْمَكِيلِ وَالْمَوْرُونِ مُشَمَّنًا وَالْمَذْرُوعِ كَالثُّوبِ مُبَيِّنًا طُولَهُ وَعَرْضَهُ وَرُقْعَتَهُ وَالْمَعْدُودُ مُتَمَارِيًّا، فَيَصِحُّ فِي السَّمَكِ الْمَلِيحِ، لَا فِي الْحَيْوانِ وَأَطْرَافِهِ وَجُلُودِهِ وَالْجُواهِرِ وَلَا بِصَاعٍ وَلَا ذِرَاعٍ مُعَيَّنَينِ لَمْ يُدْرِكْ قَدْرُهُ.

САЛАМ ФАСЛИ

Салам кайлли ёки вазни нархи белгиланган маҳсулотлардаги каби миқдори ва сифати маълум, узунлиги, эни, қалинлиги аниқ айтилган кийимдаги каби ўлчовли ва бир-бирига яқин доналаб сотиладиган маҳсулотларда саҳих бўлади. Бас тузланган баликда салам савдоси жоиз. Ҳайвон, унинг аъзолари, терилари, турли қимматбаҳо тошлар савдосида ва таъйин қилинган аммо миқдори билинмаган ҳажм ва узунлик ўлчовлари ила келишилганда салам савдоси саҳих бўлмайди.

(شُرُوطُ السَّلَمِ)

وَشُرُوطُهُ بَيَانٌ جِنْسِهِ كَبِيرٌ: وَنَوْعِهِ كَسْقِيَّةٌ وَصِفَتِهِ كَجَيْدٍ وَقَدْرِهِ وَأَجْلِيهِ، وَأَقْلُهُ شَهْرٌ، وَقَدْرٌ رَأْسِ الْمَالِ فِي

الْكَيْلِيٰ وَالْوَزْنِيٰ وَالْعَدَدِيٰ، وَمَكَانٌ إِيْقَاءٌ مُسْلِمٌ فِيهِ حَمْلٌ مُؤْنَةٌ، وَقَبْصٌ رَأْسٌ الْمَالِ قَبْلَ الْإِفْرَاقِ شَرْطٌ بَقَائِهِ، فَلَوْ كَانَ ذِيْنَا وَعِيْنَا بَطَلَّ فِي حِصَّةِ الدَّيْنِ، وَلَا يَجُوزُ التَّصْرُفُ فِي رَأْسِ الْمَالِ وَالْمُسْلِمِ فِيهِ قَبْلَ قَبْضِهِ

САЛАМНИНГ ШАРТЛАРИ

Салам қилинувчи савдо моли жинсининг баёни: масалан буғдой, навъининг баёни: масалан сугорилган, сифатининг баёни: масалан яхши, миқдорини баён қилиш, (топшириш) муддатини баён қилиш – унинг энг ози бир ойдир – раъси мол (салам савдосидаги олдиндан бериувчи эваз)нинг кайлий, вазний ва ададийдаги миқдорини баён қилиш ва савдо молини олиб боришга ҳаражат кетадиган бўлса, уни қаерда топширилишини баён қилиш саламнинг шартларидир.

Ажралишдан аввал раъси молнинг топширилиши салам келишувининг кучда қолиши учун шартдир.

Салам келишувида раъси молнинг бир қисми накд, бошқа қисми кейин беришга келишилса, раъси молнинг кейин беришга келишилган қисмida салам савдоси ботил бўлади.

Раъси мол ва салам қилинган савдо молида икковини ўзлаштириб олишдан аввал тасарруф қилиш жоиз эмас.

فَصْلٌ (فِي الإِسْتِصْنَاعِ)

وَالْإِسْتِصْنَاعُ بِأَجْلٍ سَلَمٌ، تَعَامَلُوا فِيهِ أَوْ لَا، وَبِلَا أَجْلٍ فِيمَا يُتَعَامَلُ فِيهِ بَيْعٌ، فَيُجْبِرُ الصَّانِعُ عَلَى الْعَمَلِ وَلَا يَرْجِعُ الْأَمْرُ. وَالْمَبِيعُ هُوَ الْعَيْنُ لَا عَمَلُهُ، فَلَوْ جَاءَ بِمَا صَنَعَهُ عَيْرُهُ: أَوْ: هُوَ قَبْلَ الْعَقْدِ: فَأَخَذَ: صَحَّ، وَلَا يَتَعَيَّنُ لَهُ: بِلَا اخْتِيَارِهِ، فَصَحَّ: بَيْعُهُ قَبْلَ رُؤْيَاةِ الْأَمْرِ.

ИСТИСНОЬ ФАСЛИ

Бирор муддатда “истисноъ” (ясад бериш, тайёрлаб бериш) келишуви – саламдир. Бу келишув халқ орасида одатий ҳол бўлса ҳам, бўлмаса ҳам фарқи йўқ.

Халқ орасида одатий ҳол бўлган нарсада муайян муддат белгиланмасдан қилинган “истисноъ” келишуви – байъдир. Шунга биноан, бунда ҳунарманд (ишлаб чиқарувчи) ишлашга мажбур қилинади, буюртмачи буюрмасидан қайтмайди. Савдо моли унинг тайёрлаган нарсасидир, амали эмас.

Ўзидан бошқаси тайёрлаган маҳсулотни келтиrsa ёки маҳсулот келишувдан аввал бор бўлсаю буюртмачи уни олса, савдо саҳиҳдир.

Буюрмачининг ихтиёрисиз тайёрланган маҳсулотлардан бири унга таъйин бўлмайди. Бас шунга биноан буюртмачи маҳсулотни кўришидан аввал ҳунарманд (ишлаб чиқарувчи) (буюрмани ўз вақтида топшира оладиган бўлса) ўша маҳсулотни (бошқа буюрмачига) сотиши саҳиҳдир.

مَسَائِلُ شَتَّى

وَصَحَّ بَيْعُ الْكَلْبِ وَالسِّبَاعِ، عُلِّمَتْ أَوْ لَا، وَالذِّمْمِيُّ فِي الْبَيْعِ كَالْمُسْلِمِ، إِلَّا فِي الْحَمْرِ وَالْحِنْزِيرِ فَهُمَا كَالْخَلِّ
وَالشَّاهِ فِي عَقْدِنَا، وَدِرْهَمٌ تُثَرَ فَوَقَعَ فِي ثُوبٍ رَجُلٍ فَهُوَ لَهُ أَوْ كَفَهُ، وَإِلَّا فَلِلَّاهِ خِدْرٌ، وَاعْتَبِرْ بِهِ سَائِرُ
الْمُبَاحَاتِ.

ТУРЛИ МАСАЛАЛАР

Ўргатилган бўлсин ёки бўлмасин ит ва йиртқичларнинг байъи саҳиҳдир. Зиммий байъ борасида мусулмон кабидир. Аммо, зиммий борасида маст қилувчи ичимлик ва тўнғиз бизнинг ақдлашишимиздаги сирка ва қўй кабидир.

(Одамлар олсин деб) сочилган дирҳам бир кишининг кийимига тушганида у кийимни шу мақсадда тайёрлаб қўйган бўлса ёки тушгандан кейин йиғиб олса, дирҳам униқидир. Бўлмаса, олганникидир. Бошқа мубоҳ нарсалар ҳам шу равища эътибор қилинади.

فَصْلٌ (في الصرْفِ)

الصَّرْفُ بَيْعُ الشَّمْنِ بِالشَّمْنِ جِنْسًا يَجِنْسٍ، أَوْ بِعَيْرِ جِنْسٍ، وَيُشْتَرِطُ التَّقَابُضُ قَبْلَ الْإِفْرَاقِ، وَإِنْ وَقَعَ فِي الْبَعْضِ صَحَّ فِيهِ فِي إِنَاءِ فَضَّةٍ وَصَارَ مُشْتَرِكًا، وَكَذَا فِي السَّيْفِ الْمُحَلَّ إِنْ خُلِّصَتِ الْحِلْيَةُ بِلَا ضَرَرٍ، وَيُصْرَفُ الْقَبْضُ إِلَى ثَنَّهَا، وَإِنْ لَمْ يُقْبَضْ شَيْءٌ بَطَّلَ فِيهَا، وَإِنْ لَمْ تُخْلَصْ بَطَّلَ أَصْلًا.

САРФ ФАСЛИ

Накд пулни накд пулга бир жинсда бўлса ҳам, бўлмаса ҳам сотиш – сарфдир. Бунда иккала тараф ажралмасидан аввал қўлма-қўл олди-берди бўлиши шарт қилинади. Алмаштирилаётган нарсаларнинг бир қисмидагина қўлма-қўл олди-берди воқеъ бўлса, сарф ўша қисмида саҳих бўлади. Шу ҳолатда кумуш тангага кумуш идиш алмаштирилаётган бўлса, қўлма-қўл олди-берди қисми саҳих бўлади ва кумуш идиш шериклик мулкига айланади. Шунингдек тилла ила безатилган қиличнинг тилласини зарарсиз кўчириб олиш мумкин бўлса, (уни тиллага сотиб олинаётганда) нархнинг бир қисмини (қиличдаги тиллага тенг ёки ундан кўпроқ бўлиш шарти ила) олса, ўша кўчириб олинувчи тилла ва эваз қилиб берилаётган тиллада саҳих бўлади. Қўлма-қўл олингач икки тарафдаги тилла тенг бўлса нарх тилланинг нархи бўлади. (Эваз қилиб берилаётган тилла қиличдан ажратиб олингандан кўпроқ бўлса, ортиқча тилла қиличнинг баҳоси деб эътибор қилинади. Аммо, бу ҳолатда қиличдан кўчириб олиниб берилаётган тилла эваз тилладан кўп бўлиши жоиз эмас). Шу ҳолатда қўлма-қўл олди-берди қилмасдан ажралсалар, келишув қиличдаги тиллага нисбатан ботил бўлади. Агар қиличдан зарарсиз ажратиб олиш мумкин бўлмаса, келишув буткул ботил бўлади.